

Egyházművészet és zenepedagógia I.

Egyházművészet és zenepedagógia I.

Egyházművészet és zenepedagógia I.

Szerkesztette
GALAMBOS ÁDÁM BALÁZS

Károli Gáspár Református Egyetem Pedagógiai Kar
Nagykőrös, 2023

A kötet megjelenése a Károli Gáspár Református Egyetem Pedagógiai Karának támogatásával az *Egyházzenei és zenepedagógiai örökségünk hatása a jelenre* projekt keretében valósult meg.

Szerkesztő
GALAMBOS ÁDÁM BALÁZS

Szakmai lektor
DÁVID ISTVÁN

A borítón
Cseh György ötvösmester 1641-ben készült talpas pohara látható

ISBN 978-615-6637-17-8

© Károli Gáspár Református Egyetem Pedagógiai Kar, 2023
© Szerzők, szerkesztők, 2023

A kiadásért felelős
DR. PAP FERENC
a KRE PK dékánja

Online kiadás

Tartalom

ELŐSZÓ	6
EGYHÁZMŰVÉSZET	8
Békési Sándor: A poézis teológiája.....	9
Szabó Balázs: Kodály és a protestáns egyházzene	14
Kinczler Zsuzsanna: Felix Mendelssohn Bartholdy, a berlini egyházzene igazgató.....	27
Galambos Ádám Balázs: Hugo Distler törekvései a német egyházzene megújítására ...	34
Gy. Dávid Gyula: Az Erdélyi Református Egyházkerület műemlék-összeírása Dél-Erdélyben	44
Dávid István: Szakrális hangszer a szakrális térben	64
P. Szalay Emőke: A gyülekezet mint örökségközösség.....	79
ZENEPEDAGÓGIA	86
Miss Nándor: Ádám Jenő és Szigetszentmiklós kapcsolata.....	87
Kamenik Klaudia: Az Ádám–Kodály <i>Énekeskönyv</i> sorozat metamorfózisai	92
Tamás Margit: Ádám Jenő hangképzésterve nyolc évfolyamra	107
Varró-Sasi Ildikó: „Tudta-e, hogy...” Érdekességek egy kérdőív elemzése kapcsán....	116
Bartáné Góhér Edit: Kicsiknek – „nagyoktól”	126
Heverdle Péterné Köncse Kriszta: Hallgasd újra, hallgasd másképp!	135

ELŐSZÓ

Kötetünk címlapján C.(seh) G.(yörgy) ötvösmester talpas pohara látható, amely puszta valójában a hazai kézművesség történetét gazdagító, művészi értékű tárgyi emlék. Mivel azonban ismerhetjük történetének néhány fontos pillanatát, ezért úgy tekinthetünk rá, mint a magyar egyháztörténet egyik fontos darabjára, ami eredetileg a KECZKEI ECHLESIA reformátusságának az istentiszteleteit szolgálta. Mint úrvacsorai edény a legtöbbet bizonytalannal annak a közösségnek jelentett, amely azt 1641-ben készítette. Fennmaradása viszont azt bizonyítja, hogy az utódok szívében is megbecsült helyet foglalt el, pedig az ókészskei gyülekezet idővel új klenódiomot is használatba vett. A C.G. monogramú készítő későreneszánsz stílusú mesterműve jelenleg a kecskeméti Ráday Múzeumban látható, de továbbra is a Tiszakécskei Református Egyházközség tulajdona. A gyülekezet egykori lelkipásztora, Hegedűs Béla és családja a fent említett aranyozott ezüst pohár másolatát elkészítette és a gyülekezetnek ajándékozta, mellyel a közösség 2016-ban jelképesen visszakapta egykori kincsét.

Miért volt erre szükség? – kérdezhetnénk. Azért, mert hiányzott a készletből. Azért, mert az ősök a 17. században sem csak akkori maguknak vésettek úrvacsorai edényt, hanem annak a kécskei egyháznak szánták, amit egykor ők alkottak, ma pedig leszármazottaik. Egyházi célú tárgyi emlékeink, szellemi kincseink és énekeink elődeink hitének lenyomatai, melyek tiszteletet ébresztenek bennünk, mivel az ő hitük is Isten kegyelmének következménye volt, tárgyi örökségük pedig ennek kézzelfogható bizonyítéka. A mai gyülekezeti közösség számára e tárgy kapcsolódás szüleikhez, mára a feledés és ismeretlenség homályába tűnő hitvalló családjaikhoz.

Arra hívtunk, hogy mi is hitre segítsük gyermekeinket, és ahhoz a Krisztushoz vezessük őket, Akiben elődeink is bíztak. Ezért ifjainknak a múlt megbecsülését is meg kell tanítanunk, annak valóságát, hogy egy hitből fakadó alkotás nekünk is Istenre mutató erőforrásunkká válhat, legyen az épület, betű vagy dallam.

Miközben szellemi-lelki kincseinket szétosztjuk a ránbízottak között, lehetőséget kapunk, hogy mi magunk is gazdagítsuk az egyházi művészetet, hogy mi is hagyassunk magunk után ilyen nyomokat. Pontosan ez történt 2016-ban is, amikor a régi gazdagon vésett talps pohár – új formában bár – visszatérhetett a gyülekezetbe. Mindez annak felismerésére vezethet minket, hogy nem velünk kezdődött az egyház, továbbá története remélhetőleg nem is velünk végződik.

A Károli Gáspár Református Egyetem alapításának évében, 1993-ban Dr. Dávid István munkája nyomán Nagykőrösön megalakult a főiskolai (később BA-) szintű kántor szak. Az újraalkotás Lelke mozdult és mozdított meg többeket, és a szak létrehozásának következményeként számos remekművet ismerhettünk és ismertettünk meg másokkal. E szakalapítás folytán a Nagykőrösön folyó munka számunkra mint alkotóművészet vált örökséggé, és az egyházzene és annak oktatása előtt új távlatok

nyíltak. Méltó tehát hálát adnunk Egyetemünk alapítása mellett annak egyetlen művészeti szakjáért is.

2023-ban a kettős jubileum évében különösen is átérezzük abban való felelősségünk súlyát, hogy „az Úr dús kincséből” minél többet tudjunk felmutatni és ezáltal megerősíteni a hitből fakadó egyházművészet jelentőségét.

Ezért a Károli Gáspár Református Egyetem alapításának 30. jubileumi évében a Pedagógiai Kar székhelyén, Nagykőrösön két konferenciát, zeneszerzői mesterkurzust, egyháziének-versenyt, valamint nagyszabású koncertet rendeztünk. Ennek a szakmai szempontból rendkívül mozgalmas évnek a végéhez közeledve hálát adunk Istennek azokért a lehetőségekért, amelyek által küldetésünk szépségeit és terheit egyaránt megélhettük azon a két szakterületen, amelyek kötetünk címében is olvashatók. Úgy vélem, hogy a zenepedagógiának szüksége van egyházzenei és teológiai iránytűre, ezért is tartjuk fontosnak, hogy mindkét alkotóművészetként is értelmezhető tudományterület egy tanszéken belül és ebben a kötetben is egymás mellett kapott helyet.

Isten áldja az olvasót!

Nagykőrös, 2023. december 8.

Méhes Balázs (DLA)

tanszékvezető

Egyházzenei és Zenepedagógiai Tanszék

EGYHÁZMŰVÉS ZET

BÉKÉSI SÁNDOR

A POÉZIS TEOLÓGIÁJA

Az előadásra való felkérés azon kérdésére szeretnék röviden válaszolni, hogy a művészeti műfajok és különösen a zene meg a költészet milyen viszonyban van az istentisztelet liturgiájával, illetve a teológiai gondolkodással? A választ a bizonyítás kifejtése előtt előre elárulom. A művészeti műfajok és megnyilvánulások nemcsak a teológia lényegéhez, hanem eleve a Szentháromságisten művéhez kapcsolódnak alapvetően. Ezért a tárgyalás áttekinthetősége kedvéért a poézis teológiáját a *Trinitas* isteni személyeinek művei nyomán: a teremtés, a megváltás és a megszentelés felől megközelítem meg.

Poézis a teremtésben

A Szentírás teremtéstörténetének legelején a második mondat így hangzik: „A föld kietlen és pusztá volt, és sötétség volt a mélység színén; és *az Isten Lelke lebegett a vizek felett*” (1Móz 1,2). Általánosan elfogadott fordítások Isten Lelke *lebegésének* adják vissza ezt a momentumot, annak ellenére, hogy a legújabb bibliafordítások némelyike másképpen értelmezi. Mindenesetre a három szent nyelven írt alapszövegek meglehetősen árnyalják a képet. A Vulgata *ferebatur* kifejezése a lebegés értelmét gazdagítja azzal, hogy azt meleg mozgásként érzékelteti. A Septuaginta *epephero* igéje azt sugallja, hogy Isten Lelke világra hoz, nemcsak ő teremt, hanem a Lélek mozgása alatt lévő teremtmény teremni kezd. A maszoréta szöveg *mōrahefet* szava olyan védelmező lebegést jelent, mint a sas oltalmazó szárnyalása fiókái fölött. A Jeruzsálemi Targum úgy adja vissza a vizsgált helyet, hogy az az isteni *irgalom* lebegése a vizek felett. A rabbinikus magyarázat szerint pedig e kifejezés mögött az húzódik meg, hogy Isten szelleme az élettelen anyagba életet ad és élő szervezetté alakítja.

Nagyon érdekes, hogy a régebbi magyar fordítások az előbbieket értelmében próbálják visszaadni az isteni Lélek művét a teremtésben. Az 1516-os Jordánszky-kódex ezt írja: „Az Úrnak ő szent Lelke *viseltetik* vala a vizeken.” Viseltetik, vagyis átkaroló ölelésében való viselős állapotát hangsúlyozza a szöveg. Az 1590-ben kiadott Károli fordítása pedig így hangzik: „az Úrnak lelke *táplálja* vala a vizeket.” Táplálja, ami több a lebegésnél, hiszen az utóbbival ellentétben eleven kapcsolatban van a vizekkel, hogy azokból életet származtasson.

Összegezve az előbbi megközelítéseket, már csak egy lépés és magyar nyelvünk csodálatosan kibontja a teremtésnek ezt a kezdeti mozzanatát. Az oltalmazó madár lebegése, meleg mozgása, termőre és életre keltése, a viselős Lélek táplálása mindmind az Úristen *kotlására* utal kibontakozó teremtése fölött. Ebből az következik, hogy a Teremtő tulajdonképpen *költötte, kiköltötte* a világot, vagyis *a teremtés*

mozdulata nem más, mint költés, pontosabban kifejezve költészet. A természet csudálatos sokszínűsége tehát a *poézis* felől érthető, ezért található meg benne éppúgy a harmónia, a rendszeres kiegyensúlyozottság, a világosság, a jóság és a szépség, mint – ahogy Karl Barth szerint – a diszharmonia, a mulandóság, az érzéketlen kegyetlenség és a rútság is. Mivel azonban az isteni Lélek a teremtő kegyelem és irgalom indíttatásából hozta elő a semmiből a világot, új teremtése által megújítva állítja elénk a régit, amelynek negatívumait nemcsak megítéli, hanem átminősíti eredeti szándéka szerint. Az új teremtés nem egy pauza vagy a régi eltűnése után kezdődő világ, hanem újként már belehasít e régi világba a Krisztus feltámadásával. Csak zárójelben jegyzem meg, hogy Szűcs Ferenc egyik prédikációjában a két világ közötti viszonyt ahhoz a tojáshoz hasonlította, amelynek régi teremtésben kialakult méshéjából új teremtésként és új életként a kiscsibe kitöri magát. De ugyanígy említhetnénk egyetemes példát is az orpheuszi hagyomány nyomán, amely szerint az éj sötétségének és a szélnek (Léleknek) nászából tojás születik, benne az éggel és földdel, valamint ezeket átkaroló érosszal (Szeretettel). A fentiek értelmében a kiköltés hasonlatossága a teremtés lényegébe vág, és ha lehet egyáltalán a lét analógiájáról (*analogia entis*) beszélni, akkor ez a leghitelesebb megfogalmazása.

Nem kell különösebben bizonyítani, a poézis a forrása annak, hogy a teremtett világ a költészet és a művészet ezernyi anyagát, eszközét és tartalmát biztosítja az ember számára. Gondoljunk a hangokra, fényekre, színekre, festékekre, agyagra, köre, fára, fémre, csontra, bőrre – mint anyagokra; vagy az ütemre, hangsúlyra, ritmusra, ciklusra, szimmetriára, aranymetszésre – mint eszközökre; vagy a tájra, a növény- és állatvilágra, a csillagos égre és az emberre – mint a művészetek tartalmára.

Poézis a megváltásban

Abban az esetben, ha a költészet és a művészet tartalma az embert célozza meg, óhatatlanul a történést és a történelmet is magába kell építenie. Jean D'Ormesson kortárs francia író képviseli munkásságával azt, hogy számára a regény témája nem pusztán egy történet, vagy történelmi kor, hanem a világegyetem történelme a nagy bumm első másodpertöredékétől kezdve. Ennél a pontnál jutunk el ahhoz a gondolathoz, hogy az idő is teremtés, tágabb értelemben maga a teljes történelem, amely eleve elrendelten a világegyetemmél együtt azonos költésből született. A teljes történelmi időt képzeletünkkel nem tudjuk átfogni, sem évei számát pontosan meghatározni, de teológiai közepéről az isteni kijelentés lényeges dolgot említ. A történelmi középpontot a golgotai keresztesemény képviseli, Isten Fiának váltsághalála és feltámadása, az ember megváltásának időpontja, valamint az új teremtésnek kezdete, amelytől visszafelé és előre időszámítást tudunk végezni.

Amennyiben tehát a történelem a keresztesemény középpontjával eleve elrendelten a világegyetemmél együtt hasadt elő a teremtéskor, akkor ebben is érvényre kell jusson a költés lényege, a poézis. Joseph Campbell felismerését szeretném itt most megemlíteni, aki vallástörténészként a világ mítoszainak, népmeséinek és

eposzainak főhőseit összehasonlította, és arra a következtetésre jutott, hogy valamennyi hős útja azonos. Mindegyik kalandra hívással kezd meg pályáját, amelyben próbatétel, küzdelem, harc, elrablás és a halál mélysége vár rá, ahonnan csodálatos módon feltámad, megszabadul, megmenekül és legvégül pedig dicsőségesen visszatér. Amennyiben ez az alászállásnak és felmagasztaltatásnak útja valamennyi hős pályájával megegyezik, akkor egyetemes útról, úgynevezett ősdramáról beszélhetünk, amely minden időbeli műalkotásnak, eposznak, regénynek, drámának, filmnek azt a szerkezetét adja, amely érdekes módon az ember lelki érzékeibe van kódolva a különböző műfajok befogadására kész igénnyel.

De nemcsak a hősnek, hanem a világegyetemnek és világtörténetnek is ez a pályáiv a sorsa, különösen, ha a történelem középpontjára, a golgotai kereszthalálra és feltámadásra tekintünk. Az ősdramának Krisztus előtti és utáni elrendeltsége a központi és különös eseményből származik át az egyetemesen érvényes történésekre. Ebben az értelemben pedig azt kell mondanunk, hogy *a poézis a történet, illetve a történelem viszonylatában nem más, mint maga az ősdráma, amelynek központi eseménye a már említett golgotai kereszten végbe vitt megváltás Isten Fiának, Jézus Krisztusnak halálával és feltámadásával.* Ősdráma abban az értelemben, hogy Isten Fiának a megaláztatástól a felmagasztalásig húzódó drámai útja a természetben éppúgy, mint minden idők emberi történéseiben megtapasztalható, ugyanis teremtett létünk alapvető sorsát ez a pálya jelöli ki. Valamint poézis abban értelemben, hogy nemcsak a példaadó emberi életmű jellemzője, hanem valamennyi időbeli művészeti ág drámai szerkezete is. Nem véletlenül azok az olvasmányos, magával ragadó és megrendítő műalkotások, amelyeknek elejétől végéig az ősdramának ez a mélységbe és aztán a magasságba törő íve húzódik meg a mélyén. Ezért a poézis nem csak érdekessé, hanem érdekeltté is teszi számunkra a művet. A poézis, a költészet szárnyalása ez, amely a pusztá idő múlását és benne a véletlennek tűnő, kényszerű változások átláthatatlan szövevényeit az isteni akarat elrendezett magasságaiba emeli.

Poézis a megszentelésben

A történelem poézise a Fiúisten művén alapuló egyetemes ősdramában nyilvánul meg. Ennek értelmében kétségtelen, hogy a világegyetem regénye, a teremtés története, amelyben élünk, az elmúlás felé tartó hanyatlásnak van kitéve. De az is igaz, hogy az új teremtés a réginek olyan megújítását jelenti, amelynek felemelkedésében és dicsőséges győzelmében már eltöröltetett a bűn és a halál. A hanyatlás közepette az ember a felemeltetés előtt és annak reménységében él úgy, hogy közben elővételezi az eljövendő dicsőségét. A megpróbáltatások, bukások és halálos mélységek után nem feltétlenül következik menekvés és feltámadás e világban, csupán lelkiképpen van jelen az anticipált végső győzelem. Noha a szent ügy harcában az igaz eleshet, de maga az igazság mindenképpen győz, mely igazság és igazságosság az új teremtés pneumatikus örök világához tartozik.

A megpróbáltatás és a küzdelem pályáivének közepette a Szentlélek munkálja a feltámadás és felemeltetés utáni dicsőség jelenvalóságát a célba még be nem érkezett embernek. Az eszkatológikus Isten országának elővételezéséből ízleljük meg az igazat, a jót és a szépet, a bűneinkből való megszabadulást és megtisztulást. Egyébként ezek nélkül cinikus elkeseredéssel kellene búcsút intenünk az élet értelmének. Azonban az igaz, a jó, a szép, valamint a megtisztulás nem a mi akaratunktól és erőnkől valósul meg, hanem az isteni Lélek önmagával való megajándékozásával és belső tüztől való megtisztításával. *Poézis ez is a javából, hiszen az ősdráma útjának második felét, a felemeltetést és feltámadást, amely most még részünkké nem válhat, a purificatio nyomán a katarzisban élhetjük át lelkileg.*

Szophoklész drámájában a hős, az isteni törvényt képviselő Antigoné a kegyetlen türannosz által elveszett. Ilyen végződéssel rendelkező művek esetében az ősdráma egyetemessége nem érvényes? Dehogynem, csak nem a hős, hanem a drámát befogadó néző lelkében folytatódik Antigoné felemelkedése, oly módon, hogy a katarzis juttat el az erkölcsi igazság végső győzelméig. Sok-sok elbukással végződő drámai és epikus alkotás köszönheti örök érvényű igazságát, szépségét és erkölcsileg nevelő hatását a megszentelődés poézisének. A példamutató emberi életmű is akkor válik emelkedetté, értelmessé, ha torzó volta vagy tönkretétele ellenére lelkében katarzissal éli meg az Isten országának elővételezett igazságát és ezzel együtt erkölcsi győzelmét.

Előbb már említésre került, hogy a régi teremtés anyagi körülményei között már lelkileg jelen van az új. A Szentlélek által újjá született és Istennel, a világgal és önmagával megbékéltetett új ember már köztünk jár, noha még össze van zárva saját ó-emberével is. Valójában a keresztyén művész az, aki a Teremtő, Megváltó és Megszentelő igazságát, jóságát és szépségét hirdeti életművével és művészetével egyaránt. Ez nem közvetlen evangelizációt jelent, mert a művész és alkotó nem prédikátor, ugyanakkor művészete sem attól lesz keresztyén feltétlenül, hogy bibliai idézeteket halmoz, vagy bibliai, netán egyháztörténeti eseményekkel foglalkozik. Keresztén művészetnek azt nevezhetjük, amely tabuk nélkül bármilyen téma felületén át igazán szól a megaláztatás és a felemelkedés drámájáról úgy, hogy közben az általa elért katarzis a befogadóban az Isten országának valóságát bizonyítja.

Összefoglalva az eddigieket azt mondhatjuk, hogy ha a poézis a teremtésben, a megváltásban és a megszentelésben lényegi elemet képez, mint a szentháromságos Isten műve, akkor az istentiszteletet is alapvetően meghatározza. A liturgia egész hosszában az ősdráma, vagyis a megváltás poézise jut érvényre, amelynek csúcspontja az eucharisztia szent eseménye, mely nem más, mint a golgotai keresztesemény pneumatikus jelenvalósága. E csúcspontra irányulva, illetve ebből kiindulva a liturgia műfajaiban: prédikációban, énekekben, zenében és imádságban a teremtés és a megváltás poézise a maga szépségében és megrendültségében, panaszában és dicsőítésében fejeződik ki. A liturgia drámájában résztvevő lelkek szívében pedig a bűnvallás és megbocsájtás, a megpróbáltatás és megváltás, vagyis az

Isten és ember között zajló rezponzorikus kereszteződésében a katarzis, a megtisztulás igazsága, jósága és szépsége győzedelmeskedik.

A kérdésre adott válasz tehát az, hogy a Szentháromságisten művében megnyilvánuló poézis a művészeti műfajokat és különösen a zenét meg a költészetet nemcsak a teológia lényegéhez kapcsolja, hanem az istentisztelet rendjét is minden elemében alapvető módon meghatározza. Az istentiszteleten tehát a művészet sohasem függelék, hanem a teremtő, megváltó és megszentelő Isten poézise. Fordítva is igaz: az istentisztelet szolgáltevéinek, a lekipásztornak, a kántornak és a kórusnak az istentisztelet ünneplő gyülekezetében az a közös felelőssége, hogy a liturgia minden eleme az isteni poézishez méltó módon a legnagyobb igényességgel valósuljon meg.

SZABÓ BALÁZS

KODÁLY ÉS A PROTESTÁNS EGYHÁZZENE

Első olvasásra minden bizonnyal meglepő a témaválasztás a 20. század legjelentősebb magyar katolikus zeneszerzőjével kapcsolatban, aki a nagyszombati gimnáziumban komponált *Ave Mariától* az 1966-ban alkotott *Magyar miséig* számos, a Musica Sacra területén mintaként szolgáló kompozícióval gazdagította egyháza liturgikus zenéjének repertoárját.¹ Harmat Artúr írja:

Kodály hatása az új magyar templomi zenére azonban leginkább abban látszik, hogy fiatalabb szerzőink egyházi műveikben egyre magyarabb hangot ütnek meg. Ezt a stílust régi cecilianistáink is keresték, de megtalálni – részint akkor még a magyar zenei folklór anyag, részint pedig útmutató, világító fáklya hiánya miatt – nem tudták. Pedig jól érezték, hogy amit írnak, az nem magyar. [...] Tudjuk, hogy a mai zeneszerzőgárda azóta bőségesen telítette lelkét ősi magyar népzenei anyaggal és [Kodály] – palestrinás technikában gyökerező pompás kórusművészetének világító szövetekével – vállalta az útmutató, a tanító szerepét is a magyarabb világ felé.²

Ezek a mondatok azonban a mester és a magyar protestáns egyházzene viszonyára is pontosan illenének! Itt is több területen: a napi gyakorlat felé érdeklődéssel forduló tudósként, zeneszerzőként, illetve jelentős egyházzenei nevelőjeként látjuk őt. S vajon ki tagadná, hogy életműve a protestáns gyülekezeti éneklés és zenélés számára éppen úgy „világító szövetnek” volt annak útkereséseiben, mint saját felekezete muzikusainak?

A protestantizmussal először a nagyszombati gimnáziumban került kapcsolatba Kodály. Nádasi Alfonz bencés rendi szerzetessel, a görög-latin klasszikusok olvasásában tudós kalauzával, legbensőbb titkait is ismerő lelkiatyjával folytatott beszélgetése során így emlékezett:

Azt mondta: „protestáns paptestvér.” [...] Mintha Toldyt hallanám.³ Már ő is erre figyelmeztetett bennünket, ahányszor a protestantizmus előkerült hittanórán. Nem is volt semmi baj a néhány protestáns tanulóval. Egyáltalán, ha élni akarom az első

¹ A *Csendes mise* (a későbbi *Missa brevis*) például a galyatetői kápolna harmóniumán a havazás miatt megjelenni nem tudó kántort helyettesítő Kodály a liturgiához előkészített vázlataiból formálódott utóbb nagyszabású kompozícióvá. Vö. Kodály Zoltán: A *Missa brevis*ről, in Bónis Ferenc (szerk.): Kodály Zoltán: *Visszatekintés II. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok*, Budapest, Zeneműkiadó, 1964, 495.

² Harmat Artúr: Hazai katolikus egyházi zenénk ezer éve, in Czigány Gyula (szerk.): *Harmat Artúr. Emlékkönyv születésének 100. évfordulójára*, Budapest, Zeneműkiadó, 1985, 76. A „tanító szerepe” kifejezés itt valóban szó szerint értendő, hiszen több tanítványa (Bárdos Lajos, Gárdonyi Zoltán, Ádám Jenő stb.) folytatott aktív egyházzenei-gyakorlatot.

³ Toldy Béla a nagyszombati gimnázium hittanára volt: személye és tanítása mély nyomot hagyott Kodályban, akit az iskolai zenekar vezetőjeként zeneszerzői törekvéseiben is önzetlenül támogatott, 1898-ban bemutatva *Nyitányát*. A mester évtizedek múltával is a legnagyobb tisztelettel és ragaszkodással emlegette.

keresztények életét, igaz az, hogy csak szégyellni lehet részünkről az elszakadást. Azt hiszem, ha valaki éli a vallását, ugyanúgy megbecsüli a másikat [...]»⁴

Az érettségi után Budapesten, az Eötvös-Kollégiumban ismerte meg Horváth Jánost, a református családból származó kiváló irodalomtörténészt: barátságuk évtizedeken át, egészen Horváth 1961-ben bekövetkezett haláláig tartott. Joggal feltelelezhetjük, hogy kettejük között a protestantizmus kulturális hagyománya már az egyetemi évek alatt szóba kerülhetett: a tudós a Mohács utáni felszázad irodalmáról szóló magisztrális összefoglalásában⁵ Kecskeméti Vég Mihályról, s annak 55. zsoltár-parafrazisáról értekezve megemlíti Kodály nevét, s a költeményt megzenésítő remekművét, a *Psalmus Hungaricust*.⁶

A magyar protestantizmus szellemi örökségével való foglalkozásra a magyarnémet szakos bölcész Kodályt először a szövegek ösztökélték. A *Psalmus* keletkezésére utalva – amelynek librettóját Gönczi György 1620-ban kiadott énekeskönyvéből vette – ezt nyilvánvalóvá is tette: »A *Psalmus* versét a filológusokon kívül senki nem ismerte. Így derül ki, hogy azok a szálak, amelyeket az ember az életben, akár öntudatlanul is követ, a végén valahol mégis összefutnak. Ha nem tanulmányozom a régi magyar irodalmat, sose írtam volna meg a *Psalmust*, mert nem találtam volna rá a szövegére.«⁷ A népzene-gyűjtés megindulása mögött hasonló motívumok álltak, hiszen doktori disszertációja (*A magyar népdal strófászerkezete*, 1906) elsősorban ritmuskérdésekkel foglalkozott: megírása közben döbrent rá szöveg és dallam elválaszthatatlan egységére. Az 1905 nyarán megkezdett és egészen 1952-ig folytatott gyűjtés és feldolgozás azután lassanként a múlt teljességének feltárására irányult, s sorra vont be az érdeklődés körébe a népzene túl területeket, a magyar Monumenta Musica (a zenetörténeti emlékek teljes korpusza) létrehozásának grandiózus tervét megalapozva. 1925-ben így írt erről: »A magyar „Monumenta Musicae” értékesebb része nem a kéziratárak porából, hanem élő forrásból, a nép emlékezetéből kerül ki. Hogy meddig ér ez az emlékezet, ma még nem is tudjuk. De bizonyosan jóval előbbre a XVI. századnál. Ez a magyar zenetörténet, csak meg kell tanulni olvasni benne.«⁸ Ennek a felismerésnek a háttérében az írott forrásokban feljegyzett szövegekhez tartozó dallamok, illetve azok variálódásának felfedezése állt. A népdalgyűjtés során közvetlenül érintkezve a falu sajátos kultúrájával, a jelenségre az egyházi népekekkel kapcsolatban is felfigyelt:

A magyarnyelvű egyházi népének és a népdal kapcsolatait pusztán szöveg szempontjából is érdemes volna vizsgálat alá venni. Hisz századokon át ez volt jóformán az egyetlen verses irodalmi hatás, ami a népet érte.

⁴ Nádasi Alfonz: *Mi mindenre emlékezett Kodály?*, Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 2000, 52.

⁵ Horváth János: *A reformáció jegyében*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1953.

⁶ Uo., 249–250.

⁷ Kodály Zoltán: Emlékek, in Bónis Ferenc (szerk.): Kodály Zoltán: *Visszatekintés III. Hátrahagyott írások, beszédek, nyilatkozatok*, Budapest, Zeneműkiadó, 1989, 531.

⁸ Uo., 20.

A világi lírát szájhagyomány útján is magáévá tehetette. Itt azonban könyveket kapott a kezébe, rögzített szövegekkel, melyeket ugyan szintén megtanult könyv nélkül, de a nyomtatott szöveg is állandóan kéznél volt, attól eltérni nem lehetett. Így hát a variánsképződés a dallamokra szorítkozott. Dallammal csak 1607, illetve 1651 óta kezdték ellátni énekeskönyveinket.⁹ Egy-egy dallam itt is erősen eltérő alakban jelentkezik különböző könyvekben és a mai élő énekben. A nép száján élő változatok összegyűjtése sok értékes adattal járulna a variánsképződés törvényeinek megismeréséhez.

A nép tudatában „világi” és „istenes”, vagy „nóta” és „ének”, ahogy szorosabban nevezik az egyházi éneket, – szinte oly vegyesen van jelen, mint régi kéziratos versgyűjteményeink legtöbbszörében. Míg a művelt osztály vallásos éneke a templomra szorítkozik, a nép életében a templomon kívül is szerepel. Akárhányszor hallhatunk vasárnap délután a szérűskertben, vagy téli estéken a házban, órák hosszat vallásos éneket egy-egy ájtatos öregasszonytól. Néhol mezei munka közben is elénekelnek egy-egy éneket.

De nemcsak nálunk: mindenütt sokszorosán összebogozódott az egyházi népének a világgal. Dallama akárhányszor világi eredetű. Már a XII. században készültek francia vallásos contrafactumok világi dalokra. A reformáció énekeit is gyakran írták világi dallamokra. Sokszor az eredet kérdését nem is lehet eldönteni.

Nálunk is él néhány dallam párhuzamosan egymás mellett egyházi és világi szöveggel. A dallam azonossága a nép előtt nem tudatos, nyilván a tempó és ritmus különbsége miatt, még ha ugyanaz a személy éneklis is mind a kettőt.¹⁰

Szerteágazó tudása bőségesen kamatozott a Harmat Artúr és Sík Sándor szerkesztésében, a Magyar Kórus kiadó gondozásában, 1931-ben megjelent *Szent vagy Uram!* katolikus népénekgyűjtemény összeállításánál, amelyben aktív közreműködésre kérte fel a bizottság.¹¹ Mondani sem kell: óriási munkát jelentett az énekek kiválogatása, a dallamok leghitelesebb, legjobb formájának megállapítása, majd 1930-ban a teljes gyűjtemény utolsó revíziója.¹²

A zeneszerző számára a legnagyobb problémát a dallamok jelentős részének idegen (főleg német) eredete, illetve az ezeket utánzó, a magyar dikcióval számos esetben hadilábon álló hazai szerzemények nem kielégítő színvonala jelentette. Nem véletlenül tulajdonított nagy jelentőséget a gregoriánhoz és a nyelvduktusához egyszerűen illően rugalmas népi előadásmódnak, követendő példaként állítva azt a katolikus egyházzene megújításán fáradozó kollégái elé.

Mármint a református gyülekezeti éneklés kérdésével is elsősorban prozódiai szempontból foglalkozott. Tudnivaló, hogy a 20. század első évtizedeinek gyakorlatában a kiegészített ritmikájú, hosszan elnyújtott hangokkal való éneklés dívott,

⁹ Vagyis a genfi zsolnároskönyv Szenci Molnár Albert-féle fordítása és az első jelentős katolikus népénekgyűjtemény, a Szőlősy Benedek által szerkesztett *Cantus Catholici* megjelenése óta.

¹⁰ Kodály Zoltán: *Magyar népzene*, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1937, 48.

¹¹ Uo., 47–51.; vö. Szalay Olga: *Kodály, a népzeneutató és tudományos műhelye*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004, 190–191.

¹² Sajnos, a fogadtatás mind hivatalos részről, mind egyes egyházzeneészek részéről ellenséges volt, de a kötet elterjedését ez csak késleltetni tudta, megakadályozni nem: 1933-ra már a második kiadása került forgalomba. Vö. Rajeczky Benjámin: A népénektár, in *Harmat Artúr. Emlékkönyv*, 92–106.

mellette a dallamok más hangnembe való önkényes áthelyezésével is gyakorta lehetett találkozni a különböző énekes- és orgonakönyvekben.¹³ Ezt az úzust Kodály erős kritikával illette,¹⁴ hiszen a ritmika sokkal többet jelentett számára hosszú és rövid szótagok rendezett egymásutánjánál:

A 16. század élő, lángoló hitének élő, lobogó dallamokra volt szüksége, hogy magát kifejezze. Mikor később ez a hit ellanyhult, jöttek a vallási közömbösség századai, velük az egyházi zene lehanyaglott, s az indifferentizmus hú kifejezője lett a ritmikái indifferentizmus.

A vallási megújulás jelei sokfelé mutatkoznak századunkban. Vajjon nem ennek egyik kísérő tünete a ritmuseresés a dallamokban? Hogy azok újra szárnyalóbbak legyenek? Vajjon mihez kell több, erősebb hit: bízni benne, hogy a dallamok régi röpte újra elérhető, és vállalni a velejáró sok munkát és áldozatot, vagy eleve lemondani még a kísérletről is, és közönnel megmaradni a jóllakott, kövér kóták vonszolódó ritmusa és dallambeli indifferentizmusa mellett. Előbb: a ritmus halálával meghalt a dallam is.¹⁵

A *Szent vagy Uram!* kapcsán saját körében mindenesetre megtette, amit megtehetett – még ha időnként meg is kellett alkudnia: »Kompromisszumos ritmizálást [vettünk] mi is Szent vagy Uram-ban, ha jambusmelodiára alkalmazott magyaros versről volt szó, és a gyakorlati szempont szöveg vagy dallam megtartását kívánta. De nem gépiesen, hanem esetről esetre másképp.«¹⁶

De hol nyílt lehetősége rá, hogy a protestáns énekkincssel a maga belátása szerint, szabadon foglalkozzék? Egyfelől az oktatás, másfelől az alkotás területén.

Számos, ma is használatos pedagógiai művének árnyékában lényegében elfeledve húzódik meg az *Iskolai énekgyűjtemény* két kötete, amelyet volt tanítványával, Kerényi Györggyel közösen szerkesztett, s 1943-ban és 1944-ben jelentetett meg.¹⁷ A gyűjtemény 630 tételt tartalmazott, rendkívül koncepciózus válogatásban (Kodály az első kötet bemutatóján kijelentette, hogy előkészítésének több időt szentelt, mint a *Psalmus Hungaricus* és a *Budavári Te Deum* megírásának összesen!):¹⁸ magyar népdalok, a szomszéd és a nyelvrokon népek dalai, 19. századi magyar műdalok, történeti dallamok mellett katolikus és protestáns egyházi énekek is helyet kaptak benne. Utóbbi repertoárját evangélikus részről hat tétel képviseli Luther különböző énekeskönyveiből. Református részről tíz genfi zsoltárt, az 1751-es erdélyi énekeskönyv három tételét (közöttük az *A pünkösdsnek jeles napján* kezdetű ismert éneket népi változatban),¹⁹ a „hármóniás éneklés” debreceni úttörője, Maróthi György a

¹³ Vö. Csomasz Tóth Kálmán: *A református gyülekezeti éneklés*, Budapest, Magyar Református Egyház, 1950, 185–196.

¹⁴ Vö. Kodály Zoltán: *Közélet, vallomások, zeneélet*, Vargyas Lajos (szerk.), Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1989, 299–303.

¹⁵ Uo., 301.

¹⁶ Uo., 302.

¹⁷ *Iskolai énekgyűjtemény I–II.*, Kodály Zoltán (szerk.), Budapest, Országos Közoktatási Tanács, 1943–1944.

¹⁸ Eöszte László: *Kodály Zoltán életének krónikája*, Budapest, Editio Musica, 2007, 205.

¹⁹ Erre a népénekre épül a *Pünkösödölő* (1929) első szakasza.

genfi zsoltárok többszólamú közreadásához csatolt függelékének két tételét, valamint három, a református egyház gyakorlatában kedvelt dicséretet (köztük Tinódi szép énekét, *Siess keresztyén, lelki jót hallani szövegkezdettel*) válogatott be.²⁰ Az I. kötet előszavában gyönyörű metaforával fogalmazta meg a kiadvány célját:

A néphagyomány alapvető jelentősége és minden gazdagsága mellett egymagában nem adna teljes képet a magyarság zenei életéről. Hozzátartozik az írott emlékekből mindaz, ami a magyar lélekben valaha visszhangot keltett, mint a fa élete teljességéhez hozzátartozik gyökerén és törzsén kívül a levele, gyümölcse, lehulló toboza, esetleg a ráfonódó iszalag, sőt a fagyöngy is. A régi írott emlékekből helye van az iskolában mindannak, ami nemcsak műtörténeti adat, hanem még érzik rajta az egykori élet melege úgy, hogy jó előadással életre kelthető.²¹

Ez a gyűjtemény (a *Szent vagy Uram!*-hoz hasonló, minden részletre kiterjedően alapos szerkesztői munkát követően) a legfogékonyabb korban lévő nemzedék nevelését kívánta szolgálni: tanításának módszertanát Ádám Jenő dolgozta ki.²² Szomorúan töprenghetünk el felette: vajon milyen hatása lehetett volna ennek az egyetemes igénnyel, nagy gonddal összeállított anyagnak a következő generációk én- és nemzettudatára, ha az 1950-es évek torz oktatáspolitikája nem söpri félre?

Hasonló, bár jóval kisebb léptékű „antológiára” bukkanunk a *Bicinia Hungarica* harmadik kötetében (1941), amelynek utolsó lapjain a *Cantus Catholici* két dallama, Bornemissza Péter *Cantio Optimája* („*Siralmas énnéköm tetőled megválnom*”), Balassi *Bocsásd meg Uristen ifjúságomnak vétkét* szövegkezdetű éneke, valamint Misztótfalusi Kis Miklós *Siralmas panasz* című éneke mellett a 124., a 33. és a 126. *genfi zsoltár* művészi feldolgozását találjuk meg.

Itt tehát már komponálásról is szó van, jól körülhatárolható pedagógiai célokat követve. A zsoltárokra koncentrálva: míg az *Énekgyűjtemény*be a tetszetősebb dallamú tételek kerültek, itt három kevésbé ismert melódiát választott ki Kodály. A konstrukció a reneszánsz nagymestereket idézi, a vokálpolyfónia nagy remekműveinek előadására készít fel – Ittész Mihály hívta fel rá a figyelmet, hogy a 124. genfi zsoltár nyomán készült tétel kifejezett hasonlóságot árul el Lassus „*Puis que i'ay perdu*” miséjének egy részletével. (1–2. kottapélda) Jóllehet a zsoltárdallam sorai és a Lassus által komponált rövid témák hasonlóságáról Kodály nyilván „nem tehetett”, arról annál inkább, hogy a áttetsző hangzásra törekedjék, a zárlatokat lendületes szinkópákkal készítse elő, s hangsúlyosan vigye végig a két szólam (a frázisok végén feloldódó) imitációját.²³

²⁰ A dicséretetek közül három a II. kötet „*Történeti énekek*” fejezetében található.

²¹ Kodály Zoltán: Iskolai énekgyűjtemény. Előszó az I. kötethez, in Bónis Ferenc (szerk.): Kodály Zoltán: *Visszatekintés I. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok*, Budapest, Zeneműkiadó, 1964, 135.

²² Vö. Kodály Zoltán: Útravaló. Előszó Ádám Jenő „*Módszeres énektanítás*” című könyvéhez, in Kodály Zoltán: *Visszatekintés I.*, 158–159.

²³ Ittész Mihály: Kodály énekgyakorlati, in Erdeiné Szeles Ida (szerk.): *Kodály szemináriumok*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1982, 114–115.

Nem véletlen a Lassus-párhuzam: Kodály nagyon nagyra tartotta e zseniális 16. századi komponistát: »Holott a valódi polifónia ott kezdődik, (Lasso duettek), hogy az egyik sem fő: egyenrangúak és egymás nélkül nincs értelmük.²⁴ [...] A magyar zene ügyének többet használ, aki Orlando di Lasso kétszólamú darabját elénekli, mintha bármily magyar, de rossz zeneszerző művét énekli.«²⁵

De vajon volt-e egyéb oka is, hogy 1941-ben egy több száz éves technikához nyúlt vissza? Ittzés Mihály szerint:

Már korábban utaltunk Kodálynak arra a törekvésére, hogy a Bicinia Hungaricával a hiányzó magyar *reneszánsz* többszólamúságot pótolja. A sorozat 180 darabja jelentős többségében népdalfeldolgozás. Mégis lehetséges volt a zeneszerzőnek megvalósítania célkitűzését, legalább a szónak tágabb értelmében. Ahogyan a gregorián choralisból létrejött a XV–XVI. század polifón többszólamúsága, úgy virágozhattak ki a Bicinia apró remekei a magyar és cseremiszi népdalból. [...] Mégis ott kell keresnünk elsősorban a reneszánsz komponálásmódot, szövegszövést stb., ahol a darabokhoz korabeli dallam szolgált alapul.²⁶

28

Duo

S. 45

A. 8

Do-mi-ne De-us, Do-mi-ne De-us, Do-mi-ne De-us,

Do-mi-ne De-us, Do-mi-ne De-us, Do-mi-ne

50

A-gnus De-i, A-gnus De-i, A-gnus De-i,

De-us, A-gnus De-i, A-gnus De-i, Fi-li-us

55

Fi-li-us Pa-tris, Fi-li-us Pa-tris, Fi-li-us

Pa-tris, Fi-li-us Pa-tris, Fi-li-us

60

Pa-tris, Fi-li-us Pa-tris, Fi-li-us Pa-tris,

Fi-li-us Pa-tris, Fi-li-us Pa-tris,

1. kottapélda

Lassus: *Missa ad imitationem moduli „Puis que i'ay perdu”* – részlet

²⁴ Kodály Zoltán: *Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers*, Vargyas Lajos (szerk.), Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1993, 55.

²⁵ *Közélet, vallomások, zeneélet*, 416.

²⁶ Ittzés: Kodály énekgyakorlatai, 112., 114.

115. *♩ = 66* 19
(A sz. genfi Zsoltár, 1891)

1. Az Iz - ra - el ezt nyil - ván mond - hat - ja.
2. Mi - ké - pen el - szá - lad a ma - dár - ka,
1. Az Iz - ra - el ezt nyil - ván mond - hat - ja.
2. Mi - ké - pen el - szá - lad a ma - dár - ka,

Ha az Is - ten nem lét - vol - na vé - lünk Ha ő nem léz va - la se - git - ségünk,
A ma - da - rász tö - ré - ből ak - kép - pen Még - szá - ba - du - lünk a tört - el - szeg - vén

Ha az Ur Is - ten nem lét - vol - na mi - vé - lünk Ha ő nem léz va - la se - git - sé -
A ma - da - rász - nak tö - ré - ből, a - zon - ké - pen Még - szá - ba - du - lünk a tört - el - szeg -

Mi - dőn az em - bí - rők - nek sok - sá - ga, Nagy kö - gyet - len - tá - ma - da - el - le - nünk.
Mert é - le - tünk - nek az Ur ol - tal - ma, Ki mé - nyet, föl - det te - rüm - té - ből - esen.

günk, Mi - dőn az em - bí - rők - nek sok - sá - ga, Nagy kö - gyet - le - nil - tá - ma - da - el - le - nünk.
vén Mert é - le - tünk - nek az Ur ol - tal - ma, Ki mé - nyet és föl - det te - rüm - té - ből - esen.

2. kottapélda

A 124. genfi zsoltár feldolgozása a *Bicinia Hungarica* 3. füzetéből (1941)

Bárdos Lajos így összegezte a végeredményt:

Kodály Zoltán megteremtette a magyar polifóniát. Miután kifejlesztette – a magyar népzene talaján álló, mégis – egyéni, gazdag és újszerű magyar melodikáját, felismerte, hogy az énekkar igazi nyelvezete a polifónia. A szólamok egyenrangú dallamossága. Az énekes nem zongorabillentyű, vagy negyedik kürt a rezesbandában. Nem kísérni szereti a dallamot, hanem énekelni. Tudunkkal Kodály volt az első, aki a zeneszerzés-tanításba belevitte a Palestrina-stílus beható tanulmányozását. Persze Bachét is.²⁷

A cantus firmus-feldolgozás különböző formái mellett az átírat és az önálló kompozíció is a lehetőségek közé tartozott: Kodály ki is használta mindhármat. Érdekes, hogy bár Bach zenéjéhez gyermekkorra óta szoros kapcsolat fűzte (az ő esetében a schumanni felszólítás: „*A Wohltemperiertes Klavier mindennapi kenyered legyen!*” – Pablo Casalszhoz hasonlóan – életprogrammá vált),²⁸ a lutheránus korálok nem inspirálták alkotásra. Ezzel az anyaggal a „feldolgozás átírójaként” foglalkozott csak, amikor 1924-ben csellóra és zongorára alkalmazta Bach három orgona-korälelőjátékát (*Ach, was ist doch unser Leben* BWV 743 / *Vater Unser im Himmelreich* BWV 762 / *Christus, der uns selig macht* BWV 747), Karl Straubénak, a lipcsei Tamás-templom világhírű orgonista-karnagyának ajánlva, a két hangszer párbeszédéből (különösen az utolsó darabban) valósággal drámai jeleneteket formálva.²⁹

²⁷ Bárdos Lajos: Kodály gyermekkarai, in Révész Dorrit (szerk.): Bárdos Lajos: *Tíz újabb írás*, Budapest, Zeneműkiadó, 1974, 154.

²⁸ Vö. Kodály Zoltán: Találkozásom Bach zenéjével, in *Visszatekintés III.*, 591.; Kodály Zoltán: Levél Pablo Casalszhoz, in *Visszatekintés II.*, 410–411.

²⁹ Szabolcsi Bence: A korál-előjáték, in Bónis Ferenc (szerk.): Szabolcsi Bence: *Kodályról és Bartókról*, Budapest, Zeneműkiadó, 1987, 33–36.; Breuer János: Kodály és Karl Straube, in Bónis Ferenc (szerk.): *Kodály emlékkönyv*, Budapest, Püski, 1997, 77–82.; Dalos Anna: Bach-átdolgozások, in Dalos Anna: *Forma, harmónia, ellenpont. Vázlatok Kodály Zoltán poétikájához*, Budapest, Rózsavölgyi és Társa, 2007, 285–290.

Sokkal nagyobb érdeklődéssel fordult a genfi zsoltárok felé. E döntésében erős németellenességének nyilván szerepe volt: az idegen eredetüket melódiavonalukban, ritmikájukban megőrző korálokkal szemben a Szenci Molnár Albert szövegével társult francia dallamok évszázadok alatt olyannyira beépültek a magyar reformátusság tudatába, hogy szellemi értelemben teljes asszimilációjukról beszélhetünk.

A genfi zsoltárokkal a *Psalmus Hungaricus* teremti meg az első kapcsolatot: Bónis Ferenc mutatott rá, hogy a rondótema motívumainak főhangjait egymás mellé helyezve az 55. genfi zsoltár első dallamsorát kapjuk, amely egyben Aquinói Szent Tamás *Lauda Sion*-szekvenciájára is utal.³⁰ Az akrosztichon gondolatát Kodály nyilván a szövegből merítette, ahol az egyes versszakok kezdőbetűi Kecskeméti Vég Mihály nevét adják ki – a zenei utalás (szinte a középkori építőmestereket idézően) ennél jóval rejtettebb.

A *Bicinia Hungarica* említett tételei előtt-után Kodály négy genfi zsoltárt komponált meg különböző apparátusra: 1936-ban készült a női karra szánt *150. genfi zsoltár*; 1943-ból való a *121. genfi zsoltár*, 1948-ból az *50. genfi zsoltár* nagy vegyes kari feldolgozása; végül 1950-ben, a budapesti Pozsonyi úti templom új hangszerének szentelésére írta a vegyes kar mellett koncertáns orgonára számító *114. genfi zsoltárt*.

E művek a feldolgozás módjában erősen különböznek a *Bicinia Hungarica* tárgyalt darabjaitól. Elsősorban a szövegkifejezés a reneszánsz és barokk mesterekre utaló technikájának alkalmazásában: a szavak tartalma érzékletes zenei figurák segítségével képszerűen jelenik meg bennük. A harmóniakezelés tekintetében a darabok ugyanakkor eltávolodnak a régmúlt századok stílusától, jóllehet a szólamvezetés fegyelme és tisztasága továbbra is tisztelettel őrzi a nagy elődök örökségét. Ne feledjük: autonóm Kodály-kompozíciókról van szó, ennek jeleként a mester néhol módosít a dallamon, a ritmuson, szabadon alakítható nyersanyagként kezelve a zsoltárok zenei anyagát.³¹ S – kiválasztásuk mellett nyilván nyomósan érvelő – szövegeket is, amelyek időtlen aktualitásúra igencsak támaszkodott.

A *150. genfi zsoltár* második és harmadik versének hangszer-sorolása, az Istent dicsőítő éneklés-zenélés megragadó képei finom miniatűr megalkotására indították, a szinte naiv festőket idéző kezdettől a zárlat („*Áldjátok őt mindörökké!*”) a három szólamot megduplázó fenséges zengéséig.³²

Érdeemes a második strófa szövegkezelését közelebről is megvizsgálunk! Szencinél első sora így hangzik: „*Dicsérjétek őt kürtben és ékes éneklésben*”; Kodálynál: „*Kürtben dicsérjétek őt, ékes éneklésekben*” (27–36. ütem). Mi az oka ennek a változtatásnak? A dallam és a szöveg ritmusának pontosabb összecsengésén

³⁰ Bónis Ferenc: Neoklasszikus vonások Kodály zenéjében, in Bónis Ferenc (szerk.): *Magyar zenetörténeti tanulmányok Kodály Zoltán emlékére*, Budapest, Zeneműkiadó, 1977, 226–228.

³¹ A Kodály által feldolgozott genfi zsoltárok dallami, ritmikái és szövegi változtatásairól ld. Arany János: Kodály Zoltán genfi zsoltárai. Református énekek egy katolikus zeneszerző műhelyéből, in Márkusné Natter-Nád Klára (szerk.): *A Magyar Kodály Társaság hírei. XXXIV. évfolyam – 2013/2. június*, Magyar Kodály Társaság, 2013, 25–31.

³² Vö. Vásárhelyi Zoltán: Kodály Zoltán: 150. genfi zsoltár, in Ittész Mihály (szerk.): *In memoriam Vásárhelyi Zoltán*, Kecskemét, Kodály Intézet, 1997, 187–188.

túl minden bizonnyal egy kompozíciós ötlet: az első frázis egy dúr hármashangzat hangjaira fűzhető fel, amelyből a zeneszerző „kihallotta” a bécsi klasszikusok által olyannyira kedvelt kürtmenet jellegzetes hangzását – s a hangszer „élre állításával” az összefüggést azonnal nyilvánvalóvá is tette az érces hangzású harmonizálással. Hasonlóképpen szemléletes a hatalmasan ívelő szoprán dallam az „Ékes énekben” szövegre (32–36. ütem). (3. kottapélda)

ff Kürt - ben di-csér-jé-ték őt, É - kes é - nek - lé - sék -
Soit joint a - ve - ques la voix Le plai - sant son du haut -

27 Kürt - ben di-csér-jé-ték őt, É - kes é - nek - lé - sék -
Soit joint a - ve - ques la voix Le plai - sant son du haut -

32 É - kes é - nek - ben,
Le plai - sant son du haut - bois,
ben, Lant - ban, he - ge - dó - ben, Han - gos
bois, Psal - te - rions a leur tour, Ét - la
ben, Lant - ban, he - ge - dó - ben,
bois, Psal - te - rions a leur tour,

3. kottapélda

Kodály: *A 150. genfi zsoltár* (1936) – részlet

A másik példa ugyanezen versszak utolsó része (43–53. ütem), amelyben Szenci a következőt írja: „*Sípokban, virginákban és hangos orgonákban örvendjetez az Istennek*”. Kodály a virginát egy olyan hangszerre cserélte le, amellyel zseniális módon érzékeltette a genfi zsoltár és a magyar kultúra több évszázados kapcsolatát: „*Sípszó, tárogató búg, hangos orgonaszó zúg, örvendjetez az Istennek!*”. S amikor halljuk, hogy a „tárogató” szó lejtését követve a 19. századi verbunkos zene reprezentatív „magyar ritmusát”, a choriambust alkalmazza a megzenésítésben (44–45. ütem), csak csodálhatjuk, hogy ez az apró változtatás a jelentéseknek micsoda egymás fölé rétegzett gazdagságával bír – amelyeket a mester észrevétlenül simít-rejt bele a 16. századi dallamba. (4. kottapélda)

A *121. genfi zsoltár* keletkezése szorosan összefügg a történelmi szituációval: 1943-ban járunk. Tallián Tibor e „nagy kórus-év” kompozícióit sorra vevő elemzése így igazít útba:

Politikus a két kimondottan egyházi-vallásos darab is, az Adventi ének és a 121. genfi zsoltár, sőt bizonyos szempontból azok politikálnak a legnyíltabban: a kodályi világszemlélet első és legerősebb pillére, a keresztény erköles humanista parancsa szólal meg bennük. Évszázados magyar és európai hagyományt követve a szorongattatás idején a muzsikás bibliai példázatokkal vigasztalja és bátorítja a közösséget. Megtette

ezt már a Psalmusban is, csakhogy a most – 1943-ban! – megzenésített vallásos énekek szövegében a vigasz, a bátorítás expressis verbis a kiválasztott népnek, Izráelnek szól. A 121. zsoltárban a következő szavakkal: „És aki vigyáz rád, Nem szunnyadozik az, Izráelt hozzád fogadja.”³³

The image shows a musical score for the 121st Psalm, featuring three systems of music. Each system consists of a vocal line (soprano, alto, and tenor parts) and a piano accompaniment line. The lyrics are written in both Hungarian and French. The score includes dynamic markings such as *mf* and *f*, and measure numbers 37, 42, and 47. The lyrics in Hungarian are: "Han - gos ci - te - ra - szó - ban, Zéng - vén, zéng - je - tük az Úr - nak. / Et la harpeet le tam - bour Haut sa lou - an - ge re - son - nent." and "Úr - nak. Tá - ro - ga - tó bűg, Han - gos / son - nent. es - - cla - tent leur ton, Or - gues, / Sip - szó, tá - ro - ga - tó bűg, / Fíf - res es - cla - tent leur ton, / tük - az Úr - nak. Sip - szó bűg, / ge re - son - nent. Le tam - bour, / or - go - na - szó zűg, az Is - ten - nek. / Or gues et bour - don son los en - ton - nent. / or - go - na - szó zűg, / musette et bour - don / űr - vend - je - tük az Is - ten - nek. / D'un ac - cord son los en - ton - nent. / or - go - na - szó, űr - vend - je - tük az Is - ten - nek. / Or gues bourdon D'un ac - cord son los en - ton - nent."

4. kottapélda

Kodály: *A 150. genfi zsoltár* (1936) – részlet

Áttételesebben, de nem kevésbé átütő erővel aktualizál az 1948-ból való *50. genfi zsoltár*: a világháborús és előzményei, s a *Psalmus* bemutatójának negyedszázados évfordulója egyaránt közrejátszhatott megszületésében. Az 50. zsoltárt az egyház hagyományosan Krisztus az utolsó ítéletre való második eljövételére vonatkoztatja; s a zsoltárköltő szerint a világ erkölcsi lezülése, a hit babonává korcsosulása, az Istent különböző külsődleges rituálékkal lekenyerezni akaró, ezzel őt saját uralmába hajtani törekvő ember méltó is a bűnhődésre. Nem lehet nem meglátni a történelmi párhuzamot a magát kultuszként definiáló, végül ítélet alá eső fasizmussal... S nyilvánvaló a kapcsolat a *Psalmus* szövegével is.³⁴

³³ Tallián Tibor: Kodály háborús kórusművei, in Tallián Tibor: *Magyar képek. Fejezetek a magyar zeneélet és a zeneszerzés történetéből 1940–1956*, Budapest, Balassi, 2014, 105.

³⁴ Tallián Tibor: „Ne bánts a magyart!” II. Kodály kórusművei 1946–1956, in Tallián: *Magyar képek*, 447–448.

Végül a *114. genfi zsoltár* az egyiptomi fogságból a természet erőinek is parancsoló Isten segédelmével megmenekült nép ábrázolásával kíván reményt adni a legsúlyosabb egyházüldözések idején a hívők közösségének.³⁵

E művek a szövegekifejezés mesterdarabjai, gondoljunk a 121. zsoltár harmadik versszakának a félelmet különös fényű akkordokkal, az Isten óvó karmozdulatát pedig meleg, simogató harmóniákkal kifejező első szakaszára („*Téged az Úr megőrizzen, Rád terjesztvén karját árnyékkal befedjen*” – 38–53. ütem); vagy az 50. zsoltár negyedik versszakának kezdetén hajladozó lángnyelvekre („*Égő áldozatid im előtttem*” – 76–79. ütem), az Ige fantasztikus megjelenítésére („*Am gyűlölöd és megveted ígémet*” – 122–127. ütem). Példaként hozhatjuk a 7. versszak („*És mikor látod a lopót, Együtt futsz vele dolgát javallod, A paráznákkal örömet mulatsz, Rút társaságnak gyakran helyet adsz*” – 127–146. ütem) ragyogó képzuhatagát, a „lopó” a Jézus és a kufárok „*rablók*”-jait idéző „hamis” felkiáltását, a paráznákkal való mulatozás lüktető táncmotívumait, és a „*rút társaság*” csikorgó disszonanciáit. S persze az első és utolsó versszak a kompozíciónak szilárd keretet adó, egymásra rímelő unisono megszólaltatását, amely a mű végén misztikus akkordsorban oldódik fel.³⁶

A *114. genfi zsoltár* – a bemutató különleges körülményeire tekintettel – sokkal inkább az orgonát helyezi előtérbe, mint a kórust: ám ez a szükség alkalmat adott Kodálynak, hogy a „kosokként és juhbarányokként szökdöső hegyeket” és a megriadt állatként hátráló tengert és Jordánt ábrázolva a kifejezés tökélyét mesterien ötvözze a hangszerjáték virtuozitásával.

A protestáns énekinccsel még két kórusmű tart rokonságot. Az egyik az 1939-ben a „*Nagykőrösi Református Tanítóképző Intézet fennállásának 100. évfordulójára*”, Márton Barna férfikarának írt *Semmit ne bánkódjál*, Székel Balázs dallama és Szkhárosi Horvát András szövege alapján.³⁷ A darabnak – amelyet a szeptember 17-i ősbemutaton a zeneszerző maga dirigált! – ugyanebben az évben készült el női kari változata, majd 1952-ben Arany Sándor kérésére a vegyes kari változat.³⁸ Ez a kompozíció koncepciójában az ez idő tájt készült nagy Kodály-kórusokhoz hasonló: kiemelkedik belőle a cantus firmust szinte vibráló akkordokkal körbeölelő 5. versszak („*Oltalmazza Krisztus az ő szentegyházát*” – 69–82. ütem), valamint a passió („*Nézzed a Krisztusnak ártatlan halálát*” – 92–100. ütem) a középkor zenéjét idéző, hátborzongató ábrázolása. Hasonlóan expresszív a zárósor („*halálunk óráján ne essünk kétségben*” – 112–134. ütem) fájdalmas harmóniái.

³⁵ Uo., 447. A mű keletkezésének körülményeiről ld. a megrendelő, Arany Sándor visszaemlékezését, in Bónis Ferenc (szerk.): *Így láttuk Kodályt. Nyolcvan emlékezés*, Budapest, Püski, 1994, 215–216.

³⁶ Vö. Berkesi Sándor: Kodály Zoltán: Az 50. genfi zsoltár, in Berkesi Sándor: *A zengő Ige szolgálataiban. Válogatott írások, előadások és beszélgetések*. Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, 2007, 70–77.

³⁷ A mű keletkezéséről ld. Hargita Péter: Kodály Zoltán Nagykovácsán, in Lázár Imre és Szenczi Árpád (szerk.): *A nevelés kozmológusai. Kodály Zoltán, Karácsony Sándor és Németh László megújuló öröksége*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan Kiadó, 2015, 29–35.

³⁸ Uo., 216. Arany János karnagytól származó információ szerint a vegyes kari változatot Kodály engedélyével Bárdos Lajos készítette.

A *Jövel, Szentlélek Úr Isten*, a Batizi András szövegét és az 1774-es *Debreceni énekeskönyvből* való dallamot ötvöző szép pünkösdi ének első és az utolsó verszaka 1962-ben nyert vegyes kari feldolgozást: a finoman kidolgozott, áhítatos összhangosítás (a szövegkifejezés minimumával) messzemenőig figyelembe véve a megrendelő, a ceglédi Sztáray Mihály Vegyes Kar és karnagya, Arany László kérését csak kisebb technikai nehézségeket támaszt a kórus felé.

Kodály és a protestáns zene évtizedeket átívelő kapcsolatát áttekintve megállapíthatjuk: azt a magyar kultúra elidegeníthetetlen, kutatásra, tanításra, művészi feldolgozásra méltó részének tekintette. A protestáns népénekek esetében a szövegeket a dallamokkal egységben kezelte: a népzenevel való illetén hasonlóság ráadásul annyiban is megáll, hogy ez az anyag is a magyar történelem régmúlt századaiba mutat vissza, egy olyan, a nyugat-európaihoz képest igencsak töredezett zenetörténet egyik fontos fejezeteként, amelynek megírására – bizonyos értelemben: pótlására – Kodály egy élet elkötelezett és fáradhatatlan munkáját tette fel. A történelmi és művészi értéket egyszerre látta meg ezekben a versekben-énekekben – s „a hangok és lelkek megváltó mestere” remekművek sorában mutatta fel azt a következő nemzedékeknek: példaként és további munkára serkentve.

Irodalom

- Arany János: Kodály Zoltán genfi zsoltárai. Református énekek egy katolikus zeneszerző műhelyéből, in Márkusné Natter-Nád Klára (szerk.): *A Magyar Kodály Társaság hírei. XXXIV. évfolyam – 2013/2. június*, Magyar Kodály Társaság, 2013, 25–31.
- Arany Sándor: Emlékezés, in Bónis Ferenc (szerk.): *Így láttuk Kodályt. Nyolcvan emlékezés*, Budapest, Püski, 1994, 214–216.
- Bárdos Lajos: Kodály gyermekkarai, in Révész Dorrit (szerk.): *Bárdos Lajos: Tíz újabb írás*, Budapest, Zeneműkiadó, 1974, 115–210.
- Berkesi Sándor: Kodály Zoltán: Az 50. genfi zsoltár, in Berkesei Sándor: *A zengő Ige szolgálatában. Válogatott írások, előadások és beszélgetések*. Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, 2007, 70–77.
- Bónis Ferenc: Neoklasszikus vonások Kodály zenéjében, in Bónis Ferenc (szerk.): *Magyar zenetörténeti tanulmányok Kodály Zoltán emlékére*, Budapest, Zeneműkiadó, 1977, 217–235.
- Breuer János: Kodály és Karl Straube, in Bónis Ferenc (szerk.): *Kodály emlékkönyv*, Budapest, Püski, 1997, 77–82.
- Csomasz Tóth Kálmán: *A református gyülekezeti éneklés*, Budapest, Magyar Református Egyház, 1950.
- Dalos Anna: Bach-átdolgozások, in Dalos Anna: *Forma, harmónia, ellenpont. Vázlatok Kodály Zoltán poétikájához*, Budapest, Rózsavölgyi és Társa, 2007, 285–290.
- Eöszse László: *Kodály Zoltán életének krónikája*, Budapest, Editio Musica, 2007.
- Hargita Péter: Kodály Zoltán Nagykőrösön, in Lázár Imre és Szenczi Árpád (szerk.): *A nevelés kozmológusai. Kodály Zoltán, Karácsony Sándor és Németh László megújuló öröksége*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 2015, 29–35.
- Harmat Artúr: Hazai katolikus egyházi zenénk ezer éve, in Czigány Gyula (szerk.): *Harmat Artúr. Emlékkönyv születésének 100. évfordulójára*, Budapest, Zeneműkiadó, 1985, 12–78.
- Horváth János: *A reformáció jegyében*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1953.

- Ittész Mihály: Kodály énekgyakorlatai, in Erdeiné Szeles Ida (szerk.): *Kodály szemináriumok*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1982, 111–132.
- Kodály Zoltán: A Missa brevisről, in Bónis Ferenc (szerk.): Kodály Zoltán: *Visszatekintés II. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok*, Budapest, Zeneműkiadó, 1964, 495.
- Kodály Zoltán: Útravaló. Előszó Ádám Jenő „Módszeres énektanítás” című könyvéhez, in Bónis Ferenc (szerk.): Kodály Zoltán: *Visszatekintés I. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok*, Budapest, Zeneműkiadó, 1964, 158–159.
- Kodály Zoltán: Emlékek, in Bónis Ferenc (szerk.): Kodály Zoltán: *Visszatekintés III. Hátrahagyott írások, beszédek, nyilatkozatok*, Budapest, Zeneműkiadó, 1989, 526–531.
- Kodály Zoltán: Iskolai énekgyűjtemény. Előszó az I. kötethez, in Bónis Ferenc (szerk.): Kodály Zoltán: *Visszatekintés I. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok*, Budapest, Zeneműkiadó, 1964, 131–135.
- Kodály Zoltán (szerk.): *Iskolai énekgyűjtemény I–II.*, Budapest, Országos Közoktatási Tanács, 1943–1944.
- Kodály Zoltán: *Közélet, vallomások, zeneélet*, Vargyas Lajos (szerk.), Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1989
- Kodály Zoltán: *Magyar népzene*, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1937.
- Kodály Zoltán: *Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers*, Vargyas Lajos (szerk.), Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1993.
- Kodály Zoltán: Találkozásom Bach zenéjével, in Bónis Ferenc (szerk.): Kodály Zoltán: *Visszatekintés III. Hátrahagyott írások, beszédek, nyilatkozatok*, Budapest, Zeneműkiadó, 1989, 591.
- Kodály Zoltán: Levél Pablo Casals-hoz, in Bónis Ferenc (szerk.): Kodály Zoltán: *Visszatekintés II. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok*, Budapest, Zeneműkiadó, 1964, 410–411.
- Nádasi Alfonz: *Mi mindenre emlékezett Kodály?*, Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 2000.
- Rajeczky Benjámin: A népénektár, in Czigány Gyula (szerk.): *Harmat Artúr. Emlékkönyv születésének 100. évfordulójára*, Budapest, Zeneműkiadó, 1985, 12–78.
- Szabolcsi Bence: A korál-előjáték, in Bónis Ferenc (szerk.): Szabolcsi Bence: *Kodályról és Bartókról*, Budapest, Zeneműkiadó, 1987, 33–36.
- Szalay Olga: *Kodály, a népzene kutató és tudományos műhelye*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004.
- Tallián Tibor: Kodály háborús kórusművei, in Tallián Tibor: *Magyar képek. Fejezetek a magyar zeneélet és a zeneszerzés történetéből 1940–1956*, Budapest, Balassi, 2014, 102–107.
- Tallián Tibor: „Ne bánts a magyart!” II. Kodály kórusművei 1946–1956, in Tallián Tibor: *Magyar képek. Fejezetek a magyar zeneélet és a zeneszerzés történetéből 1940–1956*, Budapest, Balassi, 2014, 443–457.
- Vásárhelyi Zoltán: Kodály Zoltán: 150. genfi zsoltár, in Ittész Mihály (szerk.): *In memoriam Vásárhelyi Zoltán*, Kecskemét, Kodály Intézet, 1997, 187–188.

KINCZLER ZSUZSANNA

FELIX MENDELSSOHN BARTHOLDY, A BERLINI EGYHÁZZENE IGAZGATÓ

Felix Mendelssohn Bartholdy 1809-ben született Hamburgban, s 1847-ben hunyt el Lipcsében. Igen rövid életet élt, mindössze 38 évet. Ha a hirtelen és váratlan megszakadt életműre gondolunk, elsősorban a zeneszerző szimfóniái, nyitányai, hegedűversenye, Shakespeare: A Szentiván éji álom című darabjához írt színpadi zenéje jut a zeneszeretők eszébe. Egyházzenei tevékenységéről, különösen is a berlini egyházzeneigazgatásról kevés szó esik. Egyházzenei műveinek kutatására, kiadására csak az elmúlt évtizedekben került sor. Mendelssohn mellőzöttségének történelmi okai vannak, ugyanakkor az egyházzenei művek tekintetében más okot is találunk. Életművének ugyanis csak kis szeletéről van szó, s többnyire rövid lélegzetű művekről. Mendelssohn Berlinben, egyházzeneigazgatóként egyáltalán nem volt sikeres. Sikertelenségének oka azonban nem személyes ambícióinak hiányában keresendők, hanem a korra jellemző liturgikus útkeresésnek, valamint a porosz berendezkedés állami szintű nehézségeinek.

Ahhoz, hogy megérthessük ezt a sikertelenséget, időben vissza kell nyúljunk III. Frigyes Vilmos korára, aki 1797-1840 között uralkodott. Ezekben az években lassan bontakozott a porosz liturgiai reform, az uralkodó ugyanis - elődeivel ellentétben - nagy érdeklődést mutatott az egyház ügyei iránt, s személyes érdeklődés vezette liturgiai kérdésekben. Agendabizottságot hozott létre, aminek nehézkes munkáját megelégtelve maga vette kezébe az irányítást. 1816-ban önálló liturgiát vezetett be Potsdamban, a hadsereg számára. A porosz ágendának ez az első változata a liturgiai kérdésekben laikus, katonai kérdésekben annál jártasabb király egyéni elképzeléseit mutatta, s nem hasonlított sem az evangélikus sem a református istentiszteleti rendekhez. Zenei ideáljának a Szentpéterváron hallott férfikórusokat tekintette. Az 1821-re elkészült agenda második, javított kiadása már a *Kirchenagende für Hof- und Domkirche in Berlin* címet viseli, azaz kikerült a garnizon falain kívülre, s általános érvényű lett. 1829 és 1838 között provinciális függelékekkel is megjelent az *Agende für die evangelische Kirche in den Königlich Preußischen Landen* címen.

Az új rendet számos kritika érte, s bevezetését, sokszor, a szó szoros értelmében kellett kikényszeríteni, ahol szükséges volt, még katonai erővel is. Mik voltak azok a jellemzők, ami miatt ilyen éles ellenállásba ütközött az agenda:

- az 1817-ben királyi parancsra bevezetett protestáns unió,
- a református hagyományokkal szemben az erősebben érvényesülő lutheri hatás,

- a gyülekezet szerepének visszaszorítása,
- a lelkész és énekkar között megosztott un. felelgetős formák erősödése, ezáltal a katolikus hatás érvényesülése.

A protestáns unió bevezetésére a reformáció 300 éves évfordulója alkalmából került sor, s bár megelőzték ugyan fontos tárgyalások, de a döntést – a kiforratlan helyzet ellenére – mégiscsak a király hozta meg, egyszemélyes, uralkodói döntésként. Az erősebben érvényesülő lutheránus vonások között szerepelt, a felvilágosodás hatására leegyszerűsödő istentiszteleti liturgia újra díszesebbé tételének igénye, a gyülekezet szerepének visszaszorítása a művészi szintű egyházzene istentiszteletbe illesztésének igényével, a liturgikus tételek számának növelésével. A lutheri tradícióban még meglévő liturgikus elemek jó része már nem élt a gyakorlatban, s újra visszavezetésük a katolicizmusnak szánt gesztusnak tűnt.

A lelkészek a 19. század elején nagyfokú liturgikus szabadságot élveztek, így a következő, bemutatni kívánt istentiszteleti rendek csak támpontul szolgálhatnak a változások, változtatások bemutatására. A porosz liturgiai reform előtti két berlini istentiszteleti rend a következő:

Nikolaikirche (lutheránus templom): Reggeli ének – A menny Urának tisztelet – Köszöntés – Kollekták – Epistola – Főének – Evangélium – Hitvallási ének – Prédikáció evangéliumi ige alapján – Mi Atyánk – Úrvacsora¹

Dóm (református templom): Bibliai olvasmány – Rövid ének – Imádság – Prédikáció (maximum háromnegyed óra) – Úrvacsorai rész, ami kéthetente, négyhetente, vagy negyedévenként kapcsolódik csak az istentisztelethez.²

Porosz Agenda: Gyülekezeti ének – Köszöntés – Bűnvallás – Kyrie – Gloria – lutheri rend szerinti kettős igeolvasás – Hitvallás – Prefáció – Sanctus – Általános könyörgő imádság – Mi Atyánk Áldás.

A porosz ágendában sem szerves része az istentiszteletnek az úrvacsora osztás, de a prefáció és a sanctus minden istentisztelet részét képezi. A prédikációnak, válsztás alapján két helye lehet, a hitvallást, vagy a Mi Atyánkot követően.

III. Frigyes Vilmos halála után a trónra fia, IV. Frigyes Vilmos került. A protestáns unió, IV. Frigyes Vilmos 1840-es trónra lépésével továbbra sem jelentett tanításbeli uniót. A vágyott unió csak szervezeti uniót jelentett, jelenthetett. IV. Frigyes Vilmos a művészetet, tudományt és egyházi kérdéseket kiemelten fontosnak kezelte, s új intézmény rendszer kialakításán dolgozott. Tervei megvalósításához korának legkiválóbb művészeit kívánta Berlinben letelepíteni, köztük a költő Friedrich Rückertet, a meseíró Grimm testvéreket, stb. Újra kívánta szervezni, s zenei osztállyal bővíteni a Művészeti Akadémiát. Ehhez kapcsolódóan tervben volt konzervatórium alapítása is.

IV. Frigyes Vilmos tervei megvalósításakor zenei kérdésekben Felix Mendelssohn Bartholdyra gondolt, őt szerette volna megnyerni az ügynek. A családi gyökerek és

¹ Christoph Albrecht: *Schleiermachers Liturgik*, Berlin, Vandenhoeck&Ruprecht, 1962, 90.

² Uo., 91.

gyermekkora Mendelssohnt Berlinhez kötötte, annak ellenére is, hogy sok csalódás érte ebben a városban. Bár a zsidók emancipációjának kora volt ez, mégis pl. a berlini *Singakademie* vezetői posztját éppen zsidó származása miatt nem kaphatta meg. A zsidók megkülönböztetése nem szűnt tehát meg, burkolt formában élt tovább. A család ennek ellenére sokáig elkötelezett berlininek vallotta magát. Talán éppen elsősorban e fiaskó miatt került Mendelssohn Lipcsébe, ahol az 1840-es évek elején már komoly tekintélynek örvendett a *Gewandhaus* igazgatójaként, mindemellett folyamatosan utazó koncertező művészként. Jegyezzük meg, Poroszország és Szászország, Berlin és Lipcse között, bár a távolság mindössze 190 km, azaz kevésnek mondható, a különbség mégis igen nagy volt, mind uralkodók vezetői stílusában, mind az általános mentalitásban, a művészethez való viszonyban. Így érthető az is, Mendelssohn mennyire tépelődött, szabad-e elfogadnia a porosz király ajánlatát. Számára e döntés nem egzisztenciális, sokkal inkább érzelmi kérdés volt. Zeneszerzőként, s lutheránusként a kihívás érdekelt, s ez az új lehetőség újra közelebb hozta volna, térben is, szeretett családjához.

A király, az egyházi feladatok mellett első ajánlatában színpadi zenék komponálására is kérte Mendelssohnt. Új humanistaként IV. Frigyes Vilmos rajongott a görög kultúráért. Mendelssohn számára ez a lehetőség inspiráló feladatnak tűnt, így a család 1841 nyarán Berlinbe költözött.

Mendelssohn 1841-ben meg is komponálta az *Antigoné* című színpadi darabját, majd 1845-ig még három művet a színház számára: 1843 *Szentivánéji álom* színpadi zene után az *Athalia* majd az *Oidipusz Kolónoszban* című művet. A király egyéb tervei azonban nagyon lassan haladtak előre. A porosz elképzelések szépségét a kivitelezés nehézségei, a túlzott bürokrácia nem csak hogy nagyban nehezítette, de valójában el is lehetetlenítette. Példaként említhetjük a konzervatórium alapításának tervét, mely hosszú ideig csak terv maradt, míg Lipcsében 1843-ban, épp Mendelssohn közreműködésével a zenei konzervatórium megkezdte működését, olyan jeles tanárok közreműködésével, mint Clara és Robert Schumann.

Mendelssohn Berlinben, 1842-ben, kétszer dirigálhatta *Paulus* oratóriumát, s itt fejezte be a Skót szimfóniát. Minden egyéb, egyházzeneire irányuló elképzelése és törekvése azonban sikertelen maradt, annak ellenére, hogy 1842 októberében sikerült a királynál személyes audienciát kapnia. Részletesen beszéltek a felmerülő, lehetséges egyházzeneigazgatói feladatokról, melyek közt a kántorok, orgonisták és tanárok egyfajta felügyelete szerepelt; új egyházi énekkarok szervezése és a már meglévő kórusok betanítása, stb. Ez a tevékenységi kör Mendelssohn számára, értelemszerűen, nem volt vonzó s valós feladat. Szóba került egy kisebb udvari énekkar és zenekar alapítása is, az istentiszteleti szolgálat ellátására, valamint oratóriumok előadására, Mendelssohn vezényletével. Így alkalma lett volna újabb műveket, elsősorban oratóriumokat komponálni. Ez már érdekesebb feladat volt. De még mindig csak a tervezés fázisa, így, mivel igen magas fizetést kapott, de feladata alig, a partalannak tűnő várakozást Mendelssohn nem viselhette, s visszatért Lipcsébe, kérve,

míg a helyzet nem rendeződik fizetésének nagy részét ne is folyósítsák számára. Már újra Lipcsében volt, mikor decemberben megkapta édesanyja, *Lea Salomon* (1777–1842) váratlan halálának hírért. Ezzel megszakadt az az igen erős kötelék, ami mindig is Berlinbe húzta, s ott marasztalta volna a zeneszerzőt.

A király azonban nem mondott le tervéről, s nem akarta elengedni Mendelssohnt. 1843-ban újabb feladatokkal bízta meg, s ehhez kapcsolódóan *Generalmusikdirektor* címet adományozott neki. Ahogy látni fogjuk, ekkor a cím és rang adományozása megint megelőzte a konkrét cselekedeteket, bár az első lépéseket azért ebben az esetben valóban megtették. Ez az első lépés a Dóm kórusának megalapítása volt, amihez kisebb zenekart is szerződtetni kívántak a város legjobb zenészeiből. Erről a király így rendelkezett:

Szükségesnek tartom az egyházi éneklés és az egyházzene általános javításának érdekében olyan intézet alapítását, melynek tevékenységi köre egyelőre csak a berlini Dóm működését segíti, ahhoz tartozik, de megszilárdulása után példaként szolgál majd az egész provinciában.³

Az énekkar összetétele: 23 szoprán, 23 alt, 9 tenor, 15 basszus. Azonban a nehézségek hamar megmutatkoztak. A kórustagok kiválasztásához, s a megfelelő kórushangzás eléréséhez időre volt szükség. Ezt a feladatot betanító karnagyra bízta, így nem Mendelssohn feladata volt, de a kórusról érkező hírek nem voltak túl biztatóak: nem lehetett jó énekeseket találni Berlinben, olyanokat végképp nem, akik biztosan tudtak volna kottát olvasni. Mendelssohn elkeseredésének adott hangot egy 1843 tavaszán kelt levelében. Azt írta, ha a kórus év végéig sem tanul meg kottát olvasni, feladatát, önhibáján kívül nem tudja elvégezni. A betanító karnagy viszont kizártnak tartotta, hogy 1843 decemberéig erre a szintre tudja juttatni a kórust.

A zenekar szervezése még ennél is nehezebb feladatnak bizonyult, hiszen a jó zenészek már mind a színházzal álltak szerződéses kapcsolatban, s így egy másik, ettől független, egyházi zenekar munkájába nem tudtak bekapcsolódni. A Dóm állandó együttes nélkül maradt, ami a zenei színvonalat erősen érintette. Mendelssohn 1843-ban újra Lipcsében élt és dolgozott, ahol számára a művészi munka minden fontos pillére ekkor adott volt. A hozzá érkező berlini hírek nem voltak hát biztatóak, s erről 1843. márciusában így írt barátjának, Hillernek:

ott minden a véletlennek van kitéve, s a különleges berlini akáriknek, akiket senki nem ismer, de mindegyik uralkodik, a királytól a strázsáig és a nyugdíjas dobosig.⁴

³ Ich halte es für nothwendig zur Verbesserung des Kirchengesanges und der Kirchen-Musik im Allgemeinen ein Institut zu gründen, welches sich vorjetzt nur auf die Berliner Hof- und Domkirche beziehen, und als ihr angehörig betrachtet werden soll, aber gehörig ausgebildet, nicht er mangelt wird, als Pfleg- und Musterschule für alle Provinzen von wohltätigen Folgen zu sein. Idézi Wolfgang Dinglinger: Mendelssohn – General-Musik-Direktor für kirchliche und geistliche Musik in: *Kongreß-Bericht Berlin 1994*, Wiesbaden, Breitkopf&Härtel, 1997, 27.

⁴ Alles dort dem Ungefähr überlassen (sei) und dem sonderbaren berliner je ne sais quoi, das keiner weiß, keiner kennt, das aber alle regiert, vom König bis zum Eckensteher und zum pensionierten Paukenschläger.

1843 nyarán újabb miniszteri levél érkezett Lipcsébe, melyben különösebb magyarázat nélkül az áll, összesen 36 énekessel énekeljenek korálokot, s nagy ünnepeken hangozzék fel a Te Deum. A Te Deum két kórusos legyen, s ehhez társuljon 4 harsona, vonósok és az orgona. Használja a régi ambroziánus dallamot, „rein”, azaz tiszta egyházi stílusban, s ehhez társítsa a minimális zenekart. Mendelssohn a Te Deum komponálásakor modális harmóniakat használ, de a műben jelen van azért a dúr-moll tonalitás is. Komponálási stílusában igyekszik lehetőségeit széleskörűen használni.⁵

A liturgiai reform megvalósítása is új lendületet kapott. A Dómban bevezették az új Ágendát. Ahogy láttuk, a Dómban addig református rend szerint tartottak istentiszteleteket, s a lelkészek maguk is reformátusok voltak, így részükről az új rend bevezetése ellenérzéseket váltott ki, s szerették volna a változtatásokat minimálisra szorítani. Az istentiszteleti rend így elsősorban az Introitus zoltárok bevezetésével bővült, melyet antifonálisan a kórus és gyülekezet szólaltatott (volna) meg. Cél másrészt a 16–17 századi genfi zoltárok metrikus éneklésének visszavezetése volt, melyet 1565-ben a humanista Lobwasser fordított németre. Az Introitus zoltárok rendjét a dóm lelkészei összeállították advent első vasárnapjától böjt első vasárnapjáig, s a 7 zoltár egyszerű harmonizációját Mendelssohn elkészítette, köztük az adventi időre jelölt 24. zoltárt. De hogy a mű valóban elhangzott e, nem tudjuk.⁶

E konkrét feladatokat látva Mendelssohn felkészítette családját a költözésre. 1843 novemberében búcsút vettek a Schumann családtól és Lipcsétől, s újra Berlinbe költöztek. Mendelssohn decemberben már a Dómban vezényelt. A korabeli feljegyzések szerint a gyülekezet tagjai *össze voltak zavarodva*.

Mendelssohn ezután karácsony első ünnepére és Újévre koncentrált. Lássuk, mi hangzott el karácsonykor:

- a 2. zoltár két kórusra, orgonával – *Warum toben die Heiden*, amit nem a kis doxológiával kombinált, hanem *Händel Messiásának* egy kórustételével, *Uns ist zum Heil ein Kind geboren*, melyhez orgonakiséretet készített,
- a Halleluja előtt a később op. 79-ként megjelenő *Sechs Sprüche* első darabja *Frohlocket ihr Völker*,
- új harmonizációval a *Vom Himmel hoch* és az *Allein Gott in der Höh sei Ehr*,
- németül a *Te Deum* (valószínűleg az 1842-ben készült formában).

Az istentiszteletről hírt adott a bécsi *Allgemeine Musik-Zeitung* és a lipcsei *Allgemeine Musikalische Zeitung*. Kiemelték a liturgiai reform fontosságát, de megjegyezték, a zenei részek arányán még változtatni szükséges. Mendelssohn maga teljes egészében elégedetlen volt a liturgiával, megjegyezve, a hosszas viták a király és a lelkészek között ahhoz az eredményhez vezettek, hogy a művészi egyházzene

---

Idézi: R. Larry Todd: *Felix Mendelssohn Bartholdy – Sein Leben, Seine Musik*, Stuttgart, Carus, 2008, 495.

⁵ [Videó](#) (2023. 11. 28)

⁶ [Videó](#) (2023. 11. 28)

szinte semmi szerepe sem jutott az istentiszteleten, hiszen gyakorlatilag csak az istentisztelet elején szólalhatott meg egy mű. Elégedetlenségében már aznap, azaz karácsony első napján komponált egy új zsolnárt, a 98. zsolnárt, mégpedig figyelmen kívül hagyva a királyi akaratot, az a-cappella Palestrina ideál követése helyett a mű zenekari kíséretes lett.

Az újévi istentisztelet zenei részei:

- 98. zsolnár – *Singet dem Herrn ein neues Lied* – doxológia helyett Händel Messiásból a Halleluja tétel,
- Halleluja előtt 90. zsolnár – *Herr, du bist unsre Zuflucht für und für* (később op. 79. no. 2),
- *Wachet auf* korál a Paulusból és *Allein Gott in der Höh sei Ehr*,
- *Te Deum*.

1844 január-februárjában még készültek művek az istentiszteletek számára, így Judika vasárnapjára és nagypéntekre, a 43. és a 22. zsolnár (op. 78. no. 2. és 3.), melyből a 22. zsolnár állt legközelebb a király által megálmódott tisztán vokális, rezonanzorális zsolnározáshoz. 22. zsolnár *Mein Gott, warum hast du mich verlassen*.⁷

Foglalkoztatta még Mendelssohnt az 55. zsolnár – *Hear my prayer* – mely aztán Angliában a katedrális kórusok repertoárjának örök darabja maradt, a kontinensen sokkal kisebb sikert aratva, illetve a 100. zsolnár, melyről még mindig elég keveset tudunk, de feltehetően a zsidó közösség megrendelésére készült. Mendelssohn 1844. február 14-én beadta a felmondását, s végleg távozott Berlinből.

Bár említettük a folyamatokat gátló bürokrácia bénító hatását, az unió miatt eltérő liturgiai felfogások állandó ütközését, az édesanya elvesztésével megszakadt érzelmi kapcsolat jelentőségét, mégis mindezek együttese jól rávilágít arra, mennyire szeretnék volna újra éleszteni az élő egyházzenei hagyományt, de ez, ebben a korban, a felvilágosodás hatására megváltozott egyházi viszonyok között nem volt megvalósítható. Útkeresés maradt, mind az uralkodó, mind az egyház és képviselői, mind pedig a művész, zeneszerző számára.

Erről az útkeresésről maga Mendelssohn már 1835-ben egy levelében így írt barátjának, Bauer lelkésznek.

Valódi egyházzene, mely az evangélikus istentisztelet szerves részét képezi, számomra elképzelhetetlennek tűnik, még hozzá nem csak azért, mert nem látom, az istentisztelet mely pontján lehetne, hanem azért, mert egyáltalán nem tudok ilyen helyet elképzelni.⁸

⁷ [Videó](#) (2023. 11. 28)

⁸ Eine wirkliche Kirchenmusik, d. h. für den evangelischen Gottesdienst, die während der Feier ihren Platz fände, scheint mir unmöglich, und zwar nicht blos, weil ich durchaus nicht sehe, an welcher Stelle des Gottesdienstes die Musik eingreifen sollte, sondern weil ich mir überhaupt diese Stelle nicht denken kann. Felix Mendelssohn Bartholdy. *Briefe aus den Jahren 1830–1847* Leipzig, Hermann Mendelssohn, 1899, 49.

Mendelssohn magas esztétikai követelményeket támasztott az istentisztelettel szemben, s vágyott a belső egységre. Egységre a felhangzó zene, és zeneművek esztétikai értéke, valamint a felolvasandó szövegek nyelvezetének – olvasmányok, imádságok, és maga a prédikáció – esztétikai értéke között. A lelkészek a zenének azonban alárendelt szerepet szántak, így az egyházzene funkcionális vagy autonóm volta közti feszültséget nem tudták feloldani. Az istentisztelet művészi egysége nem született meg Berlinben.

GALAMBOS ÁDÁM BALÁZS

HUGO DISTLER TÖREKVÉSEI A NÉMET EGYHÁZZENE MEGÚJÍTÁSÁRA

Történelmi háttér

Az első világháború után, a szociáldemokrata vezetésű 1919-es weimari köztársaság intézkedései között szerepelt, hogy az állam csak az állami oktatást finanszírozza, az egyházi, egyházzenei képzésből visszavonul, a két képzést pedig teljesen szétválasztotta. Az egyházzeneszek a továbbiakban tehát nem oktathattak az állami iskolákban, ezzel megnehezítve a Német Birodalom falvai, kisvárosai számára, hogy a templomaikban állandó kántor szolgálhasson. Átmeneti megoldásként a magánkézben lévő orgonaiskolák nyújtottak a tanítók számára egyházzenei részképzést, majd az egyházak, zenei örökségüket szem előtt tartva, egyházzenei iskolákat alapítottak.¹ A protestáns egyházzenei iskolák alapítása tehát ezekre az okokra vezethető vissza: az állam kivonulása a zenei képzésükből, a zenei örökség saját kézbe vétele, valamint a teljes és részmunkaidős egyházzenei pozíciók fokozatos leépítése. Pár év alatt odáig eszkalálódott a helyzet, hogy az általános oktatásban az egyházzene már semmilyen szerepet nem játszott. Fritz Jöde az állami zenei nevelés jövőjével foglalkozó 1924-ben megjelent tanulmányában meg sem említi.²

A fiatal német zenészek művészetére az első világháború utáni társadalmi változások és a kor zenei mozgalmi, Distler esetében a protestáns egyházzeneben formálódó folyamatok gyakoroltak nagy hatást. Az egyik ilyen mozgalom, az Orgelbewegung volt, a másik ezzel párhuzamosan fejlődő Singbewegung. Az Orgelbewegung a 18. század közepét megelőző időben épült modellek alapján az orgonaépítés megújításának reformmozgalma. A mozgalmat Heinrich Riemann indította egy 1900-ban megjelent orgonatörténeti esszéjével, tanítványa, Karl Straube pedig 1904-ben publikálta az *Alte Meister des Orgelspiel* antológiáját.³ Munkáikat vette alapul Albert Schweitzer és Émile Rupp a mozgalmat továbblendítve, mintaként pedig elsősorban a 17. és 18. században épült elzászi orgonákat tekintették. Schweitzer Johann Sebastian Bach polifonikus orgonaműveinek hangképe alapján megkérdőjelezte a késő romantikus orgona hangzásideáljának általános jellegét és korhű orgonák építését szorgalmazta. A régi játéktechnika megoldhatatlan, a feltételezett eredeti hangzást pedig nem lehetett megszólaltatni a modern orgonákon. A mozgalom az első világháború után elterjedt egész Németországban, az első ilyen orgonát Wilibald Gurlitt és Oscar

¹ Rainer Bayreuther: Die Situation der deutschen Kirchenmusik um 1933 zwischen Singbewegung und Musikwissenschaft *Archiv für Musikwissenschaft* 67. évf., 2010/1, 13

² Fritz Jöde: *Musikschulen für Jugend und Volk. Ein Gebot der Stunde*. Wolfenbüttel, Zwißler, 1924.

³ Heinrich Riemann: *Musikalische Rückblicke*. Berlin, Harmonie, 1900.

Walcker építették 1921-ben a freiburgi egyetem zenetudományi intézetében, Michael Praetorius 1619-ben megjelent *Syntagma musicum* leírása alapján. A freiburgi ún. „Praetorius-orgonát” további megrendelések követték, több egyetemi, templomi vezetőség és magánszemély is készítettett hasonló hangszereket. Hugo Distler is épített magának egy ilyen orgonát 1938-ban.

Hogy Distler miként gondolkozott az Orgelbewegunggal kapcsolatban, azt dr. Fritz Stege-vel készült interjújából tudjuk:

Minden, amit Distler létrehoz, egyszerűnek és természetesnek hangzik. A legnagyobb problémákat egy kézlegyintéssel oldja meg, például amikor az új Orgelbewegunghoz való hozzáállásáról kérdezem. Minden bizonnyal osztotta azt a nézetemet, hogy a preklasszikus mesterek stílushű megszólaltatásához történelmileg hiteles hangszerek is szükségesek. De aztán azt mondja: Az Orgelbewegungnak kultikusnak kell lennie (vagyis kizárólag Isten dicsőítését kell szolgálnia a templomban) – megújulásának a keresztény szellemből kell fakadnia. Ez a mondat pedig programként áll, rendíthetetlenül – nincs mit magyarázni, nincs mit értelmezni.⁴

A századforduló ifjúsági mozgalmak a Berlin melletti Steglitzből induló Jungmännerbünde és a Mädchenbünde voltak. Ezekben az ifjúsági szerveződésekben fontos szerepet játszott a közös éneklés, elsősorban a 16. és 17. századi német dal-repertoár, valamint a német népdalok, és azok feldolgozásai. A steglitzzi egyesületeket a német egyetemi városokban az ún. Wandervogel mozgalmak követték. A mozgalmak többszólamú énekgyűjteményeket igényeltek, melyeket a nagyobb zenei kiadók hatalmas példányszámban kezdtek el értékesíteni. Egyházzenei oldalról Heinrich Schütz vokális művei jelentek meg először a Karl Vötterle által 1923-ban alapított Bärenreiter kiadónál (Karl Vötterle a későbbiekben nagy támogatója a Singbewegungnak és személyesen Hugo Distlernek is). Ezekből a több szólamban éneklő Wanderfogel egyesületekből nőtte ki magát Fritz Jöde vezetésével a Jugendmusikbewegung. A Jugendmusikbewegung pedig az 1920-as évektől kezdve egyre több ponton találkozott az egyházzenevel, aminek hatására elindult annak egyházzenei szárnya, a Singbewegung. Ezzel a megújulás gondolata, vagyis a művek előadásakor ne az uralkodó ízlés, hanem a korhű megszólaltatás, a hiteles játék- és énektechnika jelenjen meg, a zeneművészet egyéb területein is meghonosodott. A hangszeres zene mellett tehát a vokális zenével kapcsolatban is hasonló következtetéseket vontak le.

A Singbewegung, hasonlóan az Orgelbewegunghoz egy reformmozgalom, mely elsősorban 17. és 18. századi egyházi (a-capella) művekhez tér vissza, azok hangzás-ideálját tartja követendőnek. Ezzel a kezdeményezéssel találkozott az a vélekedés, melyet először Jörg Erb fogalmazott meg nyilvánosan, hogy a templomi kórusok úgy szolgálnak a liturgiákon, mintha koncerten énekelnének, ezért jó volna visszatérni az ún. „bachi útra”, Bach óta ugyanis az egyházi zene semmiféle teológiát nem tartalmaz. Míg a katolicizmus egyházzenei ideáljai, a gregorián egyszólamú ének

⁴ Barbara Distler-Harth: *Hugo Distler Lebensweg eines Frühvollendeten*. Mainz, Schott, 2008, 188.

és a 16. századi a capella polifónia egyelőre változatlanul megőrizték érvényüket, a protestantizmusban a húszas évek óta az a tendencia rajzolódott ki, hogy Heinrich Schützöt mind az evangélikus egyházzene klasszikus alakját Johann Sebastian Bach mellé helyezze. Miven Bach zenéjének klasszicitása egy önállósodási folyamatból ered, amely a 19. században a liturgián kívül történt meg és mivel Bach művek koncert-jelenléte alapján és sokirányú kompozícótörténeti hatása szorosan összefonódott a romantikával, esélyei, hogy az egyházi újítómozgalom által megcélzott új liturgiai zene modelljeként szerepeljen, nagymértékben korlátozódott. Ezzel ellentétben Schütz szakrális zenéje nem esett át ehhez hasonló önállósodási folyamaton. Ezért bevonulhatott különleges stilisztikai tulajdonságai révén is, mint liturgiai gyűjtemény a protestáns istentiszteletbe és például szolgálhatott az ifjabb komponisták abbéli törekvéseinek, hogy új kezdetet állítsanak az egyházzeneben. Ez az újítómozgalom a „lutheri istentisztelet” két alapelemét az ígéhirdetést és imádatot szándékozta a középpontba helyezni. Az ígéhirdetés az Isten ígéje zenei jelenléteként és az imádás a gyülekezet dicsőítő válaszáként. Váltást igyekeztek létrehozni az Ige szubjektív értelmezésétől és elsajátításától az objektív értelmezéshez és „beszélni hagyásához”.

A Singbewegung tehát összehangolta az egyházzeneszek, teológusok kritikáit és részben ezekre reagálva az éneklési mozgalom irányát. A mozgalom olyan népszerűvé vált, hogy intézményesíteni kellett, ezért egy szellemi központot, egy iskolát hoztak létre, amely később a Spandauer Kirchenmusikschule nevet viselte. Az iskolai képzést nem csak a teljes, vagy részmunkaidős egyházzeneszeknek hirdették meg, hanem minden olyan egyházi személynek is, akik aktívan részt vettek a zenei életben: orgonisták, lelkészek, diakónusok, ifjúsági csoportok vezetői. A kétéves tanfolyam az egyházzenei tanulmányok mellett olyan kórusetekből is állt, melyen a reneszánsz és barokk zeneművek mellett a legújabb, a Singbewegung szellemiségével összeegyeztethető kompozíciókkal ismerkedhettek meg a résztvevők. A képzés nagy sikereket ért el, elsősorban a liturgikus többszólamú polifon preromantikus kóruszene elterjedése, és annak előadásmódbeli reformja terén. Az iskola tanárai között a mozgalom fontosabb zeneszerzői is tanítottak, Ernst Pepping és Kurt Thomas mellett 1933-tól Hugo Distler is.

Tanulmányok

Hugo Distler 1908. június 4-én született Nürnbergben, August Louis Gotthilf Roth stuttgarti gyártulajdonos és Helene Distler varrónő házasságon kívüli gyermekeként. Édesanyjával Nürnbergben éltek egészen 1912-ig, amikor Helene Distler feleségül ment a német-amerikai Anthony Meterhez, aki Chicagoba szeretett volna költözni a családdal, de az anyai nagyszülők ezt nem engedték, ezért inkább magukhoz vették a gyerekeket. Hugo zenei tehetségét hamar felismerték az iskolában, az ünnepeken mindig fellépett, egy alkalommal pedig saját művét, egy zongorára írt rondót is bemutatott. A nagyszülők ameddig tudták, fizették Distler zeneelmélet és

zongora magánóráit, de nagyanyja halála, valamint nagyapja súlyos betegsége után erre már nem adódott lehetőségük. Addigi zongoratanára, Carl Dupont a továbbiakban ingyen vállalta a magánórákat, és sikeresen felkészítette tanítványát a nürnbergi Städtisches Konservatorium felvételi vizsgájára.

Az 1927-ben a sikeres érettségi vizsgái után Distler felvételt nyert a lipcsei Landeskonservatoriumba, ahol Carl Adolf Martienssen lett a zongora-, Hermann Grabner pedig a zeneelmélet tanára. Tehetségének és szorgalmának köszönhetően hamar felfigyeltek rá tanárai, egy két zongorára komponált Passacaglia után pedig Grabner javasolta, látogassa az ő zeneszerzés óráit is. Distler nagy érdeklődést mutatott az egyházzene iránt, a „Nun komm, der Heiden Heiland” (op. 8/1) című orgonapartitájának megismerése után 1929-ben a konzervatórium orgonatanára, Günther Ramin felvette osztályába. Ramin tanította ekkor a német egyházzenetet később meghatározó egyházzeneszereket és orgonistákat. Distler hatalmas megtiszteltésként tekintett a lehetőségre, hogy a Ramin vezette liturgiák során elmélyülhetett olyan zeneszerzők művészetében, mint Lassus, Palestrina, Eccard, Vulpius, Haßler, Gabrieli, Sweelinck, Praetorius, Schein, Scheidt, Schütz, Pachelbel, Buxtehude, J. S. Bach, Mendelssohn és Reger. A lipcsei Gewandhaus-koncerteknek köszönhetően megismerkedett kortárs zeneszerzők, köztük Arthur Honegger és Ernst Krenek művészetével is. Mint zeneszerző, Distler 1930-ban az egyik Gewandhaus-koncerten mutatkozott be a későbbi op. 1-es Konzertante Sonate für zwei Klaviere művével, melyet általános elismertség követett mind tanárai, mind fiatal zenésztársai körében. A Kirchenmusikalisches Institut akkori igazgatója, Karl Straube felfigyelt a fiatal zeneszerzőre és felhívta a Breitkopf & Härtel kiadó figyelmét Distlerre, melynek köszönhetően megjelent első négy opusa.

Lübeck

1930-ban Lübeckben megüresedett a Sankt Jacobi templom kántori állása, a meghallgatásra pedig többek között Ramin osztályából is szerettek volna meghívni egy növendéket. Ramin választása végül Distlerre esett, Grabner, Martienssen és Straube ajánlólevelei nyomán pedig meghívták az advent első vasárnapján tartott próbajátékra. A próbajáték négy meghívott jelöltje Lübeckből Siegfried Dähling és Hilda Schneider, Lipsceből pedig Hugo Distler és Martin Toppius volt. A jelölteknek be kellett mutatniuk egy korálfeldolgozást előjátékkal, egy Bach-korabeli fűgát, valamint egy szabad improvizációt. Bár a szakértők a magasszintű improvizációs készség, valamint a kifogástalan játéktechnika és élénk, kifejező regisztrálás használatáért egyöntetűen Distlerre szavaztak, az egyházi tanács mégis holtversenyt alapított meg Distler és Dähling között, így végül sorsolással választották meg előbbit a Sankt Jacobi kántorának. Az egyetlen akadályt az jelentette, hogy Distler még nem fejezte be a konzervatóriumot, ezért ő előrehozott vizsgákat kért a tanáraitól, de oktatói vizsgák nélkül, azonnali hatállyal befejezettnek tekintették tanulmányait, így 1931 januárjában megkezdhette hivatali idejét Lübeckben.

Nagy támogatója a Jacobi egyik lelkésze, Axel Werner Kühl volt. Axel Werner Kühl tagja volt a Berneuchener Kreis-nak, a vallási élet elmélyítését és a protestáns istentisztelet liturgikus megújítását célzó mozgalomnak.⁵ Kühl és Distler személyében a Sankt Jacobiban egymásra talált a teológiai és zenei újítás igénye. Kettejük kapcsolata eredményezte, hogy a Sankt Jacobiban újra meghonosodtak az esti vesperás istentiszteletek. 1931 és 1936 között 38 ilyen esti zenés áhítatot tartottak.

Der Jahrkreis

Distler fiatal egyházzeneisként, főleg orgonistaként kezdett egyre elismertebbé válni, Lübeckben pedig kedvelték munkáját, kóruspróbái népszerűek voltak. Első évében a templom gyerekkórusának egy egész évet átfogó gyűjteményt írt, ez volt a *Der Jahrkreis*, amit Breitkopf & Härtel kiadó 1932-ben, 5. opusaként adott ki.

27. Wir glauben an Gott, den Vater

45

46

1. Wir glau-ben an Gott, den Va-ter, all-mäch-ti-gen
1. Wir glau-ben an Gott, den Va-ter, all-mäch-ti-gen, all-mäch-ti-gen
1. Wir glau-ben an Gott, den Va-ter, all-mäch-ti-gen, all-mäch-ti-gen, all-mäch-ti-gen
1. Wir glau-ben an Gott, den Va-ter, all-mäch-ti-gen, all-mäch-ti-gen, all-mäch-ti-gen, all-mäch-ti-gen

Herm- und Schöp-fer, der im An-be-ginn ließ wer-ti-gen Herrn und Schöp-fer, der im An-be-ginn ließ wer-fer, der im An-be-ginn, der im An-be-ginn ließ wer-den durch sein Wort Him-mel und Er-den.
ließ wer-den durch sein Wort Him-mel und Er-den.
den durch sein Wort Him-mel und Er-den.

2. Und an sei-nen Soh-nen, Je-sum Christ, un-tern Her-ren.
2. Und an sei-nen Soh-nen, Je-sum Christ, un-tern Her-ren.
zu From-men, zu From-men, zu From-men, zu From-men.
zu From-men, zu From-men, zu From-men, zu From-men, zu From-men, zu From-men, zu From-men, zu From-men.

BA 676 © 1988 by Bärenreiter Verlag, Kassel BA 676

1. kottapélda

Hugo Distler: Der Jahrkreis 27. motetta

Az 52 motettából álló *Der Jahrkreis* opust nevezhetjük egy stílusgyakorlatnak, ahol Distler a modális harmóniavilágot ötvözi a maga deklamatív művészetével.

⁵ A század eleje óta ugyanis az evangélikus egyházban egyre inkább elterjedt az a meggyőződés, hogy az istentisztelet túlságosan didaktikus jelleget öltött. A berneucheni kör Karl Barth protestáns teológushoz gondolataihoz kötődött. A kör az 1930-as évek német egyházarc során csatlakozott a Dietrich Bonhoeffer alapította Hitvalló Egyházhoz.

A három- és kétszólamú letétek miatt főleg hármashangzatok, azok fordításaival, és hiányos négyeshangzatokkal találkozunk. Több esetben is hasonlóságot vehetünk észre Sweelinck és Goudimel zsoltárfeldolgozásaival, ahol három tételre osztja fel – itt nem zsoltár, hanem – a korál versszakait, a középső részben kiveszi az addig alapul szolgáló alsó szólamot, hogy a szöveget két szólam szólaltassa meg, majd a harmadik tételt ismét kiegészíti egy harmadik szólammal (1. kottapélda). A középső részben azt a Bach-i gondolatot is felismerhetjük, miszerint Jézusról a második isteni személynél két szólam énekel, ezzel több helyen is találkozhatunk, pl. a h-moll mise duettjeinél. Ebben az opusban öt ilyen motettában található meg ez a gondolat.

Choralpassion

A lübecki egyházzenei tradíciók inspirálóan hatottak Distlerre, több alkotása is készült kifejezetten a városban ért hatásoknak köszönhetően, többek között az 1933-ban befejezett opus 7-es Choralpassion is. A művet Distler saját bevallása szerint Heinrich Schütz, Lübeckben minden évben elhangzó Máté-passiója ihlette. A hét részből álló történetet a Jesu, deine Passion kezdetű korál nyolc variációja különíti el. A részeket minden esetben az evangélista vezeti be, akire a mű előadása során a legnehezebb feladat hárul. Hangszeres kíséret nélkül kell megoldania a hosszabb bevezetéseket, a kórustételek közti modulációt, a nehezebb recitativókat, vagy a turba tételek összekapcsolását.

Distler a Choralpassion előszavában kifejti: Schütz kihasználva az általánosan érthető, tömör és átható nyelv előnyeit tökéletességre vitte az a cappella-passió műfaját. Az utószóban megemlíti, arra törekedett, hogy mind a kórus, mind a szólista szólamai megmaradjanak egy könnyen énekelhető hangterjedelemben, annak érdekében, hogy minél kevesebb nehézséget jelentsen a mű előadása. Kiköti továbbá, hogy a művet csak egyben lehet előadni, de az előadásmódját tekintve szabad kezét ad az előadónak. Előadhatja mindössze csak öt ember, vagy akár négy szólista és két kórus is, külön elhelyezkedve a templomtérben.⁶

Több észak-németországi kórus is visszamondta a mű megszólaltatását annak bonyolult tonalitására és előadói nehézségeire hivatkozva. A Choralpassiont végül 1933. március 29-én mutatta be a Berliini Bach Egyesület Wolfgang Reimann vezényletével Berlinben. A művet még ugyanebben az évben előadta Lipszében Karl Straube a Thomanerchorral, Wuppertalban Gottfried Grote, Nürnbergben Distler barátja, Waldemar Klink, Königsbergben rádióközvetítéssel Leschetizky és Lübeckben Walter Kraft.⁷

A „Jesu, deine Passion” című nagyszabású, korálmotetta kiegyensúlyozó kontasztot teremt a passió eseményeinek kérlelhetetlen lefolyásával. Ez az intenzíven kontemplatív korálfeldolgozás megkülönbözteti Distler passióját a schützi

⁶ Hugo Distler: „Nachtwort”. In: Uő.: *Choralpassion op.7*. Kassel: Bärenreiter-Verlag, 1932.

⁷ Barbara Distler-Harth: *Hugo Distler Lebensweg eines Frühvollendeten*. Mainz, Schott, 2008, 151–152.

megközelítéstől, és közelebb hozza Bachhoz. De Bachhal ellentétben a Distlernél ez az egyetlen korál, amely végigvonul az egész művön. A nyolc strófa a szerkezet nagy pillére, és egyben az egész építészeti egysége. Krisztus szenvedése és halála a korál egységével összekapcsolt oszlopok közé szorítva hét képben: Bevonulás Jeruzsálembe, Júdás és a farizeusi tanács, az utolsó vacsora, Gecsemáné, Kajafás, Pilátus, Golgota. Az evangéliumok újonnan megalkotott harmóniáján keresztül még hatásosabban kirajzolódik a „Krisztus-dráma” iszonyatos rövidsége, így válik az opus igazi korálpassióvá. Mert az új mű minden energiájával erre törekszik. Minden Jézusra és az emberekre összpontosít.⁸

Összehasonlítva például Schütz karakterábrázolását Distler megfelelő szövegréseivel könnyen felismerhetővé válik a különbség, Míg Schütz minden egyént egyéni jellemében ragad meg, és a lehető legkevesebb tónussal rajzolja meg világosan, addig Distler nem törődik az egyénnel, mint személlyel, és csak olyan mértékben említi meg, amennyire az elengedhetetlenül szükséges a történet szempontjából. A másodlagos karakterek lemondását már a cím is sejteti, amely csak két fő énekest említ. Csak Jézus számít – az evangélista természetesen nélkülözhetetlen – és az emberek, a Megváltó drámája a káprázattól sújtott emberiség örvényében. Így nő a Pilátus előtti jelenet cselekménye drámai csúcsponttá. A tíz kórusrész, a műben szereplő turbakórusok fele, soha nem látott koncentrációban üldözi egymást.

Distler a Choralpassion utószavában kiemeli a passióban rejlő drámaiság fokozásához használt zeneszerzői eszközök alkalmazását: az evangélista szövegét mind a négy evangéliumot felhasználva állította össze; kiválasztott szövegeket a „könyörtelen tárgyilagosság” jellemzi, melyeket a passió drámai módon történő megjelenítéséhez a korálfeldolgozások egészítenek ki.⁹

A Choralpassiont az érzelmek ilyen mértékű megjelenítése és kihangsúlyozása egyértelműen kiemeli Distler egyházzenei művei közül.

Die Weihnachtsgeschichte

A Choralpassion első megszólaltatásáért Distler hálából Reimannak ajánlotta következő nagyobb, az opus 10-es Die Weihnachtsgeschichte című vegyeskarra és négy szólistára írt művét. A karácsonyi történet a zeneszerzőnek egyszerűbb szerkesztést, zeneileg pedig meghittebb megszólalást engednek, mint a passiók, vagy a német korálmisék.

A művet Distler 1933 nyarán kezdte el komponálni, és december 1-jén mutatták be a zeneszerző és felesége jelenlétében a kölni Kartäuserkirche-ben. Az első előadásra Lübeckben, 1933. december 26-án került sor a nagy látogatottságú, St. Jakobi zenés karácsonyi vesperáson. Az Es ist ein Ros entsprungen kezdetű korál dallamára írt hét korálfeldolgozás már december 17-én megszólalt a Sankt Marienkirche-ben,

⁸ Bruno Grusnick: Hugo Distler's Choralpassion, *Musik und Kirche*, 1933, 39.

⁹ Hugo Distler: „Nachtwort”. In: Uő.: *Choralpassion op.7*. Kassel: Bärenreiter-Verlag, 1932.

ahol valószínűleg mélyen megérintette a hallgatóságot, mivel karácsony másnapján az egész opus elhangzásakor teljesen megtelt a Sankt Jakobi.

A szörfestés több egyszerű, könnyen felismerhető jelenségét vehetjük észre Schütz Weihnachtshistorie művében, melyet sok esetben Distler is átvett. Példaként: az angyali kar első megszólalásánál található szöveg így hangzik: Dicsőség a magasságban Istennek, és a földön békesség, és az emberekhez jóakarát.¹⁰ A föld szónál mindkét zeneszerző az adott tétel legmélyebb hangjára lép.

Ursula von Rauchhaupt megállapítása alapján Distler a lübecki egyházzeneben addig megszokott hangzásvilágából a leglátványosabban a Nunc Dimittis megkomponálásakor lép ki, ugyanis itt a meghatározott 5., vagy 8., Psalmton helyett E-dúrban komponálja, a Magnificatra hasonlító dallammal. A zeneszerző a liturgiai rendet a tételek elrendezésében azonban megtartja.¹¹

Geistliche Chormusik

Distler 1933-ban elkezdte komponálni a 9 motettából álló opusz 12-es Geistliche Chormusik gyűjteményét. Ennek a gyűjteménynek köszönhetően vált később Distler egész Németországban ismertté és kedvelté. Az opus legismertebb motettája a Totentanz misztériumjáték. Szintén egy Waltraud Thienhausnak írt leveléből kiderül, hogy eredetileg már 1932-ben a Choralpassion előtt nekiállt a misztériumátéknak.

A misztériumjáték megkomponálására a lübecki Sankt Marienkirche Totentanzkapelleben látható, Bernt Notke harminc méter hosszú és két méter magas haláltánc képe ihlette meg Distlert. A kép a második világháború bombázásai során megsemmisült, élethű másolata ma a tallini Szent-Miklós templomban látható, amit 1937-ben, Carl Georg Heise fényképek alapján készített. A festmény 1463-ban, egy pestisjárvány után készült egyfajta memento mori-ként (2. ábra).

2. ábra

Carl Georg Heise, Bernt Notke-Totentanz 1937-es tallini másolata

A halál mellett a feudális rend hierarchiájában követik egymást az alakok (püspök, császár, nemes stb.). A megjelenített személy alatt egy párbeszéd található, amelyben mindenki halasztásról egyezkedne, de a halál higgadtan felsorolja az adott egyén addigi tetteit, földi tulajdonságait és magával ragadja. Ezt követően fordul

¹⁰ Lk, 2,14.

¹¹ Ursula v. Rauchhaupt: *Die vokale Kirchenmusik Hugo Distlers. Eine Studie zum Thema „Musik und Gottesdienst“*. Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, 1963.

a következő emberhez. A kórustételekben elhangzó szöveghez Distler Angelus Silesius Cherubinischer Wandersmann versét vette alapul.

A mű 14 részre tagolódik, nyitó-zárókórusra és 12 személyhez tartozó kórustételekre. A tételek között hangoznak el a párbeszéddek, valamint egy dallam különböző variációi fuvolán, amit Distler utólag írt a műhöz Karl Magersuppe karnagy kérésére.¹²

A szöveg és dallam kapcsolatára itt is találhatunk könnyen észrevehető példákat. Az első tétel végén a szoprán az Im Himmel ist der Tag szövegnél a tétel legmagasabb, a basszus az Im Abgrund ist die Nacht szövegnél a tétel legmélyebb hangjára lép, ezzel négy ütemen belül négy oktávnyi távolság szólal meg. A középső szólamok pedig a kettő között éneklnek és ezzel meg is jelenítik a Hier ist die dämmerung szövegrészt. Majd ezt a megszólaltatott szürkületet szólamával a szoprán, mint egy napsugár ragyogja át, az égbe vezetve a tekintetet: Wohl dem, der's recht betracht!

A Nr.7-es In der Welt habt ihr Angst motettát Distler Maria Thienhaus temetésére komponálta, négyszólamú vegyeskarra. A motettában észrevehető, hogy a szoprán először csak nyolcad hangon énekl az „Angst” szót, mintha alig akarná megérinteni. Csak a középső szólamokban van már jelen teljes értékében. A szopránnak a negyedik próbálkozásra sikerül elérnie ezt egy feszültséggel teli nóna ugrással. A basszus a h, c' és b hangokkal egy kromatikus ívet „marcato, quasi portato” utasítással énekel, mintha lüktetést akarna előidézni. Ennek köszönhetően nincs nyugalmi pont egészen a motetta negyedik üteméig.

Az „Angst” szó hirtelen megszakad, így térünk át az „aber seid ihr getrost” ellentétes szövegrészre, melyet a szoprán, alt, tenor szólam háromszor is megszólaltat, mely alá a basszus h hangon orgonapontot énekel. A „denn ich habe die Welt überwunden” szövegrésznél az egyes szólamok két-három hangra korlátozódnak (15-19. ütem), ismét egységesen énekelve, mielőtt kiszélesedve megnyugodnának. A motetta második része, „Wenn mein Stündlein vorhanden ist” szövegével és a zeneileg sok érzelmet bemutató motettából a nyugodtan megszólaló korálfeldolgozásba való átmenetével emlékeztet Brahms „Warum” (op. 74., Nr. 1.) motettájának hasonló megoldására a „Mit Fried und Freud ich fahr dahin” zárókorállal. A negyedikben és felekben nyugodtan mozgó feldolgozásból az alt szólam tűnik ki a „befehl ich dir in deine Händ” szavakkal, a nyolcadmozgásból széles melizmába átformálódó szólamával. Szintén az alt emelkedik ki, háromszor is elhangzik Krisztus „du” megszólítása a „du wollst mir bewahren” záró sorban. A mindössze két és fél perces rövid motetta tág érzelmi spektrumot jár be, és a Krisztusban való végső biztonság bizonyosságával jut nyugvópontra.

Az In der Welt habt ihr Angst motetta orientációjával ellentétben az Ich woll daß ich daheime wär tíz versszakos kóruspartita – a Geistliche Chormusik halállal foglalkozó motettái közül a másik – szimmetrikusan van felépítve. A hangsúly az ötödik és hatodik versszakon van, amelyek a túlvilági életet írják le, „extatisch”

¹² Hugo Distler: *Geistliche Chormusik op 12*. Kassel, Bärenreiter-Verlag, 2002.

zeneszerzői kéréssel megjelenik a Krisztushoz való vágyakozás. Az ötödik versszakban a szoprán teljes örömmel éri el a legmagasabb hangot, a kétvonalas G-t, míg a basszus kilencedik strófa végén „so fleuch der Welt viel falschen Schein” szöveggel éri el a legmélyebb hangját, majd a versszak egy üres kvinttel zárul. A két keretblokk, az 1–4. és a 7–10. strófa egyenként teljes nyugalmat mutat, kontrasztként a középső résszel.

Distler mindkét motettában nem elsősorban a negatívan érzékelt külvilág ábrázolásával foglalkozik, hanem sokkal inkább egy perspektíva megnyitásával ezen a negativitáson túl. A sötétség és világosság ellentétes kezelése a karácsonyi történet elején hallható a legvilágosabban, itt is a „nagy fény” beállítását nevezhetjük eksztatikus éneklésnek. Más kompozíciók ilyen irányú vizsgálata hasonló eredményekhez vezetne. Distler kompozícióinak fókuszában újra és újra nem az öt ijesztő életkörülmények állnak, hanem Jézus Krisztus, valamint egy olyan királyság víziója, amelyben megnyugvást és biztonságot találhat e fenyegető környezettel szemben.

GY. DÁVID GYULA

AZ ERDÉLYI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET MŰEMLÉK-ÖSSZEÍRÁSA DÉL-ERDÉLYBEN¹

Ma itt, holnap ott romlik le vagy kerül illetéktelen kézbe egy-egy templom, kastély vagy udvarház. Itt is, ott is apró görgetegek indulnak meg a tetőn. Eleinte csak néhány, de aztán mind több és több. Sodródnak, sodornak, nőnek, növekednek, elébb lassan, aztán gyorsan és mind gyorsabban s végül pusztító lavinaként, vészes robogással, feltartóztathatatlanul rohannak alá. [...] Nézzhetjük tétlenül a kezdetet, várhatjuk egykedvűen a véget? Már így is sok mindenünk veszett el! Nem, nem szabad megvárunk, míg az itt-ott megindult pusztulás lavinaként rohan le a végenyészet örök csendjébe! Ősi műveltségünk dokumentumait, apáink alkotásait kell óvnunk az elsodortatástól. Nekünk itt Erdélyben nem lehet közömbös, hogy mink pusztul el, ha kultúránk régiségét és eredetiségét e földön bizonyítani akarjuk. Műemlékeinket konzerválnunk kell, mert tartozunk evvel múltnak és jövőnek egyaránt. Ami pedig nem maradandó vagy már nem tartható meg, azt felvételekben kell megörökíteni. Sok, nagyon sok munka vár itt elvégzésre...²

1928. január 31-én vetette papírra ezeket a gondolatokat a fiatal Debreczeni László Makkai Sándorhoz, az Erdélyi Református Egyházkerület püspökéhez írt levélben. Pár nappal később meg is született az a püspöki körlevél, amely hírül adja a műemlék templomok és berendezéseik tervezett számbavételét, és felkéri a lelkészeket, espereseket, hogy ez ügyben tegyék meg a szükséges jelentéseiket.³ Egy pár évvel később született körlevél pedig már „az 1850 [!] előtt épült összes templomok, parókiák, kőkerítések, kapuikkal és tornyaikkal, haranglábak, iskolák... és berendezési tárgyaik, faragott kődíszek, ablakok, harangok, orgonák, festett vagy faragott karzatok, mennyezetek, szószekek” stb. szakszerű gondozását, védelmét is feladatul rója az egyházmegyei előjáróknak, az egyházi tisztségviselőknak.⁴

Az Erdélyi Református Egyházkerület első műemlékvédelmi intézkedései azonban már a 20. század első éveire datálhatók, igaz, akkor még elsősorban a műkincesek védelmére koncentráltak. Egy 1904-ben kelt körlevél az ingó egyházi emlékek

---

¹ Jelen tanulmány a szerző Egyházi műemlékösszeírások Dél-Erdélyben. Műemléki adatlapok az Erdélyi Református Egyházkerület kolozsvári levéltárában *Certamen X. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2023, 441–466, 487–491 közlésének rövidített változata.

² Debreczeni László: Emlékirat Főtiszteletű és Méltóságos Makkai Sándor úrhoz, Erdély református püspökéhez. *Művelődés* XLII. évf., 1993/11, 2.

³ Körlevél valamennyi Nt. Esperes és Tiszt. Lelkész aának, *Református Szemle*, XXI. évf., 1928/6, 96. idézi Szatmári László: *Debreczeni László, Erdély vándorgrafikusa*. Kolozsvár, Művelődés Kiadó, 2005.

⁴ Körlevél valamennyi Nt. Esperes, tiszteletes lelkész és gondnok aai-nak, a collegiumok mélt. előjáróságának. *Református Szemle*, XXIII. évf., 1930/15, 238–239.

összeírására szólítja fel az egyházközségi elöljárókat,⁵ s 1906-ban is a műkincsek védelme kerül újra napirendre.⁶ 1924-ben találunk utalást az épített örökség védelmére, de akkor is – az 1919-es román műemléki törvény hatására⁷ – csak az 1834 előtt épült emlékekre vonatkoztatva.⁸ Ennek megfelelően az Erdélyi Református Egyházkerület kolozsvári levéltárában az „Egyházközségeink műemlékei” nevet viselő kötegek száma 1915-ben már a hatodiknál tart, az '50-es évek iratait is tartalmazó utolsó köteg pedig a XI. sorszámot viseli.⁹

Ebben a több száz (szám szerint 835) dokumentumban található információ- és adathalmaznak csak egy picinyke részét villantjuk fel, vállalva választásunk önkényes és nem reprezentatív voltát. De ugyanakkor ki kell emelnünk az anyag fontosságát is, hiszen itt találjuk meg a két világháború között működő Műemlékbizottság tevékenységének iratait, valamint a műemlékek védelmének kiindulópontjaként számontartott egyházi műemlék-nyilvántartás kezdeteinek dokumentumait is.

A Műemlékbizottságot Debreczeni jelentkezése nyomán hozta létre az egyházkerület Igazgatótanácsa. 1930. május 5-én tartott alakuló ülésétől 1943-ig tartó működése alatti tevékenységének nagy része a műkincsek – klenódiумok – értékbecslésétől a műemléki restaurálásokig, illetve azok felügyeletéig terjedt. Tagjai is, ennek megfelelően, egyházkerületi tisztségviselő és építész, műemléki, művészettörténész szakemberek voltak, akik közül az egyes üléseken változó felállásban a 13 év alatt megjelent: gr. Bánffy Miklós főgondnok, Csutak Vilmos kollégium- és múzeumigazgató, Darkó Ákos jogász, Debreczeni László építész-grafikus, Herepei János művelődéstörténész, Kós Károly építész, László Dezső kolozsvár-belvárosi lelkész, Szabó T. Attila nyelvész, gr. Teleki Arctur főgondnok, gr. Teleki Domokos főgondnok, Ugron István főgondnok, Vásárhelyi Boldizsár esperes. Ugron Istvánt csak az ábécérend miatt említettük az utolsók között, nem feledve azt, hogy a bizottság tevékeny éveiben ő vállalta magára legtöbbször az elnöki szerepkört.

Külön kutatás témája lehetne – és kell, hogy legyen – az Egyházkerületi Műemlékbizottság munkájának tételes számbavétele, hiszen a 16 ülés levéltárban megőrzött jegyzőkönyvei, az iratok természetéből adódóan, csak szüksézávan említik az egyes tárgyalt témákat, az egy-egy ülésen tárgyalt dokumentumokat – mint amilyenek pl. Debreczeni László műemlékfelméréseiről, helyreállításokról tett, 1928-ban

⁵ Körlevél valamennyi ev. ref. egyházközségünkhöz és a kollégiumok méltóságos t. Elöljáróságaihoz, *Erdélyi Protestáns Lap*, VII. évf., 14. szám, 1904. április 7., 115.

⁶ Körlevél a kebli egyházközségek nagytiszteletű presbitériumaihoz, tiszteletes lelkész és nagytiszteletű esperes aaihoz. *Erdélyi Protestáns Lap*, X. évf. 16. szám, 1907. április 18., 127.

⁷ Art. 6. Lege pentru conservarea si restaurarea monumentelor istorice. *Monitorul Oficial* No. 82 din 29 Iulie 1919.

⁸ Körlevél összes Lelkész aaihoz az 1834 év előtt épített templomok műemlékké nyilvánítása érdekében. *Református Szemle*, XVII. évf. 1924/47, 403.

⁹ Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának Levéltára (továbbiakban: IgtanLvt az EREL-ben) I. 30/1903. IX. Ezúton köszönöm Sófalvi Krisztinának az iratanyag kiolvasásában nyújtott segítségét.

kezdődő jelentései¹⁰ vagy pl. Herepei János sírkőrepertoárjaiban közölt adatai – részleteikben nem ismerjük meg belőlük. Mindazonáltal érdekes és a jövő kutatásaihoz értékes ívet nyújtanak így is a két világháború közötti egyházi műemlékvédelemről. A bizottság munkájának rövid összefoglalását Darkó Ákos előadó jelentése¹¹ adja 1939 őszén, amikor tízesztendei működés után egy újabb ötéves mandátum kijelölését kéri az Igazgatótanácstól. Az addig eltelt időszak alatt a Bizottság 36 templom restaurálásával foglalkozott – név szerint említve ezek közül a kolozsvári Farkas utcai templom kijavítását, a bonchidai, magyargyerőmonostori, mezőveres-egyházi, algyógyi, nagyrapolti, vicei, erdőszentgyörgyi, dési, somkeréki, ormányi templomok helyreállítását –, de szükség esetén véleményt adott a pókai, balavásári, nyárádtői, bernádi, sajósárvásári templomok lebontása ügyében is. Emellett 9 régi erdélyi szőnyeg és 15 klenódium becslésében, eladásában is segédkezett, abból a célból, hogy ezek reális áron értékesítve, megfelelő őrzési helyre jussanak.

1941. március 28-án került volna sor új mandátummal a – László Dezső és Szabó T. Attila új tagokkal kiegészült – bizottság újabb ülésére,¹² amely azonban a tagok többségének a távolléte miatt nem volt megtertartható. A háború, illetve az 1940. augusztus 30-i politikai fordulat ezt követően teljesen új helyzet elé állította a kerületi műemlékvédelmet.

Itt elsősorban az egyházkerület kettészakítására kell gondolnunk, amelynek során az Erdélyi Református Egyházkerület 20 egyházmegyéjéből¹³ leválasztott 9 dél-erdélyi egyházmegyével az egyházi műemlékvédelem terén is, mondhatni, megszűnt a kapcsolat. A közigazgatási átszervezés miatt azonban ez nem volt „egyszerű” matematikai művelet, hiszen Észak-Erdélyben 1942-ben 14 egyházmegyét tartottak számon.

Érdeemes egy pillantást vetnünk a korabeli térképekre is, amelyeken megpróbáljuk bemutatni a közigazgatási határok folyamatos változását. Az egyszerűség kedvéért vegyünk egy 1938-as állapotot, amely az akkor már majd 20 éves romániai erdélyi egyházkerület belső felosztását szemlélteti. Ezt követheti a bécsi döntés nyomán született államhatár, amely nem csak Erdélyt s az Erdélyi Református Egyházkerületet, de nem egy esetben egyházmegyéket, sőt egyházközségeket is kettőbe vágott. Ezt – az észak-erdélyi eufória ellenére is – a kívül maradtak számára mindenképpen tragikusnak elkönnyelhető eseményt mi itt most csak foltyszerű ábrázolással szemléltetjük, nem feledve ugyanakkor azokat a megrendítő szavakat,

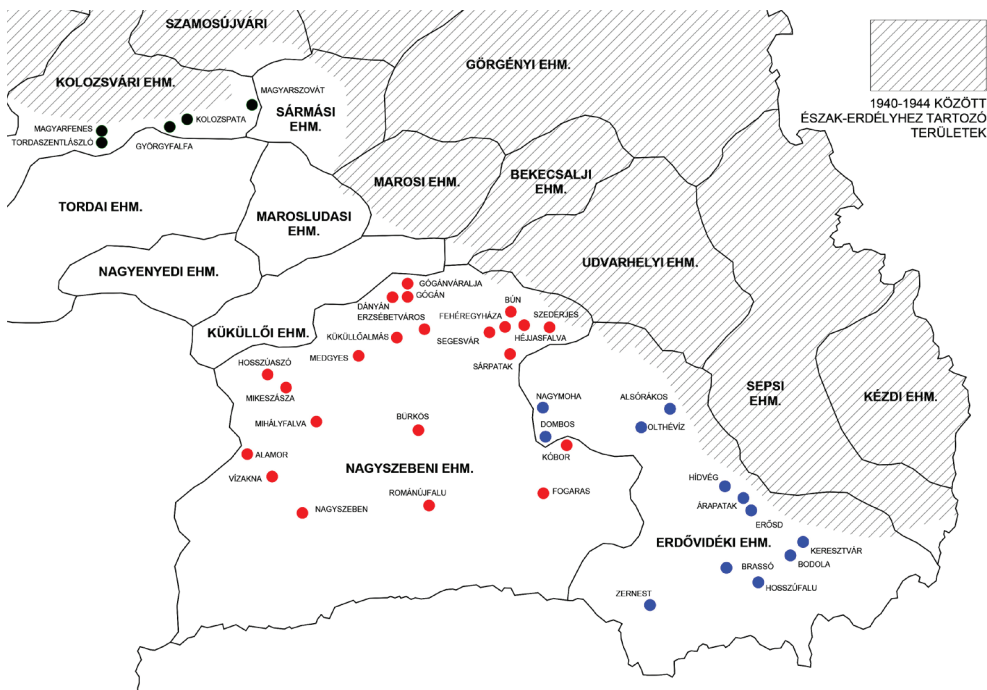
¹⁰ Kivélt képez az 1937-es renoválási munkákról tett, 1938. 04. 11-én kelt jelentése. 4468/1938. 04. 26. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. IX/13. Lásd még 6154/1939. 06. 12. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. IX/16.

¹¹ 14079/1939. 11. 22 IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. IX/28a. Az elvégzett munka részletesebb áttekintése nyomtatásban is megjelent: Dr. Darkó Ákos: *Az erdélyi református egyház műemlékei*. Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület iratterjesztése, Minerva, 1940.

¹² 2691/1941. 03. 28 IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. IX/50.

¹³ *Erdélyi Magyar Református naptár az 1938 évre*. Cluj-Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület iratterjesztése, ill. ua. az 1939., ill. 1940. évre. Köszönöm Adorjáni Máriának a kutatás során nyújtott segítségét.

amelyeket Nagy Ferenc, az egykori tövisi esperes, majd dél-erdélyi református püspökhelyettes megfogalmazott: „Az az érzésünk volt, hogy a börtönajtó tárva, s rajta tódul ki a 22 évig kínzott milliós sereg, s egyszer hirtelen és könnyörtelenül becsukódik a feltárult vaskapu, s a bebörtönzöttek 2/5 része ott marad tovább is bezárva!”

I. ábra

Az Erdélyi Református Egyházkerület 1954-es összeírásában részvevő egyházközségei

A bécsi döntést követően, már 1941 októberében a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje egy körlevelet bocsátott ki „a visszacsatolt erdélyi és királyhágómelléki református egyházmegyéek nagytiszteletű espereseihez”, melyben hivatkozva egy, „az egyházi műkincsek, épületek, történelmi emlékek és okmányok egyöntetű elvek és rendszer alapján való összeíratását” célzó 1930-ból származó határozatra, kéri, hogy a csatolt kérdőíveket az egyes egyházközségek kitöltve küldjék vissza.¹⁴

Maga a kérdőív elemzése is egy külön előadás témája lehet, itt most csak a felhívás eredményéről ejtünk szót, azokról is csak jelzésszerűen. Ugyanis ezeknek a kérdőíveknek a kitöltéséről, sajnos, csak másodlagos információink vannak, csupán az esperesek Igazgatótanácsnak, illetve egyenesen az Egyetemes Konventnek címzett

¹⁴ 1159/1942. 02. 03. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. IX/64.

kísérő leveleit ismerjük. Ezekből viszont kiderül, hogy az adatgyűjtés ilyen formája nem volt egyszerű történet, a kisebb késéseket is ideszámítva több hónapig tartott.¹⁵

Az aprólékos gonddal összeállított kérdőívek ellenére, a megfogalmazott válaszok, adatközlések nem tudtak megfelelni annak az elvárásnak, hogy az egyes emlékeket a törvény szerint kívánt I. és II. műemléki osztályba sorolják. Beszédesebb tekintetben Illyés Endre pár évvel később, 1944-ben megfogalmazott, több pontban megindokolt levele, melyben mint e feladatra vállalkozó lelkészképző-intézeti tanár jelzi, hogy „az egyes egyházak birtokában lévő műkincsek közül mi üti meg az első, illetve másodvonalbeli műemlékek mértékét, az a kérdőívek alapján ki nem deríthető, meg nem állapítható [...] a kérdőív anyaga úgy, amint van, nem lehet más, mint segítő-eszköz a magyar református egyház annyi drága egyházművészeti adatának összegyűjtésére és megőrzendő első kísérlet ebben a nagyon nehéz és bonyolult munkában”.¹⁶

Visszatérve a bécsi döntést követő időszakhoz, a kérdőíves adatfelméréssel párhuzamosan zajlik a MOB akciója, mellyel az országos bizottság nyilvántartását kívánja bővíteni; Lux Kálmán indítványára 1942 májusában kéri betekintésre, lemásolásra Debreczeni vázlatkönyveit – szám szerint 10 db-ot.¹⁷ És folyik az adatgyűjtés Kováts István budapesti teológiai tanárnak a magyar református templomokat áttekintő munkájához,¹⁸ melyhez szintén a katonai szolgálatot teljesítő Debreczeni rajzaiból küldenek egy nagyobb merítéssel, kiegészítve levelezőlapokkal és más fényképfelvételekkel.¹⁹

Hosszú szünet után, négy év elteltével 1943 januárjában tartja az egyházkerületi műemlékbizottság következő ülését,²⁰ amely egyben az utolsó is. Néhány, aktuális napi problémán túl a fő téma a Konvent új műemlékvédő szabályrendelete kérdésének a megvitatása volt, amely többek között egy ún. egyházművészeti bizottság felállítását javasolta. A túlzó központosításból adódó nehézkes adminisztráció

¹⁵ [egyházmegye, továbbiakban: ehm.; egyházközség, továbbiakban: ehk.]. 1942. 02. 28. – Kalotaszegi ehm. kérdőívei (kivéve Csucs és Hídalmás), 1942. 03. 31. – Udvarhelyi ehm. kérdőívei, 1942. 03. 31. – Marosi ehm. kérdőívei, 1942. 03. 24. – Nagysajói ehm. 14 kérdőíve (kivéve Magyarnemegye és Nagysajó), 1942. 04. 04. – Bekecsalji ehm. kérdőívei (kivéve Gyulakuta és Székelybő), 1942. 04. 15. – Szilágyszolnoki ehm. 81 kérdőíve, 1942. 04. 28. – Kolozsvári ehm., 1942. 04. 24. – Görgényi ehm. (kivéve Marossárpatak), 1942. 05. 03. – Széki ehm. kérdőívei, 1942. 05. 05. – Kézdi ehm. 17 kérdőíve (kivéve Gyergyószentmiklós és Réty), 1942. 06. 20. – Dési ehm. kérdőívei, 1942. 06. 23. – Gyergyószentmiklós ehk. kérdőíve, 1942. 06. 28. – Szacsvai ehk. kérdőíve. A beérkezetteket (Kézdi, Széki, Szilágyszolnoki, Erdővidéki, Bekecsalji, Görgényi, Kalotaszegi) az Igazgatótanács 1942. május 28-i keltezéssel továbbítja az Egyetemes Konvent felé. A kitöltött kérdőívek később visszakerültek az Egyházkerülethez, erre utal a konvent elnökségének 1944. január 25-én kelt levele. 1844/1944. 02. 26. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. X/63.

¹⁶ „az egyetemes konvent 1931., 1940., 1941 folyamán történt kérdőíves adatgyűjtése alapján” 4173/1944. 06. 06. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/7.

¹⁷ 5024/1942. 05. 07. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. IX/76. Bakó Zsuzsanna, a Dokumentációs Osztály vezetője szíves közlése szerint a budapesti Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ nyilvántartása szerint ma is rendelkeznek néhány másolattal a Debreczeni-vázlatkönyvekből.

¹⁸ *Magyar református templomok I–II.*, Dr. Kováts J. István (főszerk.), Budapest, Athenaeum, 1942.

¹⁹ 10009/1942. 10. 23. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. X/5.

²⁰ 01114/1943. 01. 30. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. X/15.

feloldására a kerületi műemlékbizottság a szabályrendeletet módosított szöveggel küldte vissza az Igazgatótanácsnak. Az Egyetemes Konvent végül 1943. május 19–20-i ülésén²¹ fogadta el azt a Szabályrendeletét,²² amely – összhangban a magyarországi törvényekkel és intézményrendszerrel – egységesen intézkedik a református egyház műemlékeinek fenntartásáról Magyarországon – így természetesen a visszacsatolt királyhágómelléki és erdélyi egyházmegegyében is.²³

Az események azonban a háború miatt felgyorsulnak. 1944 májusában az egyházművészeti bizottság még feladatul kapja az 1944–1945-ös évekre vonatkozó egyházkerületi műemlékvédelmi munkaterv és költségvetés elkészítését, de a következő hónapban már az egyházközségi anyakönyvek és klenódiumok elrejtési feladatairól kapunk hírt,²⁴ s a műemléki összeírás – részben Illyés Endre említett referátumának következtében – lekerül a napirendről.²⁵

A háború utáni első életjeleket a Magyar Népi Szövetség keretén belül létrehozott Országos Magyar Műemlék Bizottság részéről kapjuk, amely első feladatának tekinti „a meglehetősen elhanyagolt erdélyi magyar műemlékvédelem egységes megszervezése érdekében az erdélyi magyar műemlékek lehető pontos és a mai állapotot figyelembe vevő összeírását”, s ez ügyben kéri az egyházközségek lelkészeinek közreműködését.²⁶ A közösségi ügyek szolgálatának érdekében ez a bizottság figyelmének hatáskörét már kiterjesztené a pusztulásnak indult kastélyokra és udvarházakra is, felvállalva a rombolások megakadályozását, a védelem kötelességét. A bizottság tagjai között Entz Géza, Kelemen Lajos, Köpeczi Sebestyén József mellett itt is megtaláljuk Kós Károlyt, illetve Bánffy Miklóst, aki az elnöki tisztséget vállalta. Ám a politikai körülmények ennek a bizottságnak a működését is rövidre szabták: az 1947. január 24-én tartott első – és valószínű utolsó – értekezlet jegyzőkönyvében²⁷ felsorolt elvek és feladatok megvalósíthatatlanok maradtak, Vasile Luca cikkét („A romániai magyarság útja”) már magának az MNSZ-nek a felmorzsolódási jeleként tartják számon.²⁸

²¹ 6207/1943. 07. 19. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. X/33.

²² 3085/1943 IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. X/[36].

²³ Példaként említhetjük a széki református templom műemlékké nyilvánításának ügyét. Debreczeni László 1943 decemberében írta meg az értékes, de már „közveszélyes” templom történetét és állapotát bemutató s annak helyreállítási javaslatával is élő alapos leírását, többek között azért, mert:

– a templomfelújításra karácsony előtt úgy kaptak 8000 pengőt, hogy az összeg még az év folyamán felhasználandó, és arra már nincs mód,

– a szükséges statikai megerősítést – az új rendelkezések miatt szükséges engedély hiányában Debreczeni nem tervezhette meg, ezért szaktervező kijelölését kérte. 41/1944. 10. 03. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. X/59.

²⁴ 4786/1944. 07. 04. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/4.

²⁵ 4173/1944. 01. 06. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/7.

²⁶ 2297/1947. 03. 24. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/11.

²⁷ Jegyzőkönyvi kivonat. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára C/6 gróf Bánffy Miklós iratai, raktári jelzet I. doboz II.3.

²⁸ Vasile Luca: A romániai magyarság útja. *Igazság* V. évf., 113. szám, 1947. május 22. Vö. Lipcsey Ildikó: A romániai Magyar Népi Szövetség (1944-1948). *Történelmi Szemle* XXVIII. évf., 1985/1, 96.

Pár évvel később, 1949-ben viszont az egyházkerületi műemlékbizottság alakul újjá, Darkó Ákos javaslatára, s ebben a régi tagok mellett új nevek is megjelennek: Kós Károly (főgondnok), Bánffy Miklós, Darkó Ákos, László Dezső, Debreczeni László, Tóth Sándor, Papp László, Molnár Károly, Vadai Béla, Soós István, Debreczeni István, Jakó Zsigmond.²⁹ Bár az új bizottság tényleges munkáját egyelőre nem ismerjük, Darkó Ákos továbbra is az egyházi műemlékvédelemmel kapcsolatos tevékenységek első számú lebonyolítója marad. Lapozzuk tehát tovább a levéltári dokumentumokat.

1950-ben az illetékes román hatóság, a bukaresti Kultuszminisztérium is megpróbálkozik az összeírással, egyelőre azonban csak az egyházművészeti tárgyak regisztrációja céljából bocsát ki kérdőívet, melyre meg is kap egy, 20 egyházközség „művészi beccsel bíró istentiszteleti tárgyait” egybefoglaló listát.³⁰

1953 elején, az érvénybe lépett új adótörvények miatt,³¹ az adómentességhez igazolni kellett a templom műemlék voltát, ezért több egyházmegye felől is megkeresés érkezett az Igazgatótanácshoz, hogy a hatáskörébe tartozó egyházközségek templomainak a műemlék voltát igazolja. Feltehetőleg a Kultuszminisztériumhoz is érkeztek ilyen megkeresések, ugyanis egy 1953. áprilisi minisztériumi levél³² arra hívja fel a figyelmet, hogy az illetékes hatóság ez ügyben a CSAC (Állami Építési és Építészeti Bizottság³³). S közben arra is fény derül, hogy az Igazgatótanács nyilvántartás sem tökéletes, olyan templomok, mint például a magyarszombori, kimaradtak a felküldött listából.

Példaként nézhetjük meg a kalotaszentkirályi templom esetét. Polgár Gyula lelkipásztor 1953. november 15-i levelében jelzi az esperesi hivatal felé, hogy tavasszal adományokból kívánja a torony 100 éves bádogozását lecserélni, a zsindefedést és a külső meszelést felújítani.³⁴ A levél az Igazgatótanácson keresztül jut el a Kultuszminisztériumhoz, s a válasz tájékoztat arról, hogy a munkálatokat a CSAC engedélyezi, s hogy az e célból benyújtandó dokumentáció milyen tartalommal készüljön. A folyamat további lépéseiről csak a mócsi templom esetéből alkothatunk képet, ahol arra a kérésre, hogy az engedélyezéshez szükséges terv elkészítése céljából küldjenek egy szakértőt, a minisztériumi levél³⁵ a rajon Műszaki Osztályára irányít, ahol majd elkészítik a tervet, és 4 példányban előterjesztik a Kultuszminisztériumnak, hogy küldje meg az Állami Építési és Építészeti Bizottság Történelmi Műemlékek Általános Igazgatóságához, jóváhagyásra. S mindez történik a CSAC

²⁹ 3617/1949. 06. 20. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/17a.

³⁰ IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/18–35.

³¹ Az 1953. február 14-én megjelent pénzügyminisztériumi rendelet mentesítette a műemlék templomokat az adó alól, de a műemlék jelleget a Vallásügyi Minisztériumnak kellett tanúsítania a nála lévő lista alapján. 4557/1953. 11. 25. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/52.

³² 1812/1953. 04. 30. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/46.

³³ Comitetul de Stat pentru Arhitectură și Construcții

³⁴ 4726/1953. 12. 06. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/54.

³⁵ 107/1954. 01. 08. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/56.

4. sz. utasításának szellemében, amely a „történelmi építészeti műemlékek megőrzése céljából foganatosítandó sürgős intézkedéseket” tartalmazta, természetesen a kor nyelvéen megfogalmazva:

A polgári-földesúri rendszer alatt számos történelmi építészeti műemlék semmisült és sérült meg. [...] A nemzetközi tőke szolgálatában álló hanyatló és kozmopolita burzsoázia lenézte népünk értékes kulturális és művészi hagyományait. Ezen oknál fogva, ma is találkozunk olyanokkal, akik nem értékelik a történelmi építészeti műemlékeket. Ezek vagy azok, akik a burzsoázia rothadásban levő kultúrájához húznak, vagy bár a munka emberei, de sötétségben voltak tartva a burzsoázia által, így távol állva a kulturális és művészeti értékektől. Mindezek eltérnek a Párt és a Kormány, népünk kulturális és művészeti hagyományainak kiértékelését célzó politikájától, mely megőrzi népünk harcának, alkotásának és munkájának múltból ránk maradt örökségét.³⁶

A javítási, renoválási munkálatokat műemlék templomok esetében tehát csak állami engedély alapján lehetett végezni, így aztán a templomok műemlék volta folyamatosan napirenden volt. Valószínű, ez a helyzet kényszerítette ki, hogy a háború után újraegyesült, majd a rajoni rendszerrel területileg újra átszervezett egyházkerület³⁷ 1954 júniusában körlevelet intézzen azokhoz az egyházmegyékhez – az új közigazgatási felosztás szerint összesen tízhez –, amelyek részben vagy teljes egészében korábban Dél-Erdélyhez tartoztak.³⁸ A címzések szerint idesorolták az új közigazgatási felosztással meghatározott Hunyadi (40 ehk.), Kalotaszegi (3 ehk.), Kolozsvári (5 ehk.), Kőhalmi (13 ehk.), Küküllői (26 ehk.), Marosludasi (19 ehk.), Nagyenyedi (18 ehk.), Nagysármási (23 ehk.), Nagyszebeni (21 ehk.) és Tordai (19 ehk.) egyházmegyéket.³⁹

A körlevélnek természetesen volt egy kérdőív-melléklete is, amelyet az 1942-es összeírás tapasztalatait is mérlegelve jóval egyszerűsítettebb formában bocsátottak közre. Talán érdemes összevetni a két kérdőívet.

Rögtön az elején már a címben is eltérés van, hiszen az új kérdőív csak a templomokat érinti a „gyülekezet tulajdonában és kezelésében levő épületekről, mű- és történelmi emlékekről” átfogó megfogalmazás helyett.

³⁶ 3327/1953. 08. 31. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/50.

³⁷ 1951 márciusától, az országos rajonálás után a szilágysági egyházmegyék átkerültek a királyhágómelléki egyházkerületbe, így az erdélyi egyházkerületben a 23-ból 19 egyházmegye maradt, de ezeket is időről időre (1954, 1959, 1961, 1962) át kellett rendezni az állami közigazgatási beosztás változásaiából következő igények szerint. A vizsgált időszakban, 1951-ben megszűntek a Gyulafehérvári, az Orbai és a Széki egyházmegyék, helyettük létrejött a Ludasi, Szamosújvári, Tordai, Sármási, 1954-ben pedig visszacsatolódtott a váradi kerülettől a Zilahyi egyházmegye. Tőkés István: *A romániai magyar református egyház élete 1944-1989*. Budapest, Magyarságkutató Intézet, 1990, 42.

³⁸ 2537/1954.06.30. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903 XI/72.

³⁹ Ehhez képest az 1943-as Református naptárból a következő képet kapjuk a dél-erdélyi egyházmegyék egyházközségeiről: [a továbbiakban anyaegyházközség: a.ehk., leányegyházközség: l.ehk., társegyházközség: t.ehk.]. Brassói ehk. (16 a.ehk. + 2 l.ehk. + 1 t.ehk.), Gyulafehérvári ehk. (19 a.ehk. + 2 l.ehk. + 2 t.ehk.), Hunyadi ehk. (27 a.ehk. + 6 l.ehk. + 6 t.ehk.), Kalotaszegi ehk. (6 a.ehk.), Kolozsvári ehk. (11 a.ehk. + 4 l.ehk. és t.ehk.), Küküllői ehk. (29 ehk. + 6 fiókehk.), Mezőségi ehk. (14 a.ehk. + 2 t.ehk. + 4 fiókehk.), Nagyenyedi ehk. (46 a.ehk. + 9 l.ehk. + 4 fiókehk.), Nagyszebeni ehk. (20 a.ehk. + 1 l.ehk. + 14 fiókehk.).

De a sort folytathatjuk:

- a torony, harangláb esetében csak az építés évét firtatják, alkotót, stílust nem;
- hasonlóan nem kell részletezni az orgonák, szószékek, az úrasztala adatait sem;
- a harangok kimaradnak, de kihúzásra kerülnek az úrasztali kellékek (bor-kancsók, kenyérvágó kés, kenyérosztó tányérok, kelyhek, terítők) vagy éppen az olyan, berendezésekre vonatkozó kérdések, mint a keresztelődények, Mózes-szék, zsolttármutató tábla, Szent Mihály lova stb.

Ezzel együtt a kérdések csoportosítása, részletezése egyházmegyénként, sőt – mivel sok lelkész alkotó módon írta gépbe a kérdéseket, a ráadandó válaszok érdekében – egyházközségenként is eltér.

Jelenleg csak három egyházmegyéből ismerjük a hozzájuk tartozó egyházközségek kitöltött kérdőíveit, ezek 1954 nyarán érkeztek Kolozsvárról, Nagyszebenből és az Erdővidéki egyházmegye esperesi hivatalából, Bodoláról.⁴⁰ Vegyünk sorra néhányat e települések közül, s nézzük meg a kitöltött kérdőíveken beküldött adatokat. Egy későbbi tételes számbavétel során természetesen a szükséges kritikai észrevételeknek is helyet kell adni, ám most – a terjedelmi korlátok miatt – csak az adatközlés tényét, mennyiségét áll módunkban bemutatni.⁴¹

1. Az erdővidéki *Alsórákos* református temploma építését 1827-re keltezi a kitöltött kérdőív, de további részleteket nem közöl. Az első 100 esztendőből pedig csak az orgona építését, és az úrasztala állítását említi. Az 1925-ös nagyobb felújításról – erre mennyezeti felirat is figyelmeztet – viszont már bővebb adatokkal szolgál, a szükséges javításokon túlmenően akkor épül négyszögalapra a nyolcszögű torony,

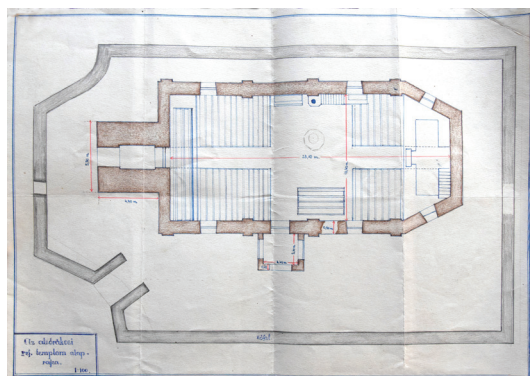
⁴⁰ A Nagyszebeni református egyházmegye esperesi hivatala által az egyházkerület Igazgatótanácsának 1954. augusztus 10-én felküldött kérdőíveinek adatai a következő településekre vonatkoztak (3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/77.): Alamor, Bún, Bürkös, Dányán, Erzsébetváros, Fehéregyháza, Fogaras, Gógán, Gógánváralja, Héjjasfalva, Hosszúaszó, Kóbor, Küküllőalmás, Medgyes, Mihályfalva, Mikeszásza, Nagyszeben, Románújfalu, Sárpaták, Segesvár, Szederjes, Vizakna.

A Kolozsvári egyházmegye esperesi hivatala által az egyházkerület Igazgatótanácsának 1954. szeptember 2-án felküldött kérdőíveinek adatai a következő településekre vonatkoztak (3415/1954. 09. 02. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/79.): Györgyfalva, Magyarfenes, Magyarsovát, Kolozspata.

Az Erdővidéki egyházmegye esperesi hivatala által az egyházkerület Igazgatótanácsának 1954. augusztus 25-én felküldött kérdőíveinek adatai a következő településekre vonatkoztak (3416/1954. 09. 02. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/81.): Alsórákos, Árapatak, Bodola, Dombos, Erőd, Hídvég, Hosszúfalu, Keresztvár, Nagymoha, Olthévíz, Sztálinváros (Brassó), Sztálinváros – Moldova úti imaház, Sztálinváros – Bukaresti úti imaház, Zernest.

⁴¹ A tanulmányban közölt egyházközségeknél a kérdőívekben fellelhető válaszok alapján – részben terjedelmi okok miatt, de az áttekinthetőség kedvéért is – az egykori válaszok szó szerinti reprodukálása helyett összefoglaltuk a templomokra vonatkozó adatokat. Az adatközlés mennyisége és mértéke a kérdőíveket kitöltők tudását, de ugyanakkor az alaposságát is tükrözi. Az idézett szövegrészeket, feliratközléseket a kitöltött kérdőívek szó szerinti megfogalmazásai. Emiatt fontosnak tartottuk, hogy – ahol módunk volt rá – a jegyzetekben, a forrás megadása után feltüntessük a kérdőívet kitöltő személy, tehát a forrás adatait szolgáltató lelképásztor nevét és a kitöltés dátumát is. Ezúton is köszönöm Dr. Tóth Levente levéltáros segítségét, a kérdőívekről hiányzó lelképásztornevek beazonosítását.

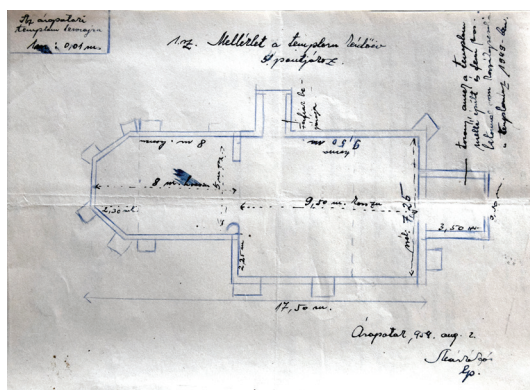
elkészülnek a papiszékek, valamint a feliratos tölgyfa szószék „magas árbocszáron végződő faragott, fehérrel, arannyal és zölddel festett díszes fakoronával”.⁴²

2. ábra

Alsórákos, református templom alaprajza

2. Az *árapataki* református templom a falu közepéhez közel eső dombon áll már az 1659-et megelőző időkből. Tornya csak később, a feljegyzett 18-19. századi javításokat követően, 1894-ben épült, a korábbi harangláb helyett. A sík, meszelt menyegyzetű szentélyt és templomhajót csúcsíves boltív választja el, tövében a faragott kő szószékkal, melynek barokk fa koronáján a fehér galamb a Szentlelket ábrázolja. A szószék mögötti falat díszítő pajzsos címeres-feliratos sírkő a kriptába is temetkező Gerébeknek állít emléket (feliratát mellékletben közli). Két fa karzata közül a bejárat felettin van a 19. századi orgona.⁴³

3. ábra

Árapatak, református templom alaprajza

⁴² [Racoșul de Jos] 3416/1954.09.02. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903 XI/81. – [Zágoni Albu Dezső lp.] 1954. július 28. A rajzok fotómásolataiért, Dr. Tóth Leventének tartozom köszönettel.

⁴³ [Araci] 3416/1954.09.02. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903 XI/81. – Márkó József lp., 1954. augusztus 2.

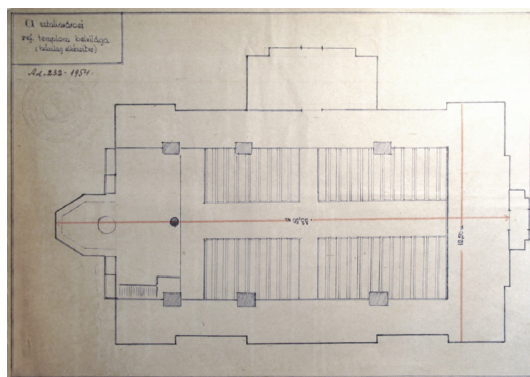
3. Csia Pál lelkipásztor jóvoltából a *Sztálinváros* névvel szereplő Brassó három református úrházával is jelen van az 1954-es műemlékösszeírásban.⁴⁴

Rögtön az első az Alpár Ignác nevéhez kötött *belvárosi templom*, amely Szász Domokos püspök és Bethlen András főgondnok idejében, 1892-ben épült a „hívek áldozatából és konventi kölcsönből”. A templom toronnyal, fa boltozattal [nyitott fedélszékekkel], illetve vakolt mennyezettel készült. Díszes faragású szószékkoronás szószéke „Gyertyánffy Emil adományai néhai b. e. édesanyja lobdai Gyertyánffy Lajosné sz. Rideli Klára Emlékeül.” Mindkettő, a papiszékhez, padokhoz, úrasztalához hasonlóan 1892-ben készült, feltehetőleg szintén barnára mázolt kivitelben. A templomban a reformáció 400. évfordulóját bronz emléktáblával jelölték meg.⁴⁵

Neves építész jelölnek meg a helyi református gyülekezet *Moldova úti imaháza* alkotójának is. Kós Károly 1934-ben tervezte az épületet, a megvalósítás adománnyokból indult el a város északi oldalán. Feltehetőleg a háborús bombázás okozta károk, ill. az ezt követő felújítási munkákhoz köthető az imaház néhány, a régi imaházi padokat kiegészítő, 1945-ből származó berendezése, a bükkfa úrasztala, és a „a régi Mikó kollégium diszterméből” származó szószéke.

A *Bukarest úti imaház* Brassó keleti részén épült Kerékgyártó Lajos tervei szerint 1925-ben. 1930-ban kibővítették, ekkor épült tornya is. Mennyezete vakolt kivitelben készült, padjai egyszerű, iskolai pad rendszerűek voltak (a kérdőív már arról számol be, hogy az imaházban óvoda van, padok nélkül).

Minhárom épületről, annak főbb alaprajzi méreteiről, házilag készített skiccek tájékoztatnak.

4. ábra

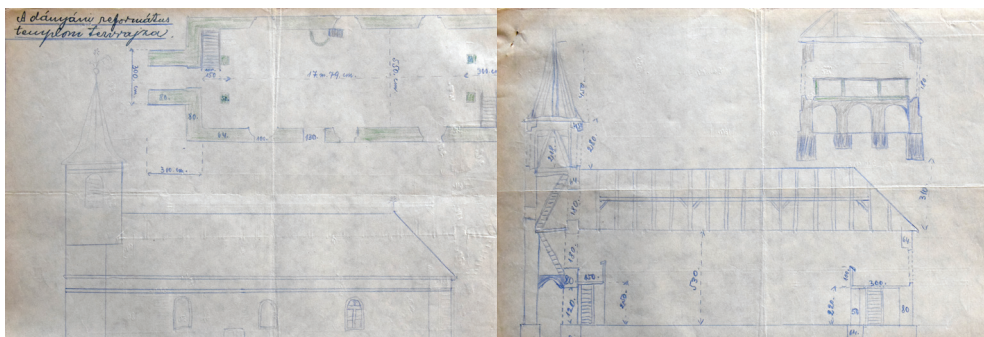
Brassó-belváros református templom alaprajz

4. Az erzsébetvárosi Sörös András építőmester *dányáni* munkásságának tulajdonítják az életveszélyessé vált és elbontott régi templom anyagából emelt református templomot, amely toronnyal, sík, festett famennyezettel készült 1897-ben. A templomtér két végében emelt karzatok közül a torony felőli (részben fa-, részben épített

⁴⁴ [Braşov] 3416/1954.09.02. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903 XI/81.

⁴⁵ A templomot 1963-ban lebontották.

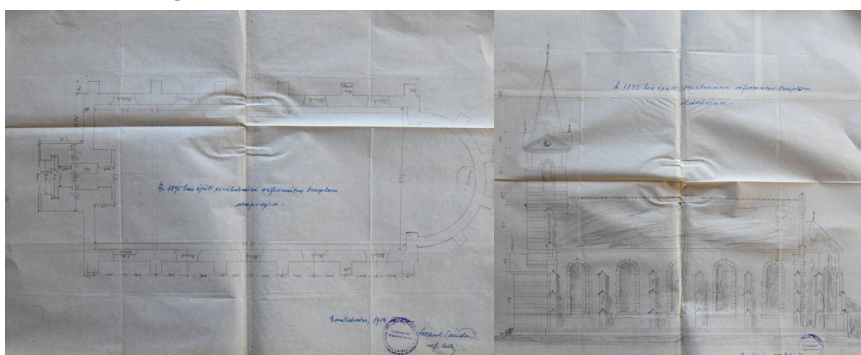
téglaalábakon álló) hordja az 1888-ban már javított régi orgonát. A templom egyéb berendezése – szószék, padok, papi szék – a templomépítéssel egy időben készült. A kitöltött kérdőívet alapos felméréssel adatolt templomrajzok egészítik ki.⁴⁶

5. ábra

Dányán, református templom alaprajza, oldalhomlokzata, valamint metszetrajzi

5. Zaklatott múltat őriz emlékezetében *Erzsébetváros* református egyházközössége, amelynek 1895-ben felépített tornyos temploma előtt száz éven keresztül egy kis imaházban ápolta hitét. A vakolt boltozatos templom teljes faberendezése – karzata, papi széke, szószéke, úrasztala – a 19. sz. végén készült. Említést érdemel a kidolgozott rajzi melléklet, amely a tervezőként említett segesvári Leonardt és Kovács eredeti terveinek a meglétére utal.⁴⁷

6. ábra

Erzsébetváros református templom alaprajza és oldalnézete

6. Az egyik legrészletesebben kidolgozott kérdőívet Sipos Árpádnak, a *fehérégházai* gyülekezet lelkipásztorának köszönhetjük, aki csak a templomról szóló anyakönyvi bejegyzéseknek („irodalomnak”) is külön mellékletet szentel. Ebben szerepe lehetett a megemlített Köpeczi Sebestyén Józsefnek is, aki a bordás

⁴⁶ [Daia] 3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/77. – Gecse János lp.

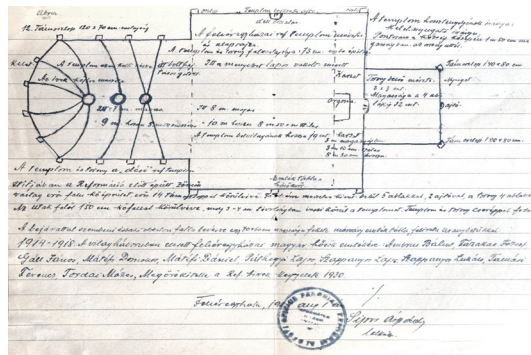
⁴⁷ [Dumbrăveni] 3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/77. – Albert Sándor lp., 1954. július 27.

boltozatú szentéllyel és vakolt fehér mennyezettel készült tornyos templomot a 16. századra datálta.

Az utolsó 100 esztendő javításairól, átalakításairól is említés történik, így az 1919-esről, amikor négy ablakot vágnak a torony kőfalába, vagy az 1930-asról, amikor szürkére festett fakarzat épül a torony felőli oldalon, illetve az eredeti épített szószerék feletti korona, amelyet a részletekbe menő feljegyzései szerint „készítette: Agyagfalvi Kövecsi Géza, Sipos Árpád papságában. Isten dicsőségére ajándékozták: Pálhegyi Mihály E. M. Képv. és Ifj. Kövecsi Márton, nejeikkel: Tordai Zsuzsánával és Takács Juliannával 5.500 lei ért.ben”. Keltezése „1929 nov. 20.”, felirata: „Az Isten tudja a ti sziveiteket: Luk XVI. 15.”

Az orgona id. Kerékgyártó István munkája, 1912-ből, az úrasztala 1866-ból való „Schändor István” felirattal, a papi széket pedig Sándor Miklós és neje, Sakar Julianna készítette szintén 1866-ban.

A kérdőív mellékletében közlik az 1914–1918 között elesettek emlékére 1930-ban állított fekete márvány emléktábla szövegét is, de említés történik még egy 16. századi homokkő szarkofágról is, amelyet 1910-ben az EME vett meg.⁴⁸

7. ábra

Fehéregyháza, református templom alaprajzi vázlata

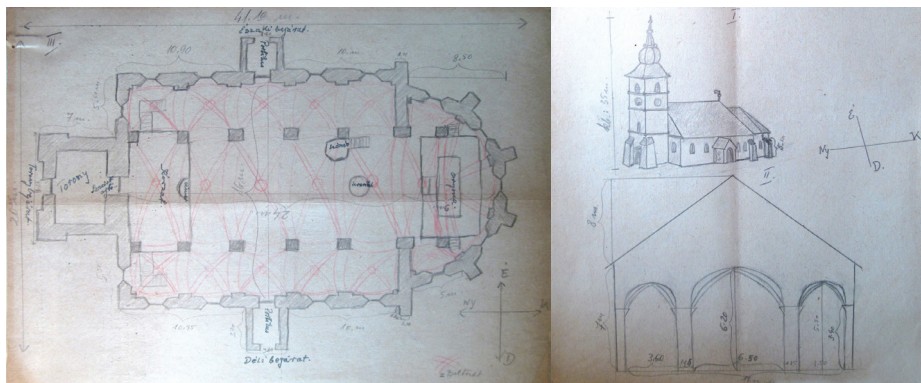
7. *Fogaras* református templomának adatközlésén meglátszik, hogy az egyházközségi jegyzőkönyvek bőséges adatot szolgáltatnak, melyhez azonban kellett a lelkes alapos hozzáállása is.

A korábbi kérdőívek pár szavas válaszai helyett itt részletes leírásokat találunk, melyek maradéktalan ismertetésére most nem is vállalkozhatunk. A templom és tornya 1713–1759 között épült, Teleki József és Bethlen Kata támogatásával, a kuruc háborúban lerombolt korábbi, I. Apafi Mihály fejedelem által épített templom helyett. Ez utóbbiból került mostani helyére a reneszánsz kő szószerék, a bejárat kőkerete, s az építkezésről Árva Bethlen Kata építési táblája tanúskodik a torony falában. A három hajó és a szentély téglaboltozattal fedett, s a két karzat az első és utolsó traktus téglapillérein áll. A torony felőli karzat mellvédjét az egyházközség

⁴⁸ [Albești] 3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/77. – Sipos Árpád lp., 1954. augusztus 1.

kőcímere díszíti, a szentélykarzatot pedig Hörbinger Vilmos 1886-ban készített orgonája uralja. Ennek az évnek a felújításai hozták meg a padokat, a díszes papi és gondnoki széket, Bartha Bálint művét, a faragott diófa úrasztalát, illetve Bakk Lajos aranyozott pelikános szószékkoronáját.

8. ábra

Fogaras, református templom alaprajza, metszete és távlati nézete

Hasonló részletes leírást kapunk a templomban elhelyezett emléktáblákról, valamint a cinterem sírköveiről.⁴⁹

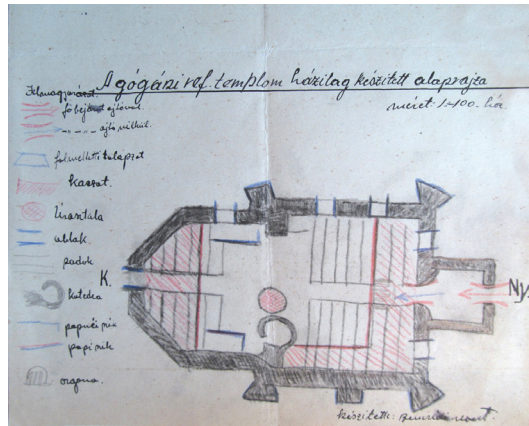
8. A kitöltött kérdőív szerint a források már 1375-ben említik *Gógán* templomát, története azonban majd csak a 19. században folytatódik. A főhajó sík, az egyéb berendezésekhez hasonlóan kékre festett famennyezetéhez a diadalíven túl boltozatos szentély kapcsolódik, a kő szószéket felíratos fakorona fedi. 1879-ben készül az első karzat a bejárati oldalon, ezen épül majd 1886-ban az – ’54-ben már használaton kívüli – orgona. A templomtorony már 20. századi, 1909 tavaszán épül fel, majd 1934-ben a szentélyben is készül egy kisebb karzat. Az utolsó templomjavítás 1952-ben volt.

9. *Gógánváralja* református temploma még a reformáció előtt épült, bár pontos építési ideje ’54-ben még nem volt ismeretes. Javításait azonban feljegyezték a mennyezetre – elsőként az 1700-ast, ekkor épült a fa harangláb, majd még kettőt a 20. században. Az 1903-as javítás alkalmával többek között a régi festett mennyezetet is eltávolították,⁵⁰ a helyette épített famennyezetet pedig egykorúnak datálják néhány más berendezéssel, a padokkal és a papi székekkel. A templomnak mindkét végében faoszlopokon nyugvó karzatok vannak – az úrasztalához hasonlóan – barnára festve, aranydíszítéssel, az egyik 1911-ből való orgona. Egyedül a díszes szószékkorona felíratával datált, faragott fatáblákkal díszített, hatszögű szószék készült 1769-ben. A meszelt templom falán falfestés nyomai is látszanak, és az alaprajzra két szentségtartó fülkét („szobornak helyét”) is bejelöltek a déli falon. Az orgona

⁴⁹ [Făgăraș] 3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/77. – Kovács István lp., 1954. július 28.

⁵⁰ Jelenleg a Magyar Nemzeti Galéria Régi Magyar Gyűjteményének része. ltsz. 55.966

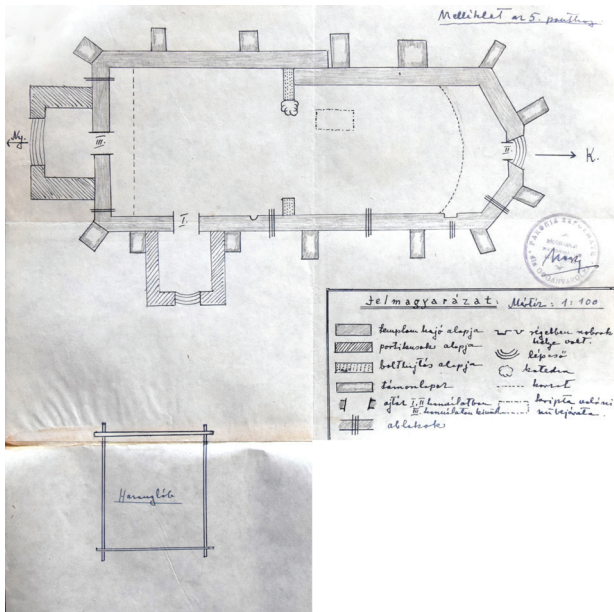
mögött, a szentély egykori keleti falán latin feliratos emléktábla hirdeti a 18. századi renoválást.⁵¹

9. ábra

Gógán, református templom alaprajza

Az alaprajzon egy kripta helyét is jelölték, ám az odatemetettek neve nem volt ismeretes. A temető régi sírkövei közül azonban néhánynak ismerjük a feliratát.⁵²

10. ábra

Gógánvára, református templom alaprajza

⁵¹ [Gogan] 3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/77. – Benczédi Albert lp., 1954. július 30.

⁵² [Goganvarolea] 3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/77. – Nagy Endre lp., 1954. július 28.

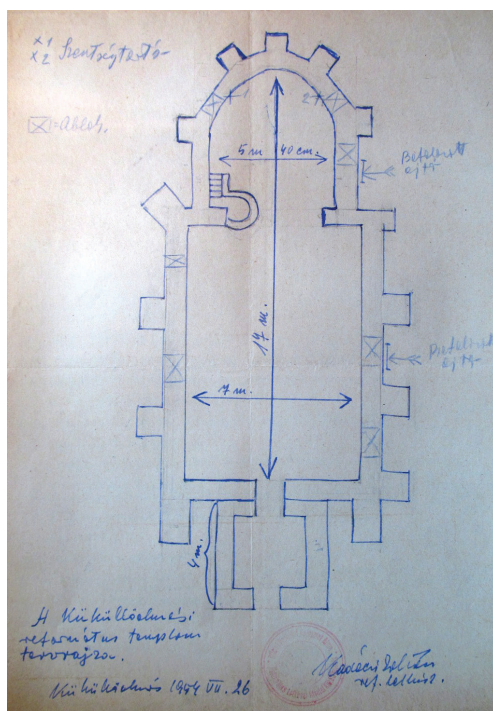
10. Még a reformáció ideje előtt épült a *küküllőalmási* református templom, hiszen 1796-ban már nagyobb javítást kellett végezni rajta. A nyugati (DNy-i) torony 1910-ben épült, a korábbi harangláb helyett. Mint a rajzos alaprajzi mellékletből kiderül, a déli (DK-i) oldalon két bejárat is volt (egy a szentélyrészbe, egy a templomhajóba), ám azokat utólag befalazták.

A belső tér sík famennyezettel van lezárva, melynek szentély feletti – korábban feltételezhetően boltozatos – szakaszát vakolták. A deszkamennyezet egyik négy-szögében festés és az 1796. évi javítással kapcsolatos, nehezen olvasható írás látható a javítás évével, az adakozók, valamint a lelkész nevével.

A karzat a (többször átfestett) szószékkoronával egy időben készült, ez utóbbról felirat is olvasható: „Szenteld meg őket a te igazsággoddal. A te igéd igazság. Jan. ev. XVII. r. 17. v. Készült 1718-ban átfestve 1796.”

Az egyszerű, újabb készítésű padok, az 1800-ra datált papi szék és a két úrasztala mellett (a régi lakkozott, az új furnéros) a templomban van egy kegyúri pad is, melyen a Bethlen-család kígyós címere látható. A harmónium 1953-as vétel.

A cinterem papi sírjainak kövei között van egy fekvő kő is az 1500-as évekből, de felirata elmosódott, nem olvasható.⁵³

11. ábra
Küküllőalmás, református templom alaprajza

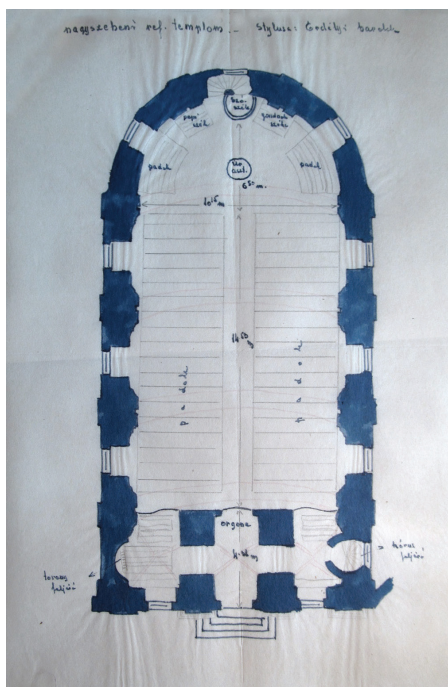
⁵³ [Alma] 3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/77. – Kadácsi Zoltán lp., 1954. július 26.

11. Nagyszebenben, a Mészáros utcában „Szebeni Civis Kőműves Pallér Krem-pelsz Sámuel” építi a református tornyos templomot 1786-ban, „erdélyi barokk” stílusban. Ezt később, részletesen ki is fejtik, az építéskori boltozat ugyanis „teljes félkörös boltozat, a gyám oszlopok bordázata egészen átvide oszlop főttől – oszlop főig a tetőzetten keresztül”, a karzat pedig „a templom oldal falainak fél oszlopai teljes kiképzésénél constructuális 2. oszlopon nyugvó, bordázatos tetős, faragótt kőmelvédes kis karzat”. A karzat orgonája egyébként báró Bánffy Farkas adománya 1787-ből. Néhány egyéb berendezési tárgy eredetéről is maradt fenn adat: a virágkoszorú díszes faragású, kemény fa „predikáló-szék építetett a Tiszteletes Benkő Ferentz Uram idejében MDCCXC”, a belső felirata szerint, az építéskori egyszerű padok némelyikén korabeli céhjelzéseket lehet látni, a biedermeier stílusú tölgyfa úrasztala pedig Hatzel Károly és felesége, Zöldi Klára adománya 1787-ből.

A templomot többször javították: 1825-ben, 1880-ban, 1905-ben, 1908-ban, 1947-ben, valamint 1950–51-ben.

A szakszerűséget mutató alaprajzzal kiegészített kérdőív közli a bejárat feletti emléktábla feliratát is:

„Deo/ Creatori Redemptori Sanctificatori Sacrum/ Joseph. II. Augusto Principe/ annuente/ Coetus Fidelium Helveticae Confessionis/ Posuit/ MDCCLXXXVI”.⁵⁴

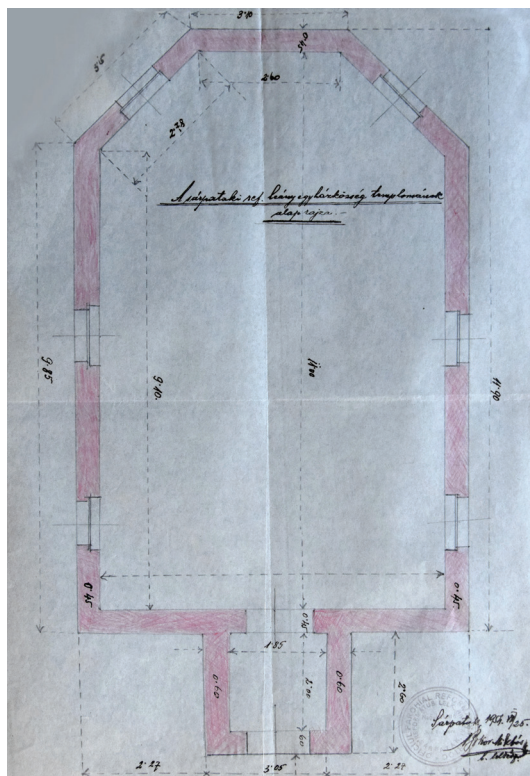

12. ábra
Nagyszeben, református templom alaprajza

⁵⁴ [Sibiu] 3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903 XI/77. – [Nagy Gyula lp.]

12. A *sárpataki* református templom 1925-ben épült a segesvári Gábos Áron építész tervei szerint, így aztán történetének első három évtizedében nem is végeztek rajta nagyobb javítást. Mennyezete sík, vakolt, meszelt, s bejárata felett karzat van. Orgonáját harmónium helyettesíti. Egyszerű, többnyire festett fenyőfa berendezése az építést követő években készül, 1927-hez kötik a szószék, a padok és az úrasztalának megvalósulását is.

Bokor Miklós a kitöltött kérdőív mellé egy eléggé szakszerű alaprajzot is mellékel, amely az eredeti tervek meglétét valószínűsíti.⁵⁵

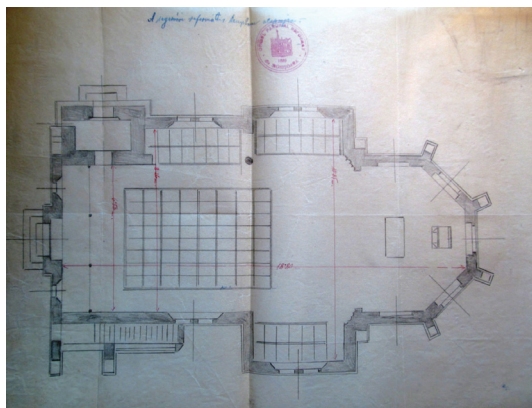
13. ábra

Sárpatak, református templom alaprajza

13. A Nagy-Küküllő partján álló *segesvári* templom Alpár Ignác 1888-as tervei alapján épült. A templom kialakítását megvilágosító alaprajzi melléklet egyhajós teret ábrázol, amely a diadalívén túl ötszögletű térrel záródik. A főhajó „barnára fényezett faboltohajátás” [részben nyitott fedélszékű], az ötszögű tér vakolt boltozattú teret mutat. A főhajó bal oldalán két bővítmény van, melyek oszlopra támaszkodó ívekkel nyitnak a központi tér felé; egy bővítmény a jobb oldalon is van. A fakarzat

⁵⁵ [Şapartoc] 3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/77. – Bokor Miklós lev., 1954. július 25.

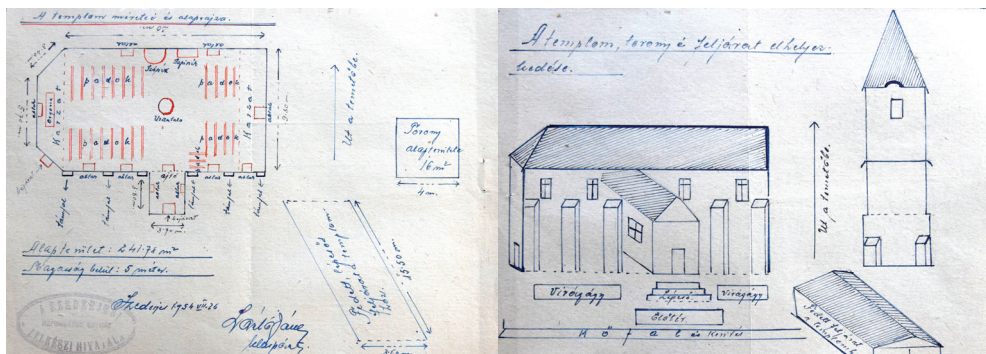
négy faragott faoszlopon nyugszik, itt kapott helyet az 1894-ben készült orgona. Az eredeti, egységesen „barnára fényezett” berendezés része a padok, az esztergált lábakon álló úrasztala és a szószék is – ez utóbbinak a támlájából előrenyúló baldachint „lapos girlandszerű faragással” díszítették. Az építés évének táblán állítottak emléket. A templomon 1952-ben végeztek nagyobb javítást.⁵⁶

14. ábra
Segesvár, református templom alaprajza

14. Szederjes temploma gr. Székely László földesúr tervei szerint épült 1739-ben – közli László János lelkipásztor kitöltött kérdőívében, melyhez alapos, méretekkel ellátott alaprajzi és a térbeliséggel kacérkodó homlokzati rajzot is mellékel. A tornyot 1816-ban újítták meg, majd 1847-ben az egész templomot megtoldották.

A templom sík fafödémrel készült, melyet aztán 1877-ben egyszínűre lemozoltak. A téglából, kőből falazott szószék a templomépítés idejéből való, a galambdíszítésű fa szószékkorona, az egyszerű (1877-ben át)festett padokkal, papi székekkel együtt 1847-ben készült.

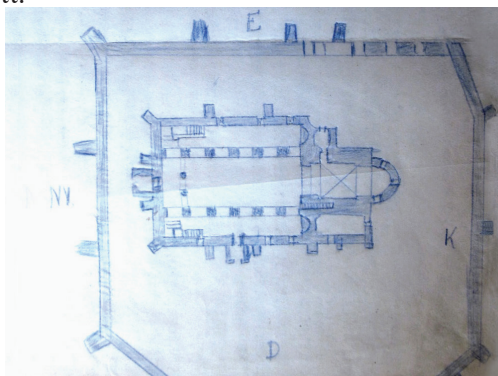

15. ábra
Szederjes, református templom és torony alaprajza, homlokzata és feljárata

⁵⁶ [Sighișoara] 3211/1954. 08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/77. – Kiss Mihály lp., 1954. július 24.

Szintén az 1870-es évekre tehető a korábban kőből készült karzatok lecserélése faszerkezetekre, amikor is két egymással szemben lévő karzat épült. Az első orgonát 1750 körülnek tartja az emlékezet, a második 1877-ben készült, de többször javítani kellett. Az úrasztala 1900 körüli. A cinteremben latin feliratos síremlék van.⁵⁷

15. A szájhagyományra hivatkozva kitöltött kérdőív szerint a *vizaknai* templomot 1280–1320 között építették. A támfalakkal megerősített kőfallal kerített templom háromhajós, szentélyére épített tornyos kialakításáról egy alaprajzi melléklet is tanúskodik. Gótikus csillagboltozata a 15. században készült, a török által leégetett, sík mennyezet helyett.

16. ábra

Vizakna, református templom alaprajza

Két karzata közül a nagyobbik a szentély feletti boltozatra támaszkodik, a kisebbet „oszlopos félkörívek” tartják. Ez utóbbin van az orgona is 1871 óta. Kettős ülésű faragott papi széke 1517-ben, a gondnoki szék 1767-ben készült. A szószék a barokk kor terméke, nyolcszögű kehely alakra faragott kőből, alsó szegélyén virágdíszekkel „Renováltatott 1784.” felirattal. Úrasztalából kettő is van a templomban, az egyik – egyszerű, festetlen deszkából – 1789-ből, a másik – fehér márványlappal – 1900-ból.

Feltárt s még feltáratlan freskóit javarészből Makray Márton készítette 1522-ben P. Wincencius Vizaknai által. A millennium idejében állított emléktábla a gyülekezet 1596-ban történt reformációra térését örökíti meg. A templom alatt kripta van. Nagyobb javítást 1937-ben végeztek rajta.⁵⁸

És itt meg kell, álljunk, pedig a sort még hosszan folyathatnánk, hiszen az 1954-es felmérésnek köszönhetően összesen 41 egyházközség beküldött kérdőívei állnak a rendelkezésünkre, megannyi rajzolt és írt adatközléssel, melyek szubjektív, de hű képet adnak az akkori tudásról. Erre a tudásra is építkezünk napjainkban, ezeket az adatokat is mérlegelniük kell a mai kutatóknak, hiszen egy műemlék évszázados történetében minden adat számít, nem feledve természetesen a kort és a körülményeket, amelyekből származnak. Az Ipolyi-jelszó tehát itt is érvényes: „Colligite fragmenta,” gyűjtsük össze a töredékeket, őrizzük és ápoljuk tudásunk apró cserepeit!

⁵⁷ [Mureni] 3211/1954.08. 14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903. XI/77. – László János lp., 1954. 07. 26.

⁵⁸ [Ocna Sibiului] 3211/1954.08.14. IgtanLvt az EREL-ben I. 30/1903 XI/77. – [Bartha Gyula lp.]

DÁVID ISTVÁN

SZAKRÁLIS HANGSZER A SZAKRÁLIS TÉRBEN

Kihasznál és elszalasztott lehetőségek

A szakralitás

Jelentése¹ szent, szentségekkel kapcsolatos, megszentelt, istenségnek ajánlott, azaz szakrális. Egyházi épületeink, azok díszítései, berendezései tehát a Teremtő dicsőségét hirdetik, az ember Istenhez fordulásának helyszínei, ahol hitünk megvallása földi értelemben és jelen fizikai állapotunkban megvalósulhat. Református megközelítésben: az Isten templomot teremtett, magát *az embert*, tehát az épületet, a templomot, maga a gyülekezet szenteli meg. Az építmény ebben az értelemben mit sem ér a benne lévő „hívek gyülekezete” nélkül, következésképpen a templomi történéseknek, benne a zenének is a legfontosabb feladata a szertartások eredményességének és fennköltségének, „szakralitásának” biztosítása, hiszen a *teremtett ember* hozza létre! „*A művészet [tehát] eszköz volt [már a középkori egyházban is] és ezt az eszközt a kezében is tartotta, céljai elérésére a lehető legnagyobb mértékben felhasználta.*”² Ez minden korszakra és földrészre igaz, bár nem vonja kétségbe a katakombák istentiszteleteinek, a sivatagi szent alkalmaknak, netán a Genezáret-tavon elvégzett szertartásoknak és más, puritánabb szakrális eseményeknek létjogosultságát.

A buddhista egyszerűlamú egyházi ének hangszeres kísérete, vagy a héber kantiláció ritmushangszerekkel tűzdelt ősegyházi előadása mind egy töről fakad, de a keresztyén kultúra megjelenésével, mindinkább már felszentelt épületekhez kötődik. Közelítve a zsidó-keresztény kultúrkörhöz, a szertartások zenei előkészítése és méltó megélése mindig az arra hivatott személyek legfontosabb feladatai közé tartozott. Ha a Bibliában szereplő szemléletes leírásokra hagyatkozunk, kiderül, hogy mindez a történelem folyamán csak felerősödött és a korai kereszténységben általánossá vált. (szerpapok, előénekesek, szkóla, psalmisták, gyülekezet énekei). A gregorián zene világában már az éneklés volt maga a szertartás: az énekelt Biblia zenei kifejező formája egyben eszköze is volt a liturgiának, ugyanakkor mindez tökéletes akusztikai környezetben, esztétikusan megépített terekben történt. Gondoljunk csak a románkori építészet kitűnő remekeire, melyek egy része hosszabb-rövidebb ideig protestáns kézben volt (Gyulafehérvár - Székesegyház), vagy ott is maradt (Ócsa - Református templom, Vizsoly - Református templom, Kolozsvár-Belvárosi

¹ Szakrális: lat. sacra, sacrum

² Dávid László: A középkori keresztyén művészet teológiai vonatkozásai, In. *Műemlékügy az egyházban*, Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 18, Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2008, 153.

templom, vagy éppen Kálvin Szt. Péter temploma Genfben). Az egyház tehát a liturgia „magyarázását”, elmélyítést, művészi eszközökkel is munkálta, elősegítve mindezzel a történések drámai megélését majd megértését (pl. falképek, freskók, díszített kazettás mennyezetek). A keresztény építészet pedig a liturgiai elvárásoknak megfelelően alakította formáit, gondoljunk pl. kör alaprajzú baptisteriumok, a keletelt gótikus templomépítészet, a középkori kereszt alaprajzú katedrálisok, vagy a Nantes-i ediktum elvárásai alapján később megszülető protestáns csarnoktemplomok remekbeszabott műemlékeire.

Az orgona

Vizsgálódásunk tárgya, kiemelt hangszerünk, igencsak messze állt a szakralitástól és a szakrális környezettől: ókori eredetű lévén, cirkuszi multságok jeladó hangszereként, keresztények üldözésének tanújaként, vagy mint szórakoztató alkalmatosság élte korai évszázadait. Ennek az időnek egyetlen megmaradt példánya az óbudai Aqincum Múzeumban látható. A Kr. u. 228-ból származó romokat 1930-ban találták meg, napjainkig több rekonstrukciója is készült.

A templomba egy véletlen ajándékozás kapcsán került be a Frank Birodalom idején, a X. század körül e bizánci eredetű csodálatos szerkezet. Valószínűsíthető, hogy a megszülető hang és a létrejött akusztikus élmény hatásának köszönhető, hogy fokozatosan életre kelt a nyugati kereszténység templomaiban, majd a liturgiájában is helyet kapott. Mindezen előzmények ellenére, ma templomi hangszerként ismerjük és tartjuk számon, korai orgonaszentelő prédikációkat olvasunk és tanulmányozunk lelkesen, és – ha úgy adódik – hálaadással veszünk részt egy-egy orgonaszentelést követő hangversenyen. Az orgonát – mint szertartási hangszert – tehát felszentelik, akárcsak magát a templomot, a harangot, a haranglábat vagy a gyülekezeti házat, esetleg síremléket.

Eligazítást adhatnak az orgona szerepéről az alább megfogalmazott gondolatok: Joseph Ratzinger kardinális, a későbbi Benedek pápa szerint az ezerszínű orgonahangban a kozmosz dicsőíti a mindenség urát, ugyanis: „*az Egyház liturgiájának köteles feladata felfogni [megszólaltatni és továbbadni] azt az éneket, amit Isten dicsőségére a kozmosz tartogat. Ez az, amit az orgona jelképez.*”³

A II. Vatikáni Zsinat *Musicam Sacram* instrukciójának egy mai értelmezése alapján ez olvasható az orgonáról: „...hangzásával ünnepi hangulatot áraszt, és mintegy a végtelenbe, az időtlenységbe helyezi a liturgia résztvevőit, azaz segít megérezni valamit az örök mennyei liturgiából.”⁴

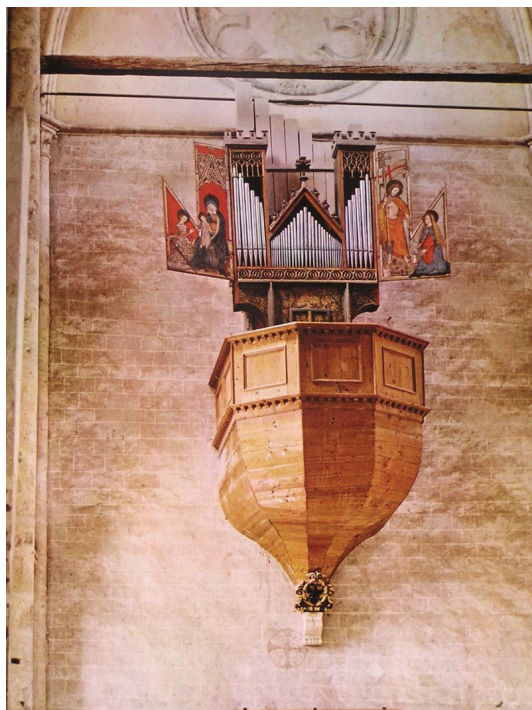
De mi is az orgona? Szakszerű megfogalmazásban: „... összetett fúvós hangszer, képző- és iparművészeti (bútor és hangszerműves) alkotás. Rendeltetését építészeti

³ Card. Joseph Ratzinger: Az egyházi zene teológiai gondjai, In. *Magyar Egyházzene* III. évf. 1995/1996, 138.

⁴ Enyedi Pál: Az orgona helye a katolikus templomban, In. *Magyar Egyházzene*, X. évf. 2002/2003, 190.

*térben és a felhangzó zenemű által életre keltett akusztikai környezetben tölti be. Mindezek egységének leggyakoribb rendező elve a liturgia.*⁵ Témánk szempontjából ez utóbbi a legfontosabb megállapítás.

Hangszerünknek, az orgonának részvétele a liturgiában a 13. századtól követhető nyomon, a 17. századig ugyancsak marginális szerepet kapott, még a katolikus egyházban is. De gazdái mindig olyan megoldást kerestek, hogy a hangszer lehetőleg a liturgikus történésekhez közel kapjon helyet: könnyen mozdítható ládaorgonák, hordozható pozitívok, vagy a falra épített ún. fecskéfészek orgonák formájában építették azokat.

1. ábra

Schwalbennestorgel, Sion, Valère-templom, 1400-as évek

Reformátor elődeink viszont elvi alapon nem adtak semmiféle konkrét meghatározást, iránymutatást használatára vonatkozóan, inkább passzívan szemlélték, vagy elutasították. Kálvin maga sem tartotta méltónak arra, hogy liturgiai alkalmazását engedélyezze, noha évtizedekig tárolt templomában egy lebontott hangszert, mert tisztában volt annak értékével.⁶ Tágabb értelemben véve, Árokháty Béla így

⁵ A Magyar Restaurátorok Egyesületének Alapszabálya 3. számú Függeléke: Muzeális és műemléki értékű orgonák megőrzésének és használatának alapelvei, In: *Magyar Restaurátorkamara*, Budapest, 2005, 72.

⁶ A témával részletesen foglalkozó tanulmány ld. Dávid István: „Post tenebras lux” – Jean Cauvin... és a kálvinista templom orgonája. In: Békési Sándor (szerk.): *PIUS EFFICIT ARDOR – A művészet értékelése Kálvin művében és a református kultúrában*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2009, 88–106.

fogalmazott 1937-ben a zene szerepéről, a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság konferenciáján elmondott összegző beszédében: „*egyházaink elvi alapon négyszáz esztendő óta máig nem tisztázták azt a kérdést, hogy mit keres egyházi életünkben a zeneművészet?*”⁷ A liturgia és a zene kapcsolatáról viszont Melanchtonnál találunk egy szép korabeli gondolatot: szerinte a szent zene az isteni üzenet egyik legméltóbb hordozója, olyan eszköz, mely az istentiszteletet valóban Istenhez méltóvá teszi. Úgy is mondhatjuk, hogy a szent zene szertartásaink elengedhetetlen része, következésképpen az is szakrálissá lett. Természetesen Zwingli ezzel ellentétes álláspontját sem hagyhatjuk figyelmen kívül, aki – Karasszon Dezső szavaival – „*emancipálni akarta a zenét a liturgiától éppúgy, mint a liturgiát a zenétől, mert úgy érezte, nagykorú lett mind a kettő.*”⁸ Zwingli szerint, a reneszánszban már külön-külön is önállósodtak, tehát nem kell ezeket keverni.

Hasonló vélemények hatására alakulhatott ki a 16. századi zsinatok elutasító álláspontja az orgonahasználatra vonatkozóan, először Svájcban, majd a magyar gyülekezetekben is. A zsinati végzésekre most nem térek ki. Azóta a mi református szemléletünk is megváltozott:

„A református hangszerellenesség legtovább éppen a mi magyarországi egyházunkban élt. A 19. században bevezetett orgonáinkkal viszont lekéstük az orgonaépítés értékesebb korszakait [...] Itt az ideje, hogy hagyományainkat felülvizsgáljuk s a bibliai mértékhez igazítsuk [...] Az instrumentális zenének [egyfajta] odaszánás feltételével van helye a liturgiában. Az énekkíséret praktikumán túl az istentisztelet »ünnepi« tónusát hivatott szolgálni.”⁹

Bár a fenti megállapításokkal – reformátusként is – mindenképpen egyet érthetünk, mindezek ellenére, az orgona mindmáig nem tekinthető hivatalosan szakrális hangszernek, mert a liturgia keretein belül jogilag meghatározott és körülírt szerepe nincs! Némi reménnyel kecsegtet ez irányban Csiha Kálmán püspök vasárnap délelőtti istentiszteleti rendtartásában a közös liturgia számára javasolt és többszörösen megismételt szövege: „*Amikor a harangozás abba marad, gyülekező ének, vagy orgona előjáték hangzik*”¹⁰ továbbá, a Generális Konvent Liturgiai és Himnológiai Bizottságának ajánlásában már megjelenő Prelúdium és Postludium mint lehetőség.¹¹ A hangszerhasználatról a készülő kántortörvény is rendelkezik, és már több ízben javaslat született a minősített kántori állások létrehozásáról, valamint a zenei szolgálattevők felszentelésének lehetőségéről is. Talán egyszer végre közelebb kerülünk mindezek szakralitásának jogi tudomásul vételéhez.

⁷ Árokháty Béla: Az egyházi zene szolgálatának megszervezése, irányítása. In. *Magyar Egyházzene* IX. évf. 2001/2002, 318.

⁸ Karasszon Dezső: *Bevezetés a magyar református egyházzene világába*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2008, 113.

⁹ Pásztor János: *Liturgika*, Debrecen, Debreceni Református Teológiai Akadémia, 1985, 85.

¹⁰ *Magyar Református Énekeskönyv*, Budapest, Kiadja a Magyar Református Egyházak Tanácskozó Zsinata, 1996, 659, 663, 668.

¹¹ *Lélekkel és értelemmel II*, Budapest, Kiadja a Magyarországi Református Egyház, 2018, 9, 11.

Ezek szerint természetes és elengedhetetlenül következik mindebből, hogy a *felszentelt* épületben elhelyezett és a *teremtett ember* által létrehozott, továbbá a liturgiában megszólaltatott berendezési tárgy – vagyis az orgona is! – bizonyos szakralitással bírhat. Logikus párhuzamba állítható azzal az elvárással mely a műemlékvédelmi törvény alapján így szól: a műemlék templomban lévő bármely orgona – ha nem is saját jogán – de mint a védett objektum berendezési tárgya, („*az épület tartozékaival és berendezési tárgyaival együtt*”) szintén védendő.

Szagrális tereink

A továbbiakban vizsgáljuk meg hangszerünk és szagrális tereink kapcsolatának alakulását. Képzeteünk kielégítése számára, az építészeti tér és az életre kelthető akusztika szemléltetésére két példát említenék: mindkét esetben az *építész* tisztában volt azzal, hogy szerkezetében, térfogatában, területi igényében, statikai vonatkozásában és esztétikumában mit is jelent az, hogy *orgona*, és ő – mint *tervező* – mit tehet azért, hogy a hangszer maximálisan érvényesülni tudjon az általa megálmodott térben. A budapesti Szent István Bazilika belsőépítészeti megoldásait és az orgonaszekrény megtervezését ugyanaz a személy végezte 1904-ben: Kauser József, az orgona építője Angster József (1905). A franciaországi Alpe d' Huez sí-központ Centre Notre Dame des Neiges templomának orgonája egy megáldó kezét formáz. A hangszer esztétikai kiképzése szintén az épületet tervező Jean Marol nevéhez fűződik, és Jean Guillou orgonaművész koncepciója alapján a templomtér akusztikai fókuszpontjában nyert elhelyezést.

2. ábra

Budapest, Szent István Bazilika, 1904 Kauser József, 1905 Angster József

3–4. ábra
Alpe d'Huez 1969, építész: Jean Marol
Orgona: 1978, Detlef Kleuker/Jean Guillou

Sajnálattal kell megállapítanunk viszont, hogy sok esetben az építetők megelégszenek néhány négyzetméternyi szabad területtel mondván: ez lesz majd az orgona helye – nyilvánvaló, hogy pusztán harmóniumra vagy orgonapótlékra gondolnak.¹²

A történeti vonatkozásokra térve meg kell állapítanunk, hogy a reformáció nem akart mindenben újat, amit a Biblia nem tiltott, azt engedélyezte, viszont minél távolabbra igyekezett eljutni a római egyház akkori külsőségeitől. Reformálni, visszaalakítani próbált, ami – valljuk be – az egyházművészetek területén nem mindig hozott örvendetes eredményeket. (Orgelverbot –Svájcban, orgonarombolás – Erdélyben, templomokért folytatott küzdelmek Kecskeméten, Kolozsváron stb.). Olykor – nem kis csetepaték árán – a korábbi templomokat átvették, tehát a 16. század előtt épült gótikus vagy románkori istenháza így a protestáns gyülekezet otthonává vált. Ezeket saját célok és dogmatikai elvek szerint átalakították, átrendezték, mert ez kínálkozott a legkézenfekvőbb megoldásnak. Az átvett középkori templomok liturgikus terei is átalakultak, az egykor elzárt szentély, a főoltár és a gyülekezet térbeli viszonya is gyökeresen megváltozott. A korábbi berendezési tárgyak eltávolítását követően a megüresedett szentélyben egymás mellé állították a szószéket, az úrasztalát és esetenként a keresztelő medencét, mint az ige és a sákramentumok

¹² „A liturgia és benne a liturgikus ének és hangszeres zene a szakrális térben” témakörrel foglalkozott a Magyar Egyházzenei Társaság Szegeden megtartott IV. kongresszusa, építészek és templom-építő tervezők bevonásával. A kongresszus előadásait a *Magyar Egyházzene* X. évf. 2002/2003/2-3. száma közölte.

egységének szimbólumát. A hirdetett és az énekelt ige egységét és elválaszthatatlan voltát – az orgona nem lévén még liturgiai használatban – a prédikáló szék és az éneklőszék/pulpitus közeli elhelyezése szimbolizálta. Kihagyott lehetőség volt akkor, de mai gyakorlatunk viszont megengedné a templom piacán elhelyezett alig pár regiszteres sípos kisorgonák használatát, hiszen – történelmileg hitelesen – más felekezetek hangszerhasználatának előzményeire utal.

A 19. században jelent meg a reformátusoknál az a kézzelfogható és jogos igény, hogy az igeszolgálat és a zenei szolgálát jó kommunikációja érdekében a szószék és az orgona egymással szemben helyezkedjenek el. Nyilvánvaló, hogy nem a több évszázados kőszószékeket kezdték átköltöztetni, (bár erre is van példa!) hanem az orgona, mint újdonság és amúgy is könnyebben mozgítható tárgy lett vesztese ennek az óhajnak. Nézzük hogyan? Templomainkban ekkorra már nagyon sok helyen álltak mellvédre épített kisméretű, hátsó klaviatúrás orgona-pozitívok.

5. ábra

Kalotadámos – orgona 1813-ból, még eredeti helyén (fotó: 1960)

Ötletesen áttört vagy rácszott hátsó keretbetétek lehetővé tették (volna!) a rálátást a szószékre vagy az úrasztalára és a templom központi részére. Ehelyett inkább más megoldások terjedtek el.

A Nantes-i ediktum organológiai következményei

A hagyományosan református térelrendezést építészetiileg is meghatározó esemény az 1598-ban kiadott Nantes-i ediktum és annak ajánlása. A későbbi nevén „hugenotta templomtípus” lényege a centrális elrendezés: a gyülekezetnek körbe kell fognia az igeszolgálat helyszínét, mert a liturgia központjában Isten igéje áll és ezt az épületszerkezetnek is sugallnia kell. Új templomok építésekor ez nem okozott akadályt, viszont a Magyar Királyság területén, a már meglévő templomok belső

elrendezéseit próbálták úgy alakítani, hogy ennek az elvnek megfeleljenek. Így történhetett meg, hogy az amúgy keletelt román- vagy gótikus templomtérben, ahol korábban a liturgia iránya a templom hossz tengelye mentén történt, a liturgikus cselekményeket már oldal irányban kezdték végezni és végzik ma is. Középkori templomaink történetét és alaprajzait vizsgálva megállapítható, hogy főbejáratáá lépett elő a déli falon frissen vágott bejárati ajtó, melyhez később portikus (fedett előtér) is épült a gyülekező hívek számára. Másik alapvető változás: a szentélyrészben az eltávolított oltár helyén megjelennek a padosrok, majd idővel, az énekesek és az ifjak számára – a hely jobb kihasználása érdekében – magas és díszesen festett karzatok készülnek a 18. századtól kezdődően. Az orgonák használatát jóváhagyó 1761-es bögyözi zsinat végzése után ide kerülnek az első orgonák is.

6. ábra

Bögyöz, Szabó János orgonája a szentélyben, 1846-ból (fotó: Dávid István)

Az evangélikusok – mivel liturgiájukban az oltári szolgálat megmaradt – orgonákat oldalkarzatra építettek, vagy a szentélyben az oltár fölött helyezték el, de nem ritka a szószék fölött elhelyezett hangszer sem (7. ábra).

A már említett csarnoktemplom-elrendezés igénye okán országszerte megindult egy technikailag kellően át nem gondolt folyamat, e hangszerek áthelyezésének és átépítésének tekintetében. Közismert a 19. század végéről a nagykőrösi templom teljes berendezésének átalakítási története, melynek során az alig két évtizede felépült hangszer is, 1877-ben a szószékkal szemközti helyre költözött, sok más sorstársához hasonlóan. Ahogy egy neves belsőépítész megjegyezte: a reformátusok állandóan „hurcolászták” az orgonáikat.

A 19. század folyamán a korábbi karzatokat sok helyen átépítették, vagy a nyugati falon helyezték el az orgonával együtt. A század vége felé megjelentek a mai értelemben vett műemlékvédelmi szempontok, ezért a gótikus térhatás jobb

érvényesülése érdekében több helyen lebontották a szentélyből a korábbi karzatokat, így az orgonista egyre távolabb került a liturgikus tértől és egyben a gyülekezettől is. Megkapó orgonatörténeti párhuzam látható a Kolozsvár-Belvárosi (Farkas-utcai) templomban, ahol az 1765-ös orgonaszekrény, mint „védendő műtörténeti érték,” az 1913-ban felépített Angster orgona csúcsában nyert elhelyezést oly módon, hogy az új hangszer homlokzata a barokk orgona stíluselemeinek felhasználásával készült el. Ezen kívül a templom legutóbbi restaurálása során, a szószékkel szemben, a szentély falán a sekrestyeajtó fölött az 1534-ből származó első, reneszánsz orgona helyének nyomait is megtalálták. Kihívás lenne egy analóg stílushangszer visszaépítése.¹³

Az orgonás műemlékvédelem megjelenése óta a korábbi hibás megoldásokat egyre több helyen igyekeznek korrigálni. Kántorképző intézetünk egy ilyen – nem kis harcok árán keresztülvitt – rekonstrukciós megoldást tanulmányozhatott Pécsváradon.

7. ábra

1757 Szásztyukos, építette: Johannes Baumgarten

¹³ A templom orgonáinak történetét részletesen ld. Dávid István: A kolozsvár-belvárosi (Farkas utcai) református templom orgonájának centenáriuma, In. *Református Szemle* 2013/6, 662–680.

8. ábra

A pécsváradi orgona-pozitív, restaurálás közben

Sajnos, még a 20. században is számos hasonló torz beavatkozás történt, addig épen maradt historikus hangszereken. Ennek a megoldásnak folyományaként a vizuális kapcsolattartás ugyan némileg javult, de történeti orgonáink számára a legrosszabbat jelentette: egy teljesen előnytelen és indokolatlan szerkezeti átalakítást követően a szekrényt a karzatok mélyére helyezték, a kántor pedig a karzat mellvédjére épített különálló játszóasztalnál kapott helyet. Ezek következtében a hangszerek technikai megbízhatósága is lényegesen romlott.

A felismert kairos néhány példája a magyar orgonatörténetben

I. A magyar református orgonatörténet számos előremutató próbálkozást jegyez az elszalasztott vagy elfuserált megoldásokon túl. Ezek közül három időszakból hozok példákat. Egyik legkorábbi a Gyulafehérvári Székesegyház református korszakából Bethlen Gábor idejéből való, amikor a református fejedelem hangszert akart építtetni a püspöki templom számára. 1626-os felvidéki látogatása után a megrendelés is megtörtént egy lőcsei hangszer mintájára, de a fejedelem halála miatt a szép terv meghíúsult. A kálvinista ortodoxia jeles püspökének, Geleji Katona Istvánnak, a fejedelmi udvar papjának orgonákat bíráló mondatai ezután születtek meg az 1636-ban megjelenő Öreg graduál előszava számára. Minden bizonnyal ma árnyaltabb

fogalmazást olvashatnánk tőle, ha akkor Bethlen terve megvalósul. Tény, hogy (emiatt is?) az orgonák megjelenése gyülekezeteinkben több mint egy évszázaddal kitolódott.

II. Kétségtelen, hogy a kezdeti elutasítások után a 18. század közepére megérett a helyzet arra, hogy a hangszert a magyar reformátusok is befogadják. A liturgikus éneklés fokozatos elsorvadásával párhuzamosan megkezdődött az orgonával való éneklés időszaka, legalább is a lelkes próbálkozások szintjén. Ennek okairól és folyamatáról több konferencia is szólt már.¹⁴ A közhiedelemmel ellentétben, mely szerint református egyházunkban a 19. század lenne az orgonás éneklés kezdete, az eddig fellelhető adataink szerint már az 1750-es évekkel kezdődően számos gyülekezet fogott orgona beszerzésébe és kegyúri adományból vagy alapítványok segítségével sikerült hozzájutnia. Korabeli dokumentumok alapján a következő fél évszázadból eddig mintegy 70 orgonát sikerült azonosítani.¹⁵ Ezekből:

- 21 orgona ma is megvan,
- még eredeti gyülekezetében áll 15 hangszer,
- máshová vittek 6 orgonát.

Először Háromszék vidékén jelentek meg (1753 – Sepsiszentgyörgy), majd fokozatosan terjedve nyugat felé az 1806-os év az a fordulópont, amikor egyrészt az unitáriusok is felépítették első orgonájukat Kolozsváron, másrészt az Erdélyen kívüli területeken is megindult a hangszerek beszerzése. (1806 - Soltvadkert, 1811 Újszivác (Szabadka), 1813, Kassa) Ezzel megszűnt az erdélyi reformátusok elsőbbsége ezen a területen. A következő felsorolásban az orgonabeszerzések sorrendjében közöljük az érintett településeket.¹⁶

1753 Sepsiszentgyörgy, 1756 Köpec, **1757 Kézdivásárhely** (*Nagybacon*), **1758 Marosvécs**, 1761 Bögöz, 1761 Erdőfüle, 1761 Kendilóna, 1762 Csomakörös, **1762 Zágón** (*Sepsibesenyő*), 176? Felsőboldogfalva, **1765 Kolozsvár**, 1768 Torda, **1769 Szilágysomlyó**, 1770 Bonyha, 1771 Nagyölyves, 1773 Zabola, 1774 Dés, **1774 Kolozsvár**, 1774, Nagycse, 1776 Rugonfalva, 1777 Bágy, 1778 Déva, 1780 Tasnád [?], **1781 Bonchida**, 1782 Ákos, 1782 Patakfalva, 1783 Magyarszentbenedek, **1784 Magyarregén**, 1784 Nagybánya, 1785 Dálnok, 1785 Piskolt, 1786 Illyefalva, 1786 Magyaró, 1786 Nagyszeben, 1787 Sepsiszentgyörgy, **1787 Marosvásárhely**, 1788 Zilah, 1789 Nagyborosnyó, **1790 Koronka**, 1790 Középpajta, 1791 Sárosmagyarberkesz,

¹⁴ Pl. 2008. április 5-6. Marosvásárhely-Vártemplom. *Az éneklőszék* címmel megrendezett, kiállítással egybekötött konferencia előadásainak teljes anyagát ld. *Református Szemle* CI. évf. 2008, 345–480.

¹⁵ A legfrissebb adatok alapján részletesen kifejtve ld. Dávid István: „... melyből egy igen jó és tsinos munkájú, kised orgona vétetett” – Alapítványok és orgonák Erdély 18. századi református gyülekezeteiben, In. Balogh Csaba – Kolombán Vilmos József (szerk.): *Az írás bűvöletében - Tanulmányok Adorjáni Zoltán 65. születésnapjára*, Kolozsvár, Protestáns Teológiai Intézet – Egyetemi Műhely Kiadó, 2021, 144–178.

¹⁶ A **félkövérrel** szedett helységnevének ma is meglévő orgonát jelez, zárójelben (*kurzív*) a jelenlegi gyülekezet neve olvasható ahová idővel az orgona került, míg aláhúzással a máig funkcióban lévő hangszereket jelöltük.

1792, Disznajó, **1792 Marosfalu (*Kisfülpös*)**, 1792 Nagykend, 1792 Pókakeresztúr, **1793 Nagyalambfalva**, **1793 Székelyvaja**, 1794 Barátos, 1794 Kovászna, 1794 Somosd, **1794 Szárazajta (*Fiatfalva*)**, **1796 Magyarigen**, 1798 Bánffyhunyard, 1799 Bibarcfalva, **1799 Magyarbikal**, 1799 Szászcsávás, 1800 Feldoboly, **1800 Felsőtorja**, 1800 Zsibó, **1801 Bethlen (*Apanagyfalva*)**, 1802 Héderfája, 1803 Aldoboly, 1803 Almásmálom, 1803 Etéd, **1803 Balavásár (*Pócsfalva*)**, 1803 Nagyvárad, **1805 Magyarvalkó**, 1806 Gógánváralja, **1806 Magyarkirályfalva**

III. Érdekes mai megoldás született Temesváron, ahol a Makovecz Imre által tervezett Új Ezredév Református Központ számára kellett hangszert építeni.

9. ábra

2021 Temesvár, Új Ezredév Református Központ (foto: Vetési Zoltán)

Az organikus építészet zseniális atyja azonban nem tervezett orgonákat épületeibe. A feladat az utókorra hárult. Az igények, a szükség és a szakralitás megkövetelték jelenlétüket, a különböző felekezetek liturgiája pedig meghatározta e hangszerek felépítésének módját. Még a mester életében születtek meg azok a megoldások, melyeket bár nem ő tervezett, de stílusukra, elhelyezésükre végül – a bonyolult szerkezet technikai kivitelezésének és megvalósíthatóságának érdekében – rábólintott és atyai áldását adta. Ennek egyik első – Makovecz által még jóváhagyott – kialakítása a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen, a Stephaneumban épült meg. Hasonlóak még a mester siófoki evangélikus templomában, a csíkszeredai Millénium templomban, a kolozsvári Dónáth-úti református templomban felépült hangszerek, és 2021-től felsorakozott közéjük a temesvári orgona is.¹⁷ Külső megjelenítésének legnehezebb elvárása, hogy fel kellett nőni a már meglévő tér zseniális, de különös

¹⁷ Építette: Sándor Péter csíkszentsimoni orgonaépítő mester, Dávid István tervei alapján.

látványához anélkül, hogy az új felépítmény, mint hangszer, belső megoldásaiban korlátokat szenvedjen. Ennek az orgonának egyedi a kialakítása. A látványt a szabadon hagyott homlokzatsípek uralják, a farönköt mintázó corpus tömör, kiszélesedő alsó része – bár kevés erre vonatkozó orgonatörténeti analógia található – szépen simul a háttérbe, az épület architektúrája pedig természetes módon öleli körül azt. Ezen nyugszik az ezüstkoronaként ható monumentális pártaszerű homlokzati sípmező. Az új koncepció nem az orgonatörténetből indul ki, hanem inkább a templom tervezőjének elképzelését követi.

Elszalasztott vagy elhalasztott lehetőség?

A magyar református orgonatörténetet három jól elválasztható és körülhatárolható időszakra bonthatjuk. Az első a már említett bő fél évszázad, (1753-1806) mely Erdély gyülekezeteihez kapcsolódik. Ennek a területnek további kutatása még sok váratlan fordulatot és meglepő összefüggést tartogathat. Az adatok további összesítése mindenképpen indokolt.

10. ábra

1753 Sepsiszentgyörgy → 1894 Maksa (archív foto: 1940 előtt)

A második periódus 1806-tól kezdődően már a történelmi Magyarország területére vonatkozik és az egységes Magyar Református Egyház 1885-ös orgonafelméréséig tarthat. Ebben az időszakban már több száz orgona épült, gyülekezettörténeti vonatkozásai miatt és szakmai öntudatunk formálása érdekében igen fontosak.

A legtöbb hangszer a harmadik periódusban épült, 1885-1920 között, határvonala mindenképpen az első világháború vége, az ország több részre szakadásának pillanata. Ezután, egyrészt már elcsatolt országrészek küszködő gyülekezeteinek áldozatos próbálkozásairól beszélhetünk, miközben ezen időszak szegénysége és anyagi korlátai viszont a régi historikus orgonaállomány érintetlenül maradását segítették elő. Ugyanakkor, főleg az Anyaország területén több meg gondolatlan átépítés is

történt. A második világháború utáni időszak – a csaknem fél évszázad vegetálás - orgonatörténetünk szempontjából kevésbé értékelhető.

11. ábra
1762 Zágón, 1886-tól Sepsibesenyón (archív: 1960k.)

Gyülekezeteink rendszerváltozás utáni története az új lehetőségek és irányzatok megjelenése miatt a kísértések ideje is egyben; féltő, hogy kellő szakmai felügyelet és átgondolt hosszú távú szellemi és anyagi építkezés, összehangolt kutatómunka és eredményeinek hasznosítása hiányában, korszakunk évtizedek múltán ismét csak egy eklektikus időszaknak lesz tekinthető, ahol a pénz és a pályázatok sikeres vagy sikertelen kimenetele lett a legfőbb tanácsadó. Vigyáznunk kellene, hogy az elszalasztott, de utólag felismert korábbi lehetőségek pótlásának vágya ne hozzon magával rohanva-kompenzálni akaró kényszert ezen a területen, mely meggondolatlan ötletek áldozataivá teheti gyülekezeteinket. Fejlődés csak több évszázados orgonatörténetünk elemzéséből, komolyan vételéből, átgondolt tervezésből származhat. A kihagyott és *elszalasztott* lehetőségek, a korábbi kudarcok után, új időszak jöhetne: az *elhalasztott* lehetőségek megvalósításának ideje köszönhet ránk. Ahogy a nagy-kőrösi orgona nyelvsípjainak beépítése is az 1933-as világgazdasági válság korszaka helyett „*Isten által rendelt jobb időkben*” valósulhatott meg.

12. ábra
Sepsibesenyó orgonája ma

13. ábra

1693 (!) Zágor → 1803-tól Balavásár, 1885-től Pócsfalva

14. ábra

A reformátusok legrégebbi orgonája, restaurálva (Pócsfalva)

P. SZALAY EMŐKE

A GYÜLEKEZET MINT ÖRÖKSÉGGKÖZÖSSÉG

A Magyar Református Egyház Javainak Tára kutatócsoportja tapasztalatairól

A liturgikus tárgyak az egyházművészet címszó alá tartoznak, így a református egyház szertartási felszerelése a református egyházművészetbe foglaltnak.

Református egyházművészetéről

Fél Edit és Hofer Tamás fogalmazta meg, hogy a falvak lakói a templomokat magukénak vallhatták. Figyelemre méltó, hogy a művészi befektetések milyen nagymértékben összpontosultak a múlt századokban a templomokban. Szinte úgy tűnik, hogy a templomok voltak az egész falu ünneplő helyiségei, ahol a legszebb tárgyak csoportosultak.

A reformáció 16. századi megjelenése, majd elterjedése a hitelvek mellett a szertartási tárgyak vonatkozásában is változásokat idézett elő. A szerveződő református egyház a zsinati előírásokban az úrvacsora osztás és keresztelés céljaira használt tárgyakra formai vagy díszítésbeli előírást nem szabott meg. A Debrecen-Egervölgyi Hitvallás 1562-ben az úrvacsora edényeiről a következőket fogalmazta meg: *Az írás ivóeszközzéről vagy pohárról emlékezik. Tehát mindennemű edényeket, akár üveg, akár fa, vagy arany, ezüst és cserép legyenek, vagy rézből és bármiféle ércből készültek, elfogadunk, csak a visszaélés, fényűzés, babona és botrány legyenek eltávoztatva.*

A református gyülekezetek gazdag és változatos tárgyi anyagának a fentiek adják a magyarázatát. A hívek a 16. századtól kezdődően olyan edényekkel, terítőkkal tisztelték meg egyházukat, templomukat, amelyeket szépnek, értékesnek és méltónak véltek. Így a kor szokásos abroszai, terítői díszítették az Úr asztalát, asztal-nemüként használt poharokból, tányérokra szolgálták ki az úrvacsorát.

A református egyházművészetéről még a 20. század elején is az volt az általános vélemény, hogy nem létezik. Ezen felfogásba robbant be a Csikesz Sándor szervezte első református egyházművészeti kiállítás, amelyet 1934-ben rendeztek a Magyar Nemzeti Múzeumban, Budapesten. Az első és napjainkig egyetlen Országos Református Kiállítás megváltoztatta az előbb említett vélekedést és ráirányította a figyelmet a református egyházművészetre és műemlékvédelemre. Az ötvösműveknél, ónedényeknél, úrasztali terítőknél olyan bősége került kiállításra, amely révén teret nyert a református egyházművészet fogalma.

A református egyházművészet tárgyi világa

A református templomok edénykészletében elsősorban asztali edények találhatók, amelyek saját korukban ún. használati edények voltak vagy dísedényként, értéként funkcionáltak. Az ilyen edények a mindennapi használatban az évszázadok során elkoptak, megsemmisültek. A többnyire ezüst református úrasztali borospoharak és kenyérosztó tálak a korban kedvelt formákat követhetik, illetve sok esetben asztali edényt adományoznak a hívek. Nagyon kedveltek voltak a 17–18. században az ónkannák és óntálak, tányérok a társadalom minden rétegében, de ezekből is alig maradt fenn asztali edény.

Ugyanez vonatkozik a templomi textíliákra. A református templomokban az úrasztalára szánt terítők, abroszok sok esetben eredetileg asztalok díszítésére szolgáltak. Olykor a menyasszony kelengye darabjai voltak, később adományozták templomuknak a hívek. Ennek köszönhetően a 17–18. századból európai viszonylatban is jelentős számban maradtak fenn textilis emlékek, amint azt Palotay Gertrúd, az úrihímzések kiváló kutatója írta: *Hazai hímzőművészetünk elmúlt négy évszázadának történetét sehol ily hiánytalanul nem tanulmányozhatjuk, mint református templomaink fonalas emlékeiben.*

Az Úr hajlékaiban fennmaradtak ezek az edények, terítők, különösen a kis falusi református templomokban megőrzött évszázados kincsek az iparművészeti kutatók szempontjából felbecsülhetetlen jelentőségűek.

A református egyházművészet ismeretlenségéből következik, hogy értékelésükkel is adós maradt a kutatás. Bár voltak egyes területek, amelyekre irányult bizonyos figyelem – mint az 17–18. századi úrihímzések, 17. századi debreceni ötvösmunkák, 18. századi debreceni hólyagos poharak – a tudományos igényű bemutatások késtek. Az egyházművészeti múzeumok létrejöttével bizonyos tárgymennyiség bekerült a gyűjteményekbe, de szervezeten folytatott kutatásra még egy ideig nem került sor.

A tervszerű egyházművészeti kutatás megindulása

Az 1990-es évek elején Szovjetunió széthullása után a Magyar Református Egyház segíteni szeretett volna az addig teljesen elzárt kárpátaljai református gyülekezeteknek, akik a kárpátaljai magyarság nagyobb részét, 70%-át teszik ki. Balassa Iván és Benda Kálmán javaslatára megszületett az az elképzelés, hogy a 20. században a negyedik országváltást átélő egyház emlékkanyagának jelenlegi állapotát kellene szakszerű feltárni. Molnár Ambrus lelkészt kérték meg egy muzeológusokat magába foglaló munkacsoport szervezésére.

Kárpátalja 1995–1997

A Doktorok Kollégiuma 1995. évi Debrecenben tartott konferenciáján Molnár Ambrus az Egyházi Néprajzi Szekció elnöke megszólította szekciójának néprajzos, muzeológus tagjait, hogy lennének-e részesei a munkának. Mindnyájan örömmel és köszönettel vették a felkérést. 1995 októberében volt az első felmérő út Kárpátaljára,

amely meghatározó volt számunkra a későbbi évtizedekre nézve. A hívek első szavai ezek voltak: „*Köszönjük, hogy eljöttetek. Nem felejtkezett el rólunk az anyagország*”. Megrendítő volt a templomhoz, a református hitükhöz való ragaszkodás, ami sugározta a hitnek a magyarság megtartásában megmutatkozó erejét. Ahogyan Reményik Sándor kéri: *Ne hagyjátok a templomot, a templomot és az iskolát!*

A szovjet időszak szocialista és kommunista eszmeisége alatt templombezárások, lerombolások közepette megmaradásuk zálogának tekintve erejükön felül ragaszkodtak templomaikhoz. Felszabadulva az ideológiai nyomás alól nagy gonddal újították fel a gondosan megmunkált virágkertek övezte épületeket. Áldozatosan őrizték klenódiumaikat, amelyek gazdagsága lenyűgöző volt. Ezzel kezdetét vette a csaknem három évtizede töretlenül folyó felmérő munkánk.

Munkacsoportunk tagjai: Felhősné Csiszár Sarolta, a Beregi Múzeum igazgatónője, P. Szalay Emőke, a Déri Múzeum főmuzeológusa, Nagy Varga Vera, a ceglédi Kossuth Múzeum muzeológusa. Küllős Imre fényképeket készített, a csoport vezetője Molnár Ambrus volt. A kutatás költségeit a Zsinat támogatta.

Muzeológusokként úgy véltük, hogy a 19. század végével lezárjuk a kutatás időhatárát. Az első napon szembesülve a templomokban megőrzött emléktárgyak számosságával és kvalitásaival elhatározásunkat megváltoztattuk. Tudatosult bennünk, hogy ilyen felmérés még soha nem történt a református egyházban. Azóta megtapasztaltuk, hogy ehhez hasonló volumenű szisztematikus kutatás még egyetlen magyar felekezetenél sem zajlott és jelenleg sem folyik kivéve az Erdélyi Református Egyházat. Munka közben látva a 20. század elején készült és adományozott klenódiákat, megszületett az elhatározás, hogy a teljes emléktárgyat, amelyben kézi munka jelenik meg, rögzítjük, lefényképezzük. 1996–97-ben csaknem minden hét végét ott töltöttük, így sikerült két év alatt a több mint 100 gyülekezet emléktárgyát felmérni.

Magyar Református Egyház Javainak Tára

A helyszíni kutatás 1998-as befejezésével Tenke Sándorral – akivel mint a Zsinat Gyűjteményi Tanácsának igazgatójával konkrét kapcsolatban voltunk – elhatároztuk, hogy ezt az eddig szinte teljes egészébe ismeretlen kincsanyagot (hiszen Kárpátalja már 1920 óta elszakított terület volt, amely sajnálatosan kimaradt a tudományos vérkeringésből) – 16–18. századi ezüstérmék, ónedények, hímzések – a széles nyilvánosság elé tárjuk. Így született meg a Magyar Református Egyházak Javainak Tára sorozat gondolata. Az első négy kötete a három egyházmegye – Máramaros Ugocsai, Beregi és Ungi Református Egyházmegye – emléktárgyát közli katalógusszerű muzeológiai leírásokkal. Minden gyülekezetnél a rövid egyháztörténeti leírást a templomok bemutatása, majd a szertartási felszerelések teljességének – úrasztali és keresztelődények, templomi textiliák, harangok és iratanyagok csoportosításban közlése zárja. Az ötödik kötet tanulmányokban foglalkozik az egyes szertartási tárgycsoportokkal. Ez a gazdag emléktárgy tette lehetővé a *Református*

egyházművészet című kötet elkészítését, amelyben a történeti adatok és a tárgyi emlékek összekapcsolása bemutatja és megmutatja a magyar református egyházban évszázadok során megőrzött emléktanyag szinte felbecsülhetetlen jelentőségét a művészettörténeti, iparművészettörténeti, egyháztörténeti, családtörténeti kutatások szempontjából.

Délvidéki kutatások 1998–2000

Kutatócsoportunk ezután már az OTKA (Országos Tudományos Kutatási Alap-program) támogatásával folytatta a kutatást a Délvidéken, ahol a drávaszegi, mura-melléki, felsőőrvidéki és a vajdasági gyülekezeteket kerestük fel.

1998-ban a Drávaszegben szembesültünk az éppen befejeződött délszláv háború borzalmaival, láttuk a bekerített életveszélyes aláaknázott, elvadult szántóföldeket, kettélőtt villanyoszlopokat és felrobbantott, szétlőtt, felgyújtott református templomokat. Itt is voltak szívszorító emlékeink, amikor arról beszéltek az ottani magyar katolikusok, hogy mennyire irigylik a reformátusokat, mert ők magyar szóval hallgathatják Isten igéjét.

Ekkor már természetes volt, hogy folytatjuk a feltárt anyag kiadását. A több mint 50 anya és szórvány gyülekezet felmérésekből újabb munkák születtek, két katalógus az emléktanyagról és egy feldolgozó kötet.

Felvidéki kutatás 2002–2014

2001-ben újabb OTKA támogatással kezdtük a kutatást a Felvidéken. Itt több mint egy évtizedig folyt a munka, amelynek során az összes gyülekezetet felkerestük. Keletről indultunk, egyházmegyék szerint Ungi, Zempléni, Abaúji, Gömöri, Barsi, Komáromi és Pozsonyi Egyházmegye volt a sorrend. Több mint 250 gyülekezet alkotja a Szlovákiai Református Keresztyén Egyházat. A kiadás során az emléktanyag 15 kötetre terjed, így sorozatunk 23 kötetre nőtt. Időközben a 2009-es Generális Konvent határozata értelmében megváltoztattuk a címet, hiszen már nem egyházakról beszélünk, hanem a Magyar Református Egyházról. Kutatásunkat egy ízben a Szlovákiai Református Egyház, Erdélyi Géza püspök úr támogatta. Két gömöri kötet nyomdai kiadását B. Kovács István gyűjteményi igazgató ottani pályázati támogatása tette lehetővé. A többi kötetet a Gyűjteményi Tanács és a Nemzeti Kulturális Alapprogram, NKA biztosította Balogh Zoltán akkori kultuszminiszter úr támogatásával.

Megrendítő élményeink itt is voltak, amikor a nyelvhatár szélén Hegyi gyülekezetében tapasztaltuk meg a magyarságukhoz való ragaszkodást a református hitük által. Sajnálatos módon itt láttunk Gömörben elpusztult, tető nélküli református templomokat, amelyeknek elfogyott a gyülekezete. Nemesradnóton még teljes szépségében áll a templom, de már csak néhány református hívő van a faluban. Láthattuk hogyan szakították szét a 2. világháború után Gömör megye egységes magyarságát. A Barsi Egyházmegyében hallottunk a magyarságukhoz ragaszkodó

reformátusokról, akiket emiatt még erősebben sújtott a 2. világháború után végrehajtott lakosságcsere.

Hazai kutatások megkezdése 2014–

Még folytak a felvidéki felméréseink, amikor Gáborjáni Szabó Botondnak, a Református Kollégium Gyűjteményi főigazgatójának rábeszélésére a Tiszántúli Református Egyházkerület támogatásával a Debreceni Egyházmegye 50 gyülekezetét kerestük fel, amely újabb négy kötetet eredményezett.

2017–2020 között újólag állami támogatással NKFI – a korábbi OTKA – támogatással Szatmári és a Szabolcs-Beregi Egyházmegye 85, illetve 82 gyülekezetében folytattuk a felmérő munkát, amelynek két kötete került kiadásra a pályázat keretében, de legalább hat kötet még kiadásra vár.

2021-ben a Tiszántúli Református Egyházkerületben Fekete Károly püspök úr támogatásával megkezdtuk a Nyírségi Egyházmegye ugyancsak 80 gyülekezetet magába foglaló felmérését.

További saját kutatások

1998–2002 között OTKA támogatással a Tiszántúli Református Egyházkerületben a 17–18. századi úrihímezés anyagot mértem fel, egy kötetben közöltem.

Ugyancsak OTKA pályázat keretében 2007–2012 között a Tiszáninneni Egyházkerület úrvacsorai és keresztelődényeinek kutatási eredménye hat kötet (Zempléni Egyházmegye, Abaúji Egyházmegye I–II., Borsod-Gömöri I–II. és Egervölgyi Egyházmegye), 330 gyülekezet emlékényaga látott napvilágot.

NKFI támogatással folytattam 2016–2020 között a református gyülekezetekben található 15–17. századi magyar ötvös anyag feldolgozását.

Eddigi eredmények

Az elősorolt területeken felkeresett több mint 1000 református gyülekezetben a legjelentősebb műtárgycsoportokat kiemelve 450 különböző formájú ezüst poharat, kelyhet, kenyérosztó tálat és ezüst kannát őriznek, amelyek természetesen csak töredékei az egykori kincsállománynak, de jelentőségüket jelzi, hogy legnagyobb részük eddig ismeretlen volt a kutatás előtt.

Kutatásaink alapján bátran kijelenthetjük, hogy a másik úrvacsorai edénycsoportban a teljes Kárpát-medencei ónedény állomány legalább 90%-ban napjainkban is a református gyülekezetben lappang. Pontos adatokat a kárpátaljai ónedényekről ismerünk, ahol a 107 gyülekezetben 100 ónkanna és 100 óntál maradt fenn napjainkra.

Hasonlóan kiemelkedő jelentőségű a református templomok textilis emlékényaga. A Szabolcs-Beregi, Szatmári és Nyírségi Egyházmegyében 150 terítőt sikerült a közelmúltban felmérni. Az emlékényag veszélyeztetettségét mutatja, hogy az 1940–1950-es évekből még további 150 terítőt rajzoltak le teológusok, tanítóképzős növendékek, amelyeket sajnálatos módon már az 1990-es években nem találtam, vagyis a közben eltelt időben megsemmisültek.

Ismételten hangsúlyozni kell, hogy a magyar műkincs állomány nagy részét a még napjainkban is jórészt ismeretlen református emléktárhalmaz képezi, amit minél hamarabb szakszerű leltárba kellene venni, hogy jelentőségére felhívjuk a figyelmet és így megmeneküljenek a megsemmisüléstől. Magyar református hitünket erősítjük megőrzésükkel és a jövő nemzedékeknek való átadásával.

Magyar református egyház javainak tára

A kötetek szerzői

Balla Terézia
 B. Kovács István
 Fekete Károly
 Felhősné Csiszár Sarolta
 Hegedűs Gyöngyi
 Kiss Endre József
 Küllős Imre
 Molnár Ambrus
 Nagy Varga Vera
 P. Szalay Emőke
 Sápó Szilvia
 Szabó Balázs
 Szakács György
 Szaszák Malvin

Fényképek

Küllős Imre
 Winter Erzsébet

Kötetek

- I. Kárpátaljai Református Egyház Máramaros-Ugocsa Egyházmegye, Budapest, 1999.
- II. Kárpátaljai Református Egyház Beregi Egyházmegye I., Budapest, 2000.
- III. Kárpátaljai Református Egyház Beregi Egyházmegye II., Budapest, 2001.
- IV. Kárpátaljai Református Egyház Ungi Egyházmegye, Budapest, 2001.
- V. Kárpátaljai Református Egyház Tanulmánykötet, Budapest, 2002.
- VI. P. Szalay Emőke: Ónedények a kárpátaljai református gyülekezetekben, Debrecen, 2004.
- VII. Református Keresztyén Egyház Szerbia-Montenegro, Debrecen, 2005.
- VIII. Horvátországi, Szlovéniai, és Burgenlandi Református Egyház, Debrecen.
- IX. Szlovákiai Református Keresztyén Egyház I. Ungi Egyházmegye, Debrecen, 2006.
- X. Szlovákiai Református Keresztyén Egyház II. Zempléni Egyházmegye I., Debrecen, 2007.
- XI. Szlovákiai Református Keresztyén Egyház III. Zempléni Egyházmegye II., Debrecen, 2007.
- XII. P. Szalay Emőke: Iparművészeti emlékek a vajdasági, drávaszögi, szlavóniai, muramelléki és a felső-órségi magyar református gyülekezetekben, Debrecen, 2007.
- XIII. P. Szalay Emőke: Úrihímezéses úrasztali terítők a Beregi, Szabolcsi és Szatmári Egyházmegyében, Debrecen, 2009.
- XIV. P. Szalay Emőke: Úrasztali és keresztelődények a Tiszáninneni Református Egyházkerület Zempléni Egyházmegye gyülekezeteiben, Debrecen, 2010.
- XV. P. Szalay Emőke: Úrasztali és keresztelődények a Tiszáninneni Református Egyházkerület Abaúji Egyházmegye gyülekezeteiben I., Debrecen, 2018.
- XVI. P. Szalay Emőke: Úrasztali és keresztelődények a Tiszáninneni Református Egyházkerület Abaúji Egyházmegye gyülekezeteiben II., Debrecen, 2018.

- XVII. P. Szalay Emőke: *Úrasztali és keresztelőedények a Tiszáninneri Református Egyházkerület Egervölgyi Egyházmegye gyülekezeteiben*, Debrecen, (Megjelenés alatt).
- XVIII. Szlovákiai Református Keresztyén Egyház IV. Abaúj-Tornai Egyházmegye I., Debrecen, 2010.
- XIX. Szlovákiai Református Keresztyén Egyház V. Abaúj-Tornai Egyházmegye II., Debrecen, 2011.
- XX. Szlovákiai Református Keresztyén Egyház VI. Abaúj-Tornai Egyházmegye III., Debrecen, 2012.
- XXI. Szlovákiai Református Keresztyén Egyház VII. Gömöri Egyházmegye I., Debrecen, 2013.
- XXII. Szlovákiai Református Keresztyén Egyház VIII. Gömöri Egyházmegye II., Komárom, 2013.
- XXIII. Szlovákiai Református Keresztyén Egyház IX. Gömöri Református Egyházmegye III., Debrecen, 2013.
- XXIV. P. Szalay Emőke: *Református egyházművészet*, Debrecen, 2013.
- XXV. P. Szalay Emőke: *Úrasztali és keresztelőedények a Tiszáninneri Református Egyházkerület Borsod-Gömöri Egyházmegye gyülekezeteiben I.*, Debrecen, 2015.
- XXVI. P. Szalay Emőke: *Úrasztali és keresztelőedények a Tiszáninneri Református Egyházkerület Borsod-Gömöri Egyházmegye gyülekezeteiben II.*, Debrecen, 2015.
- XXVII. Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Barsi Egyházmegye I., Debrecen, 2014.
- XXVIII. Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Barsi Egyházmegye II., Debrecen, 2014.
- XXIX. Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Komáromi Egyházmegye I., Debrecen, 2015.
- XXX. Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Komáromi Egyházmegye II., Debrecen, 2015.
- XXXI. Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Pozsonyi Egyházmegye I., Debrecen, 2016.
- XXXII. Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Pozsonyi Egyházmegye II., Debrecen, 2016.
- XXXIII. Tiszántúli Református Egyházkerület I. Debreceni Református Egyházmegye I., Debrecen, 2015.
- XXXIV. Tiszántúli Református Egyházkerület II. Debreceni Református Egyházmegye II., Debrecen, 2017.
- XXXV. Tiszántúli Református Egyházkerület III. Debreceni Református Egyházmegye III., Debrecen, 2018.
- XXXVI. Tiszántúli Református Egyházkerület IV. Debreceni Református Egyházmegye IV., Debrecen, 2020.
- XXXVII. P. Szalay Emőke: *„Az Írás ivóeszközről beszél...” I.*, Debrecen, 2017.
- XXXVIII. P. Szalay Emőke: *„Az Írás ivóeszközről beszél...” II.*, Debrecen, 2019.
- XXXIX. Tiszántúli Református Egyházkerület V. Szatmári Református Egyházmegye I., Debrecen, 2017.
- XL. Tiszántúli Református Egyházkerület V. Szatmári Református Egyházmegye II., Debrecen, 2017.
- XLI. Tiszántúli Református Egyházkerület VI. Tiszántúl református orgonái I., Debrecen, 2017.
- XLII. P. Szalay Emőke: *„Az Írás ivóeszközről beszél... III.”*, Debrecen, 2019.
- XLIII. P. Szalay Emőke: *„Vevé a kenyeret...”*, Debrecen, 2019.
- XLIV. P. Szalay Emőke: *„...mindennemű edényeket, akár... cserép legyenek... elfogadjuk...”*, Debrecen, 2019.
- XLV. P. Szalay Emőke: XVI–XX. századi ezüst úrvacsorai boroskannák a felvidéki, kárpátaljai, tiszáninneri és tiszántúli református egyházközségekben, Debrecen, 2020.
- XLVI. P. Szalay Emőke: *A keresztség sákramentuma*, Debrecen, 2020.

Zenepedagógia

MISS NÁNDOR

ÁDÁM JENŐ ÉS SZIGETSZENTMIKLÓS KAPCSOLATA

Ádám Jenő Szigetszentmiklóson született, élete első néhány évét itt töltötte. Idős korában felvett visszaemlékezéseiből is tudható, hogy nagyon meghatározó volt számára Szigetszentmiklós, a maga falusi miliójével, és munkássága során sokszor merített a magyar vidéki életmódból, a népiségből. Ahhoz, hogy közelebb kerüljünk Ádám Jenő munkásságának szellemiségéhez, érdemes megismerkedni Szigetszentmiklóssal, ezzel a főváros melletti, gazdag múltú kis faluval, mely mára Budapest agglomerációjának legnépesebb városává nőtte ki magát.

A régészeti leletek alapján tudható, hogy a terület már a honfoglalás korában lakott lehetett. Egy 2012-es ásatás során a régi református templom körül megtalálták a falu korábbi templomainak egymásra rétegzett maradványait, melyek közül a legkorábbi talán a tatárjárás során pusztult el, emellett a templom körüli, ma már nem létező temető egy része is feltárássra került.¹

A falu első írásos említése 1264-ből, IV. Béla korából való. Az ún. csúti adománylevélben található határleírás bepillantást enged a környék középkori arculatába: a Csepel-szigeten számos apró falu volt, Szentmiklós mellett Háros, Szőlős, Ragád, Nyún, Födémes és sok más település neve megtalálható az oklevélben.² Mára ezeket az elnevezéseket csak egy-két dűlőnév őrzi, ugyanis a török korban a Csepel-sziget csaknem teljesen elnéptelenedett. Szigetszentmiklós fennmaradt, és a török kori adóösszeírásokban azokat a családneveket lehet megtalálni, melyek ma is jelen vannak a település őslakói között.³

A török korban a falu népe református hitre tért, és a török kiűzése után a rekatolizáció nem érintette Szigetszentmiklóst. A környékbeli falvakat a 18. században német és szerb ajkú családokkal telepítették újra, így a református szigetszentmiklósiaiak más nemzetiségekkel körülvéve csaknem egyedül maradtak, és kulturálisan kissé elszigetelődtek. Talán ennek is köszönhető, hogy Szigetszentmiklóson nem alakult ki olyan jellegzetes népi kultúra (kézművesség, népdalok), mint az ország más vidékein. A falu lakói elsősorban mezőgazdaságból éltek, és a főváros közelsége miatt a 19-20. század fordulójára Szigetszentmiklós jómódú településnek volt tekinthető.

¹ *Régészeti kutatások Magyarországon 2012.* Kvassay Judit, Kreiter Attila (szerk.). Magyar Nemzeti Múzeum, 2019. 95–96.

² Simon Albert: *Szigetszentmiklós története a kezdetektől 1945-ig.* Szigetszentmiklós Város Önkormányzata, Szigetszentmiklós, 2013. 90–92.

³ U. o. 109.

Ádám Jenő ebben a környezetben született 1896-ban.⁴ Rokoni kapcsolatban állt a legtöbb szigetszentmiklósi családdal, és noha édesapja Alcsútról származott, a falusiak mindig maguk közül valónak tartották Ádám Jenőt. Édesanyja Ónodi (vagy Ónody) Aranka volt, aki Szigetszentmiklóson született Ónodi Mária bábaasszony gyermekeként. Névazonosságuk oka az volt, hogy Ónodi Mária nem volt férjezett, amikor leánya született. Ádám Jenő édesanyja Arany Bálint helyi segédtanító természetes gyermeke volt.

Édesapja rendőri hivatása miatt csak élete első néhány évét töltötte Szentmiklóson, amikor apját Pestre vezényelték, az egész családnak oda kellett költöznie. Elemi iskolás korában így már csak a nyarakat töltötte szülőfalujában nagyanyjánál, ám az ekkor szerzett élmények meghatározóak voltak számára.

Az egyik legfontosabb talán az ő-ző nyelvjárás volt számára, ahogy édesanyja is beszélt. Visszaemlékezése szerint a szentmiklósiak szégyellték nyelvjárásukat, talán Pest közelsége miatt, és igyekeztek azt levetkőzni. A velük szemben lakó Ender néni egy ízben például azt kiáltotta reggel a lányának: „Édes lányom, engedd ki az ekreket!”.

Gyerekkorában megismerkedett a szentmiklósi falusi szokásokkal. Keresztszülei Simon Béni és felesége Juliska néni voltak – a Simon igazi ősi szentmiklósi családnév. Ők azzal foglalkoztak, hogy a cséplőgépeket adták bérbe, nyáron az ebből befolyt összegből éltek, és a kis Ádám Jenő is gyakran látta a cséplőgépet munkában. Ádám Jenő öccsének, Lajosnak a keresztszülei Lozsi Gere Ambrus és felesége, Juliska néni voltak. Ők komoly gazdálkodók voltak, sok földdel a falu határában – itt ismerkedett meg Ádám Jenő a falun jellemző állatokkal.

Ádám Jenő időskori visszaemlékezése igazi kincs helytörténeti szempontból is: részletesen mesél a falu mindennapjairól és jellemző helyszíneiről. Ilyen volt például a Csordanyom (ma Petőfi utca), ahol a közlegelőre hajtották az állatokat. Vasárnaponként pedig a szülői háztól nem messze levő kocsmában nagy mulatságok voltak. Ott hallotta először azokat a népdalokat (pl. az „Általmennék én a Tiszán” kezdetűt), melyekkel aztán Kodály Zoltán szerzői estjein találkozott ismét évtizedekkel később.

Ádám Jenő nagyanyja, Ónodi Mária 1921-ben halt meg – ettől fogva nem volt meg az a közvetlen kapcsolat szülőfalujával, és egyelőre nem került elő a hagyatékából olyan bizonyíték, ami arra utalna, hogy a két világháború között egyáltalán járt volna Szigetszentmiklóson. A falu népe azonban figyelemmel kísérte Ádám Jenő tevékenységét. Amikor az 1930-as évek végén Ádám Jenőnek a származását kellett igazolnia, levélben megkérte a református lelkészi hivataltól a családja anyakönyvi kivonatait. A levél végén a hivatalos rész után a következőt olvashatjuk: „Engedje meg, hogy tárgyunktól eltérőleg nagyrabecsülésemet és köszönetemet fejezzem ki azokért a kitűnő, s talán a leghézagpótlóbb előadásokért, amiket a rádióban szokott

⁴ A szerző Ádám Jenő életrajzi adataira vonatkozóan a saját maga által kazettára rögzített életrajzban elhangzó adatokra támaszkodik.

tartani. Mindenkor élvezettel és haszonnal hallgatom meg azokat. Munkájára Isten áldását kérem, vagyok kiváló tisztelettel, Sz. Tóth Pál lelkipásztor.”

A második világháború után erőteljesen átalakult Szigetszentmiklós képe, és ebbe a megváltozott környezetbe tért vissza Ádám Jenő bizonyíthatóan az 1960-as években.

A két világháború közötti gazdag közösségi élet megszűnt, ahogy a pártállam betiltotta a különböző szerveződésekét. Az ősi, barokk református templomot szétlőtték a háborúban, a gyülekezet pedig újat nem építhetett. A falu határában a korábbi Dunai Repülőgépgyár romjain pedig felépítették a Csepel Autógyárat, melynek létrejötte elindította Szigetszentmiklós urbanizációját: lakótelep épült, sok régi épületet lebontottak, és a település arculata néhány év alatt drasztikusan megváltozott.

Egyetlen szerveződésként a Honismereti Szakkör működhett a faluban, ennek vezetőin keresztül találta meg Ádám Jenő ismét a kapcsolatot a szülőfalujával. A Szakkörnek két olyan vezető egyénisége volt, akit érdemes kicsit közelebbről is megismerni, hiszen Ádám Jenő hagyatékában kiterjedt levelezés és sok más dokumentum is megmaradt velük kapcsolatban.

A régi szentmiklói családból származó Kincse József volt a Honismereti Szakkör vezetője. Az első világháborúban szolgált, ahol súlyos sérülést szerzett. Az elemi iskolán kívül mást nem végzett el, viszont művelte magát: verseket írt, történelmet, irodalmat tanult, és rengeteget írt Szigetszentmiklós történetéről és a falusiak szokásairól, viselt dolgairól. Ádám Jenő sokat levelezett vele, és 1976-ban bekövetkezett halála után az özvegyével is.

Kincse József halála után Vöő Imre vette át a szakkör vezetését, amit egészen haláláig, 2017-ig megszakítás nélkül végzett. Hercegszántóról származik, ahonnan az 1950-es évek elején kitelepítették a magyarokat, így az ő családját is. Jómódú apja miatt a rendszer ellenségének minősült, így hiába szeretett volna történész vagy régész lenni, nem mehetett egyetemre. Sok viszontagság után került Szigetszentmiklósról, ahol a Csepel Autógyárban tudott elhelyezkedni kétkezi munkásként. Munka mellett szenvedélyesen kutatta új otthona történetét, és elhatározta, hogy minden tőle telhetőt megtesz a szigetszentmiklói falusi kultúra megőrzéséért. Mivel „gyüttmaradt”, vagyis beköltöző volt, a falusiak sosem fogadták be őt igazán, és személyisége miatt is gyakran került konfliktusba a helyiekkel. Ennek ellenére az ő érdeme, hogy Szigetszentmiklóson fennmaradt a múzeum, és ma is létezik a Helytörténeti Gyűjtemény, valamint az ő érdeme, hogy 1979-ben megnyílhatott az Ádám Jenő Emlékház.

Ádám Jenő szigetszentmiklói kapcsolatait a fennmaradt levelezéséből⁵ ismerhetjük meg, amit a városban működő Helytörténeti Gyűjtemény őriz. A levelek sajnos kissé hiányosan maradtak fenn, illetve a levelezés természetéből adódóan a teljes képnek csak a felét ismerjük, hiszen nincsenek meg Ádám Jenő levelei. Kincse

⁵ A levelezés, melyre a szerző hivatkozik a szigetszentmiklói Helytörténeti Gyűjteményben található, és leltári számokkal vagy más azonosító jellel nem rendelkezik.

József hagyatéka sajnos rendkívül hiányos, nincs remény arra, hogy valamikor is előkerüljenek Ádám Jenő neki írott levelei, de Vöő Imre hagyatéka még nagyrészt feldolgozatlan, így ott sok további adalék lappanghat Ádám Jenő szigetszentmiklói kapcsolatairól.

A fennmaradt dokumentumokból nem derül ki, hogy a második világháború után kinek a kezdeményezésére indult meg Ádám Jenő és Szigetszentmiklós között a kommunikáció. Ádám Jenő 1957-ben kapta meg a Kossuth-díjat, a látogatásairól szóló emlékek pedig ezt követően jelennek meg a szigetszentmiklói krónikákban.

Biztosan nem tudjuk, hogy hányszor járt Ádám Jenő Szigetszentmiklóson, de a levelezésekből és a Helytörténeti Gyűjteményben őrzött egyéb dokumentumokról néhány látogatásról pontos információ is fennmaradt. 1964-ben ünnepelte Szigetszentmiklós fennállásának 700. évfordulóját. Az ennek alkalmából szervezett nagyszabású eseménysorozatra Ádám Jenőt is meghívták, aki a Kossuth-moziban tartott zenei témájú előadást. 1966-ban jelen volt a 70 évesek találkozóján, ahol „Magyar-ság a zenében” címmel adott elő. 1969-ben díszpolgárrá avatták, melynek ünnepe az I. sz. általános iskolában volt. Az iskola tanulói számára emlékezetes volt a látogatása, az úttörőcsapatban egy ideig Ádám Jenő őr is működött. Biztos, hogy ennél többször is járt a faluban, és az eseményekről szóló hosszabb-rövidebb beszámoló a hagyatéka anyagában is szerepelnek.

Az Ádám Jenő és a honismereti szakkör két vezetője közötti levelezésből megismerhetjük a muzsikuszülőfalujához való viszonyulását, de helytörténeti jelentősége is van, hiszen bepillantást enged a falu olykor egymással cívódó, nemeslelkű személyiségeinek életébe is.

Kincse József levelei tiszteletteljes, tegeződő hangvételben íródtak. Nagyjából egyidősek is voltak, sőt távoli rokonságban is álltak egymással. Levelezésük nagyrészt az 1960-as évekre korlátozódik, a későbbiekben inkább Vöő Imrével levelezett Ádám Jenő. Kincse Józseffel jó viszonyban volt a muzsikusz: az egyik levélben például a helyi baptista orgonista, Damjanics Pál részére kér támogatást Ádám Jenőtől a Zeneművészeti Főiskolára való felvételi ügyében. Kincse Józsefnek élete vége felé egyre nehezebb lett a természete, és különösen Vöő Imrével szemben ütött meg erősebb hangnemet. Egyik levelében minden áron kérte Ádám Jenőt, hogy szakítsa meg a kapcsolatot Vöő Imrével, aki „egy hiú és köpönyegforgató alak, nem való közénk, és befúrta magát a Honismereti Szakkörbe.”

Ádám Jenő Kincse József intése ellenére is folytatta a levelezést Vöő Imrével. Kincse József kézzel írott, kissé nehezen olvasható leveleivel szemben Vöő Imre mindig írógéppel írt, magázódó és roppant tiszteletteljes hangnemben. Az egyik első levél 1972-ből maradt fenn, ahol a Szakkör nevében meghívja egy jövő évben esedékes szoboravatóra: 1973-ban József Attila kapott szobrot Szentmiklóson a lakótelep közepén. Az eseményről nagyon sok fotó maradt fenn, ezek alapján úgy tűnik, Ádám Jenő nem tudott részt venni az eseményen.

1976-ban emelték a miklósi helytörténeti gyűjteményt múzeumi rangra. Az elismerést követően Vöő Imre azt írta Ádám Jenőnek, hogy hamarosan városi rangot kap a település, és így a rangos múzeumot el kellene nevezni valakiről – kiről másról, mint Ádám Jenőről? A névadás végül nem történt meg, mert közben felmerült az Emlékház ötlete, és a következő évek levelezése nagyrészt erről szól: életrajzot, képeket kért Ádám Jenőtől, egyeztetette vele az épület berendezését, a tárlók, vitrinek tartalmát. Személyeskedés ezekben a levelekben nincs, egyedül Garai István tanácselnökről szól időnként rosszállóan Vöő Imre, aki legjobb esetben is passzívan figyelte a miklósi kulturális élet sorsát.

1979 és Ádám Jenő 1982-es halála között Vöő Imre nagyon sokszor látogatta az idős muzsikust. A látogatásokról fényképek is készültek. Az Emlékház nagy siker lett. Vöő Imre sok levelében beszámol a látogatók számáról, az Emlékházban zajló különböző eseményekről. Ebben az időben Kincse József özvegyével is volt néhány levélváltás, amiből az derül ki, hogy az idős asszony megbocsátott Vöő Imrének, és elismeréssel szól a munkájáról.

Összességében Ádám Jenő egész életében elismeréssel gondolt szülőfalujára. Maga is úgy vallotta, hogy falusi származása is hozzájárult ahhoz a küldetéstudathoz, amivel a magyar népzene minél szélesebb körű tanításán dolgozott egész életében. Ugyanakkor Kincse Józsefnek, Vöő Imrének és az egész Honismereti Szakkörnek óriási szerepe volt Ádám Jenő hagyatékának jelenlegi formában történő fennmaradásának. A szigetszentmiklósiak éreztették Ádám Jenővel, hogy büszkéek arra, hogy közülük való – talán ennek köszönhető, hogy az idős muzsikus úgy döntött, zenei hagyatékát, életművét és anyagi javainak nagy részét is Szigetszentmiklóásra hagyja.

KAMENIK KLAUDIA

AZ ÁDÁM–KODÁLY ÉNEKSKÖNYV SOROZAT METAMORFÓZISAI

Ádám Jenő egyik legjelentősebb, zeneoktatásunkra máig hatással levő műve a hányattatott sorsú általános iskolai *Énekeskönyv* sorozat, amelynek több, a szerző által készített variánsa ismert. Tanulmányom témája az alsó tagozatos kötetek különböző átdolgozások során történő módosulásainak bemutatása.

Az első, 1948-as kiadás zúzdába került. Ebben az évben államosították az iskolákat, sokkal szigorúbb elbírálás alá estek a vallásos tartalmú szövegek, képek. Ádám Jenő ezek fényében 1949-ben átalakította a tankönyveket. Csakúgy mint az eredeti sorozat, ezek a könyvek sem voltak hosszú életűek, mert az 1950-es új tantervi szabályozásnak nem feleltek meg.¹ Az 1956-ot követő enyhülés ismét alkalmat adott az újragondolt könyvek megjelentetésére 1958-ban, azonban egy újabb politikai fordulat miatt az 1962/63-as tanévben lekerültek az engedélyezett tankönyvek listájáról.

Az előzménynek tekinthető *Szó-Mi* füzetekkel együtt, a következő változatok ismertek:

1. verzió: *Szó-mi. 1–4. osztálynak*, 1943, (1945, 1947, 1948) (1. ábra)

2. verzió: *Énekes könyv. 1–4. osztálynak*, 1948 (1. ábra)

3. verzió: *Énekeskönyv 1–2. és 3–4. osztálynak*, összevont kötetek, 1949 (1. ábra)

Az 1949-es kiadást némi bizonytalanság övezi, mert Székely Miklós Ádám Jenőről írt könyvében felveti,² hogy ez az átdolgozás Gát József munkája, ő vonta össze és alakította át a könyveket. Más helyen erre vonatkozó utalást nem találtam és ezt a kérdést Ádám Jenő 1980-ban Szabó Helgához írt levele sem egyértelműsíti, így azzal a feltételezéssel éltem, hogy Ádám Jenő készítette.

Az ügy horderejének teljes tudatában kijelentem, hogy a Kodály-Ádám: *Szó-mi* füzetek I-VIII. o. (1943-1947), valamint az 1948-49-es I-VIII. o., továbbá az 1958-ban készült I-II. o. *Énekeskönyvek* elkészítése egyedül és kizárólag az én munkám. A könyvek anyagának didaktikai elosztását, annak minden lapját egyenként egyedül, magam terveztem, a rajzok mindegyikét kivitelezésük előtt én vázoltam fel stb. stb.³

4. verzió: *Énekeskönyv. 1–2. osztálynak* 1958, 1959, 1960, 1961, 1962 (2. ábra).

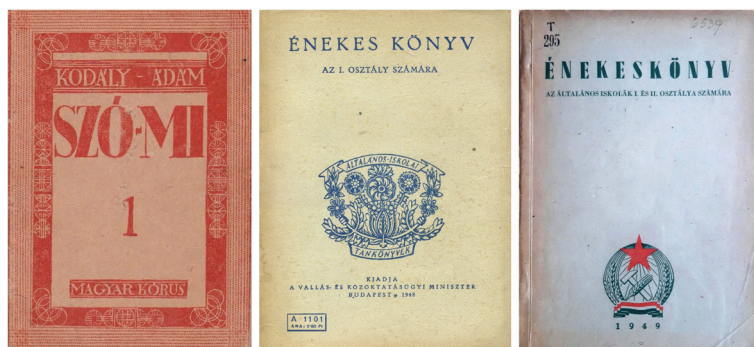
Fontos megjegyezni, hogy az 1958-as kiadásnak csak az 1–2. osztályos kötetek alkotója Ádám Jenő, a további osztályfokokéba tudtán kívül írták a nevét a könyv szerzői, Péter József és Kovács István, akik szerkesztői munkatársként szerepelnek a belső borítón.

¹ Györgyiné Koncz Judit: *A zenei nevelés tantervi szabályozása*, Budapest, Károli Egyetemi Kiadó, 2007, 38–42.

² Székely Miklós: *Ádám Jenő élete és munkássága*, Budapest, Püski Kiadó Kft., 2000, 79.

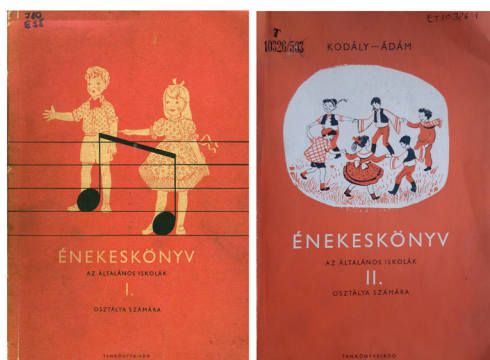
³ Ádám Jenő Szabó Helgának írt levele, 1980, in Székely uo. 19–20.

A változások felderítéséhez összehasonlító elemzést végeztem, amelyben a dalanyag összeállítás, a módszertani felépítés, valamint az illusztrációk és grafikai koncepció alakulása mentén vizsgáltam a tankönyveket.

1. ábra

Szó-Mi (1943); Énekes könyv (1948); Énekeskönyv (1949)

2. ábra

Énekeskönyv I–II. (1958)

Dalanyag összeállítás

A *Mit énekeljünk?* kérdésköre az egyik alapja az ének-zene oktatásának. Már az 1905-ös tanterv tantárgyi célja a magyar népdalt jelöli ki tanítandó zenei anyagként az elemi népiskolákban.⁴ Ez a tendencia a későbbi évtizedeknek is meghatározója, hiszen az 1900-as évek első felének népdalgyűjtési nyomán hatalmas dalkincs halmozódott fel, amelynek az oktatás számára használatra ajánlott része az 1943-ban kiadott Kodály: *Iskolai énekgyűjtemény I-II*-ben jelent meg.⁵ Így nem meglepő, hogy a 14 kötetet áttekintve fő forrásként a *Kodály: Iskolai Énekgyűjteményének*

⁴ Györgyiné: *A zenei nevelés tantervi szabályozása*, 19.

⁵ Kodály Zoltán – Kerényi György (szerk.): *Iskolai énekgyűjtemény I-II.*, Budapest, Országos Közoktatási Tanács, 1943.

I-4. osztályos dalai mutatkoznak, és az anyag gerincét a magyar gyermekdalok, népdalok alkotják. Emellett néhány tendencia is kirajzolódik (1. táblázat).

1. táblázat Az Énekes könyv sorozat dalanyagának forrása

	Dalok száma	Iskolai Énekgyűjtemény I.					Iskolai Énekgyűjtemény II.	Magyar Népzene Tára	Egyéb gyűjtemény
		1. o.	2. o.	3. o.	4. o.	Függelék			
		65 db	69 db	69 db	66 db	31 db			
Szó-mi 1. Szólj sip 1943	67	64	–	–	–	2	–	–	1
Énekes könyv 1. 1948	49	37	6	–	–	3	–	–	3
Énekes könyv 1. 1949	40	32	5	–	–	1	–	–	2
Énekes könyv 1. 1958	62	20	11	2	–	2	2	13	12
Szó-mi 2. Lánc-lánc 1943	75	22	42	6	–	4	–	–	1
Énekes könyv 2. 1948	55	29	17	4	–	3	–	–	2
Énekes könyv 2. 1949	44+12	23	16	3	–	–	1	–	13
Énekes könyv 2. 1958	72	16	12	5	–	–	1	9	29
Szó-mi 3. Csipkefa 1943	50	–	11	34	–	5	–	–	–
Énekes könyv 3. 1948	62	11	32	13	–	1	–	–	5
Énekes könyv 3. 1949	56	11	31	11	–	–	–	–	3
Szó-mi 4. Vigan-vigan 1943	52	–	1	2	44	5	–	–	–
Énekes könyv 4. 1948	67	7	12	21	11	5	–	–	11
Énekes könyv 4. 1949	57+21	5	12	21	10	1	–	–	29

A dalszámot illetően a kötetekben évfolyamonként előre haladva a fokozatosan bővülés koncepcióját érhetjük tetten. Az 1949-es kiadásban kevesebb éneket találunk, mint a 48-asban, vélhetően azért, mert nem pótolták az összes kimaradót. Az 1958-as kiadás pedig lényegesen több (62-72) tanítandó dallal dolgozik, mint elődjei, dacára annak, hogy a tanterv továbbra is évi 20 dalt ír elő heti 2 énekórában.⁶ A *Szó-Mi* füzetekben ennek már láthatjuk az előzményeit: 1–2. kötetében sok (évi 62-75) és osztályfokkal növekvő mennyiségű ének van, ami 3–4. osztályra 50-52-re redukálódik.

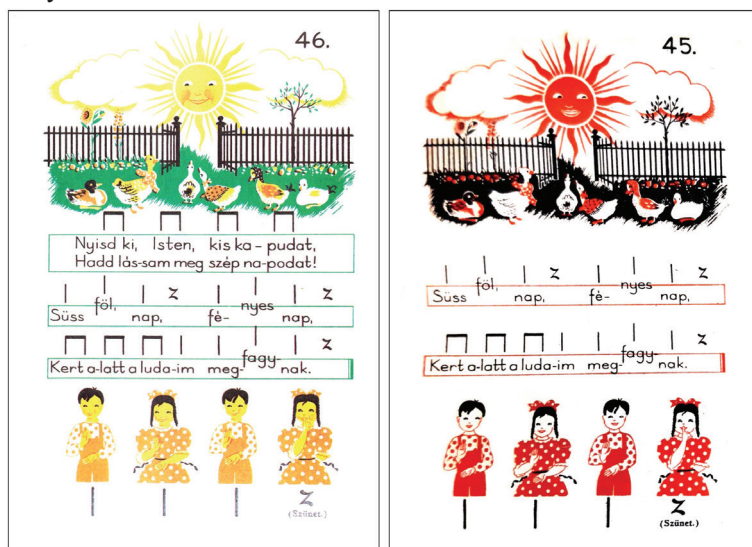
A másik érdekesség a dalanyag alacsonyabb évfolyam felé tolódása. Ez a *Szó-Mi* füzeteket nem érinti, a többi sorozatot azonban igen. Felmerülhet a kérdés, hogy módszertani megfontolások (a tanított zenei jelenség ütemét követő dalok), vagy gyakorlati tapasztalat (az akkori gyerekek éneklési képességének szintje) alapján, esetleg más, számunkra ismeretlen okból történt ez az erős koncepcióváltás.

A harmadik izgalmas momentum, hogy az évek előrehaladtával eltávolodás figyelhető meg az *Énekgyűjtemény*től. Az 1943-as *Szó-Mi* füzetek még szinte csak onnan merítenek. Az 1948–49-es *Énekes könyvek*nek is az alapját képezi, de évfolyamról-évfolyamra egyre több dal jön más forrásból. Az 1958-as kiadás II. kötetében

⁶ Györgyiné uo. 43–50.

pedig már a máshonnan származók vannak többségben, de még jócskán előfordul *Énekgyűjtemény*-beli dal is.

Kézenfekvőnek tűnik ideológiai változásokkal magyarázni a dalanyag átalakulását. Kétségtelenül vannak erre utaló mintázatok, hiszen az összes vallásos tartalom eltűnik a könyvekből.

3. ábra

Megszületik a Süss föl nap (Énekes könyv 1948, 1949)

Itt három eljárás figyelhető meg. Vagy kikerül a dal a válogatásból (az egyházi énekek; a Székesfehérvári bölcsőcske és az Úrhidai újévköszöntő; *Mély kútba tekintek*: „Pap vagyok...”; „A kis utcán süt a nap, beharangozott a pap...”; *Süss ki meleg, bújj el hideg, Isten kapujába!*), vagy megváltoztatják a kifogásolható szót („*Hála Isten makk is van*” helyett „*Árpa is van makk is van*”), vagy kimarad a kritikus versszak (*Most érkezünk ez helyre* utolsó versszaka ilyen „*Úgy itt, mennyben, szent örömben*”), esetleg a szöveg a hozzá tartozó dallamrészsel együtt (*Nyisd ki Isten kiskapudat*, aminek a felét elhagyva született *Süss föl nap*) (3. ábra).

Érdekes kérdés, hogy mik kerültek a húzások áldozatául esetek helyére. Itt is adódna az egyszerű válasz, hogy ideológiai tartalmú énekek, azonban ennél árnyaltabb a kép.

Legtöbb esetben magyar népdalok helyettesítik a hiányzókat. Különösen népszerű volt a *Hová mégy, hová mégy tizenkét kömüves* kezdetű. Bár ez a dal nem szerepelt az 1948-as kiadásban, az 1949-esben több évfolyamon is megjelenik az *Azért mondom néktek* cseréjeként, mindig új grafikával, és az 1958-asban is felbukkan (4. ábra).

Találhatunk semleges tartalmú komponált gyerekdalokat a kor elismert zeneszerzőinek (Ádám Jenő, Bárdos Lajos, Járdányi Pál, Kodály Zoltán stb.) dallamára és költőinek (Gazdag Erzsébet, Károlyi Amy, Móricz Zsigmond, Szabó Lőrinc, Weöres

Sándor) verseire. (*Bicinia Hungarica; Orgona ága; Jó a ropogó pirimogyoró, Brumbrum Brúnó; Ó, ha cinke volnék stb.*)

19-20.

Halkan, elcsavart

77

5.

m - r - d - l | r - m - l - d | d - r - m - l | l - d - r - m
l - m - d - r | m - l - r - d | m - d - r - l | l - d - m - r
l - m - r - d | d - m - r - l

Látunk el őket kopogóssokkal! Pl. így: m r d l l stb.

14

11.

Lassan, halkán

106

Tizenkét kőműves

Hová mégy, háová mégy
Tizenkét kőműves?
Elmegyünk, elmegyünk,
Hogyha dolgot kapnánk.

A dal hangjai:

4. ábra

Énekeskönyv I–II. 77. old. (1949);
Énekeskönyv III–IV. 14, 106. old.;
Énekeskönyv II. 54. old. (1958)

Az előzőknél kevesebb számban baráti népek (orosz, bolgár, cseh, morva, szlovák) dalai is helyet kapnak a könyvekben, igaz, hogy a függelékben, és legkisebb mennyiségben ideológiai töltetűekkel is találkozunk (*Internacionálé; Úttörő-induló; Májusi induló*).

Az 1949-es kiadás köteteiben a törzsanyagot a változások alig érintik, hiszen mindössze 4-5 dal tűnik el vagy cserélődik ki. Az összevont függelékek esetében már más a helyzet, közel felét szláv népek népdalai, valamint a kor világgképét népszerűsítő dalok teszik ki.

Az 1958-as kiadásban erőteljesebb változások figyelhetők meg. Jelentősen megcsappan a *Kodály Énekgyűjtemény*ből származók száma, amelyben nyilván jelentős szerepet játszik az is, hogy az épp aktuális 1956-os tanterv évfolyamonként 15-20 dalt cím szerint meghatároz.⁷ Ezekben könyvekben a magyar zeneszerzők gyerekdalai is egyre több helyet kapnak, az 1. osztályosban még csak 10, a 2. osztályosban már 24 szerepel, ami ott a dalanyag harmadát jelenti. A politikai felhangú énekek itt is mérsékelt mennyiségben jelennek meg, főként a tavaszi ünnepek kapcsán, munkásmozgalmi dalok pedig egyáltalán nincsenek.

Módszertani felépítés alakulása

A dalanyag mellett másik sarkalatos kérdés az ének-zene oktatásban a módszertani felépítés. Ennek változásait a tankönyvek struktúrája, a zenei képességfejlesztés folyamata és a segítő vizuális elemek viszonylatában tanulmányoztam.

Az első, ami szembetűnik, amikor áttekintjük a tankönyveket, azok *struktúrája*. Ez bár kiadásról kiadásra változott, sok hasonlóságot mutat, kivéve az 1958-as kiadást.

A 65-50 részből álló *Szó-Mi füzetek* beosztása az 1 dal/1 egység elvet követi, általában egy oldalra szerkesztve. Gyakran ritmus- és szolmizációs gyakorlatok, játékok és egyéb zeneelméleti ábrák is vannak az egységekben. Függelék nincs a könyvecskékben.

Az 1948-as *Énekes könyvek* 50-50 leckét tartalmaznak (heti 2 énekóra⁸ mellett az 50 óra nem fedi le az egész évet, a tanítónak marad helye, ideje a csoport sajátosságaihoz igazítani az énekórákat), általában egy új dalt egy lecke dolgoz fel. Az 1-2. osztályos tankönyvek esetén fő szabályként az 1 lecke/1 oldal elv érvényesül; a 3-4. osztályos kötetek leckéi, továbbra is leginkább egy tanítandó énekkel, két oldalt foglalnak el a sok készségfejlesztő gyakorlat miatt (5. ábra).

A kötetek végén levő függelékek az 1-2. osztályosokban közlik a tanítandó dalok kottáit ötvonalas-violinkulcsos rendszerben, 3-4-ben ez már elmarad, hiszen a törzsrészben így szerepelnek, valamint részben egyházi, részben az adott év anyagához kapcsolódó énekek/gyermekjátékdalok találhatóak benne.

Az 1949-es kiadás struktúrája megegyezik az 1948-aséval. Különbség mindössze annyi, hogy némelyik kötetben a húzások miatt csökkent a leckék száma.

Az 1958-as kiadásban nincsenek számozott egységek, így nem teljesen egyértelmű, hány oldalt szán a szerző egy alkalomra. (6. ábra) Mindkét évfolyamon 74 oldalon található a teljes anyag. Az időbeli elosztáshoz némi támpontot az ünnepkörnek

⁷ Györgyiné: *A zenei nevelés tantervi szabályozása*, 43–50.

⁸ Györgyiné: *A zenei nevelés tantervi szabályozása*, 29–37.

megfelelő sorrendben következő jeles napok dalai adnak, amelyeket az adott ünnep környékén célszerű tanítani. Függelék nincs. Úgy tűnik, nincs helye az egyéni utaknak, a teljes tanévet lefedi a tankönyv, nincsenek opcionális lehetőségek.

30.

Énekes, költő értem:

Sin-göny-b-gony va-gyok én, Én-dol-máza-j-i-rök én.

"Kraj-cá-rom sin-csen, El-sza-kaul az in-gem.
2. Van egy lyukas nadrágom, Folt is raj-i kaszonhárom.
Ég alatti hűlök, Jobb időket vívök.

A sárgyú legtyú szájja mofli kopogják el a „Kisá vogok ár” szék. Így lesz:

Ki vállaltak rá kérésben elkopogt?

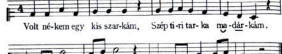
Van itt 3 kérdés:
Kiké fehéj és megel? (A legyalitán feléti lesz a kértok.)

*Krajcár, a nyák költővé.

43

34.

Lassacskán

Volt né-kem egy kis szar-kám, Sápít-ti tar-ka-rog-dár-kám.
Jaj, o-da-már, o-damar, Sápít-ti tar-ka-ma-dár.

(Káron)

70

Egy kevés ismétlés:

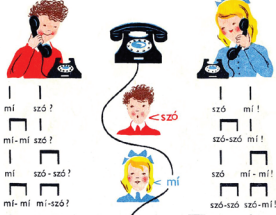

71

5. ábra
Az egy- és kétoldalas leckék struktúrája (Énekes könyv 2. és 4., 1948)

mi szó?
mi-mi szó?
mi szó-szó?
mi-mi-mi szó?
mi szó-szó-szó?
mi-mi-mi szó-szó?
mi szó-szó-szó-szó?
mi-mi-mi szó-szó-szó-szó?

é-ne-kei-lük ko-pog-juk tap-sol-juk csend!

éj-haj-vadi-va, (é-lő-i-ső)

39

Ez a kopogása:
Hó, ha, hó, állj meg kis csi-kó!
lá mi lá mi mi lá lá szó

Kirakóval:
folytassuk!

Hádd te-gyem lá-bam ken-gyel-be,
Hádd ú-gor-jam föl a nye-reg-be!

Kirakóval:

42

Pajzások, játsszunk!

1. Paj-ás-sok, ját-szunk!
Ta-nul-gas-unk mes-ter-ség-ge-t:
Ko-vács le-szek ka-la-pá-lok:
pat-tog a szik-ra.

2. Pajzások, játsszunk!
Tanul-gassunk mes-ter-ség-ge-t:
Bányász le-szek, szec-er fej-tek:
Csattog a csákány!

3. Pajzások, játsszunk!
Tanul-gassunk mes-ter-ség-ge-t:
Szabó le-szek, ruhát var-rok:
Csattog az olló!

76

6. ábra
Az 1958-as kiadás egységeinek különféle struktúrája (Énekeskönyv 1.)

Az egységek felépítése az 1948-as kiadásban tűnik a legkiforrottabbnak, legegységesebbnek, a későbbiek már különféle, nem feltétlenül módszertani megfontolások szerinti kompromisszumok nyomait viselik magukon.

Az oldalak tetejére a legnagyobb betűmérettel a leckesorszám kerül fejezetcímek nélkül. Alatta közvetlenül, vizuálisan is kiemelve, a fő dal található témájához kapcsolódó illusztrációval, majd sokszor sormintával, ábrával elválasztva

képességfejlesztő gyakorlatok, amelyek száma évről-évre nő. Az oldaltükrök vizuálisan jól tagoltak, könnyű eligazodni rajtuk, a dal-feladat egységek ritmikusan ismétlődnek (5. ábra).

Az 1949-es kiadás mindössze annyiban tér el az 1948-astól, hogy a kieső részek pótlása nem feltétlenül történik meg, így szabálytalanságok érhetők tetten. Ez azonban nem valamiféle koncepció mentén alakul, hanem a szükség hozta megoldás.

Az 1958-as tankönyv egységeinek felépítése elődjeihez képest kevésbé tiszta és egységes. Egyes fejezeteket változtatás nélkül belekerültek az 1948-as kiadásból, a többi azonban más rendszerben készült, sőt több rendszerben, összeállításuk és vizuális megjelenésük nagyon eltérő. (6. ábra)

A zenei képességfejlesztést tekintve a vizsgált tankönyvek Ádám Jenő: *Módszeres énektanítás*⁹ című munkáján alapulnak. Az 1949-es kiadás átalakításai elsősorban a dalanyagot érintették és nem a módszertant, így változások az 1958-as kiadásban vannak, amiből csak az 1–2. osztályos kötet készült el.

Ádám Jenő nagyon óvatosan vezeti be a különböző ritmikai elemeket. Negyedik osztály végéig nem mozdul el a páros lüktetésből, a 2/4 és 4/4 ütemmutatójú daloktól, egymáshoz közeli ritmusértékektől. Stabil alapot épít, készségszintre próbálja fejleszteni az egyenletes lüktetés érzetét. Ritmikai fejlesztés szempontjából az 1958-as annyiban tér el az 1948-astól, hogy bár ugyanazokat a ritmikai jelenségeket tanítja adott osztályfokokon, a sorrendiségükön itt-ott változtat (pl. hamarabb vezeti be a negyed szünetet, vagy hamarabb tudatosítja a kettes ütemet). Viszont a kétszólamúság tekintetében más koncepció mentén építkeznek. Míg a 48-as 3. osztályig felelgető kopogósokat használ és ott kezdi a kétszólamú gyakorlatokat, addig az 58-as már az 1. osztályos tankönyv felétől kétszólamú gyakorlatokat végeztet, sőt kétkezes formában (jobb és bal kéz különböző ritmus). További érdekesség, hogy az 58-as 2. osztályos tankönyv második felében már egyáltalán nem találunk önálló ritmusgyakorlatot, míg a 48-asban 4. osztály végéig vannak.

A *dallam* világa sokkal elvontabb, mint a ritmusé. A hangok magasságbeli változásainak megértetése nehezebb, kis lépésekben célszerű megismertetni a gyerekekkel. Ezen elgondolás mentén építi fel Ádám Jenő a dallamhangok tanítását. Hasonlóan a ritmusokhoz, a szerző most is visszafogott tempót diktál már a *Szó-Mi* füzetekben is, de az *Énekes könyvek*ben még inkább. Negyedik osztály végéig az abszolút hangok szóba sem kerülnek és a módosított hangok sem. Minden zenei jelenséget alaposan begyakoroltat, közben a dalolás örömét is igyekszik megtartani a változatos dalanyaggal.

Az 1958-as *Énekeskönyvek* a hangok tanításának sorrendjében és tempójában az 1948-as kiadást követik, még a jelenséget bemutató dalok is megegyeznek. Szolmizációs gyakorlatok az 1. kötetben elvéve, a 2. kötetben a fejezetek felében találhatók. Elsősorban a fejezet dalának szolmizációja történik többféle módon: kézzel

⁹ Ádám Jenő: *Módszeres énektanítás*, Nemzetnevelők könyvtára, Budapest, Országos Közoktatási Tanács, 1944.

lerajzolja, vonalrendszerbe írva szolmizációs nevekkal, korong kirakóval, majd kottafejekkel. (6. ábra)

A készségfejlesztéshez használt dalok kiválasztásában új szempontok is érvényesülnek. A dallami jelenségek tudatosítása továbbra is az azt bemutató gyermek- és népdalokon történik, ugyanakkor (mint a dalanyagnál már utaltam rá) megjelennek a kortárs szerzők gyermekdalai, amelyek dallama az éppen aktuális dallamfordulatokat használja.

12.

Hé-ja, hé-ja, la-ka-tos

Énekes, kétféle erősen

Hé-ja, hé-ja, la-ka-tos,
Lai-tom, lá-bad ri-pa-csós,
Ad-dig li-hít nem a-dók,
Míg a lá-bad ri-pa-csós.

Halla úta: I. Csűrőre, csattogóra, ángyom asszony alakára: II

17

48.

Lépképe

Szék-és-tes úr, se-je-haj, se-ke-és-tes úr ha-fel-ül a lo-vá-ra,
Viszom-é-ke-se-je-haj, viszom-é-ke-tes úr a di-fa-rak-ba-ké-ra,
A Gy-e-ri-űk, nép-é-let a ka-to-na é-let-je.

Csak az a baj, se-je-haj, csak az a baj, hogy néha a vi-se-let.

2. Dőléssel, sejjel, dőléssel nem csinálnak koporót.
A bakancs, sejjel, a bakancs nem annak biccentésétől.
Ágyúgolyó lesz annak a biccentetése,
Barna kis lány, sejjel, barna kis lány lesz a megcsinátója.
(Alkalmazkodik ritmusban)

17

lo-pok, lo-pok szó-lót, el-a-ludt a pász-tor.
vas-fa-zek a fe-jé-be, fur-kós-bot a ke-zé-be.

2 Há-rom szá-bó le-gé-nyek
1. Hát a szó, ha a dő az első vonal alatt lenne?
2. más dő-val:
3. Hova kerülne a szó, ha a dő az első vonal alatt lenne?

17

7. ábra

Kulcsaszó: Szó-Mi 4. 17. old. (1943), Énekes könyv 4. 98. old (1948), Énekeskönyv I. 45. old. (1948) alatta Énekeskönyv II. 69. old. (1958)

A *kottaolvasás* tanítására Ádám Jenő egy fokozatosan bonyolódó, részletesen kidolgozott rendszert teremt, amelyet legtisztábban az 1948-as kiadásban láthatunk. A szolmizáció bevezetéséig egyáltalán nincs vonalrendszer, viszont onnantól a 3. könyv végéig az éppen szükséges mennyiségű vonalban (2-4) szöveggel vagy hangnevekkel jelenik meg a dal, a 3. osztályostól ütemmutatót jelölő számmal (2/4-nél 2; 4/4-nél 4), a korábbiakban anélkül. A vonalközök mérete tanévről tanévre csökken. A negyedik osztályos tankönyv elején ismerik meg a gyerekek a dő-kulcsot. Innentől hagyományos méretű ötvonalas rendszerben dő-kulccsal láthatók a dalok. Ismeretlen anyag lapról olvasása csak a szolmizációs gyakorlatokban van, a vonalrendszerben történő kottajelölés 3. osztályban kezdődik. (7. ábra) Ennek csak előzményét láthatjuk a *Szó-Mi* füzetek néhány készségfejlesztő gyakorlatában, ahol felbukkan a redukált vonalrendszer a különben hagyományos, violinkulcsos, ötvonalas rendszert használó könyvecskékben.

Az 1958-as kiadásban változott a koncepció. A szolmizáció bevezetésének pillanatától kulcs nélküli ötvonalas rendszerrel találkozunk, egy oldalon belül különféle vonalköz-méretekkkel, több megközelítéssel: széles vonalközben szolmizációs hangnevekkel, majd színes kottafejekkel száraz nélkül, végül keskeny vonalközben ritmust jelölő szárazakkal és fekete kottafejekkel, illetve ezek variációival. (8. ábra) Itt

már az 1. osztályos tankönyvben ritmusírás-feladatok találhatók, a 2. osztályos kötetben pedig a 20. oldalon a *Csűr csavarodjék* kezdetű dal tanulását lapról olvasással várja el a szerző a fölé írt utasítás szerint. Ez merőben eltér az eddigiektől. Új módszertani elemként megjelenik a dallam kirakása korongokból.

8. ábra

Kottaolvasás tanítása: Énekeskönyv I. 42–43. old. (1958)

9. ábra

A hangok térbeli helyzetének megjelenítése és színkódja (Énekes könyv I. 48. old. (1948), Énekeskönyv I. 70. old. és Énekeskönyv II. 34. old. (1958))

Az illusztrációk mellett különböző *vizuális elemek* is segítik az elméleti anyag megértését az 1-3. osztályos könyvekben. Ezekből néhány már a *Szó-Mi* füzetekben is feltűnik, az 1948-as *Énekes könyv* sorozatban azonban szélesebb repertoárral találkozunk, majd az 1958-as tankönyvek újabb módszertani elemekkel gazdagodnak, ami jól mutatja Ádám Jenő kreativitását a szemléltetési ötleteket illetően.

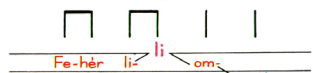
Legáltalánosabban a hangok térbeli helyzetének megjelenítése. Az *Énekes könyvekben*, ahol az 1. osztályos kötetekben nincsenek kották, a hangok közötti viszonyt a rézsutosan egymás alá-fölé írt szótágok/hangnevek szemléltetik. Ennek

vannak fokozatai, először a szöveg szótagjaival íródik le a dallamvonal, önmagában, majd redukált vonalrendszerben, később mindez a szolmizációs hangokkal jelenik meg. Az 1948-as kiadásnak az első osztályos, az 1958-asnak viszont mindkét kötetében a szolmizációs hangnevek az egész könyvön végigvonuló színekódokat is kapnak, azonban ezek különböznek a két kiadásban. A szó-mi piros-kékje megegyezik, a többi hang azonban eltérő (dó: zöld – fekete; lá: ciklámen – szürke). (9. ábra)

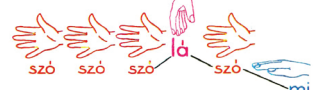
Az 1949-es kiadásban a szintakarékos nyomás miatt megszűnt a szolmizációs hangok színekódja, itt az új elem vastagított kiemelésű (10. ábra).

21-22.

 Fe-hér li om. szől,
 U-gorj a Du ná-ba,
 ba,

Támaszd meg oldalad két arany pálcával!
 Meg is mosakodjál, meg is simakodjál,
(beszélve, hirtelen)
 Töröld meg magadat valaki kötényébe!

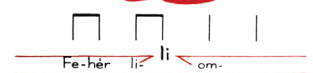

szó szó szó lá szó mi

24

20-21.

 Fe-hér li om. szől,
 U-gorj a Du ná-ba,
 ba,

Támaszd meg oldalad két arany pálcával!
 Meg is mosakodjál, meg is simakodjál,
(beszélve, hirtelen)
 Töröld meg magadat valaki kötényébe!

szó szó szó lá szó mi

25

10. ábra

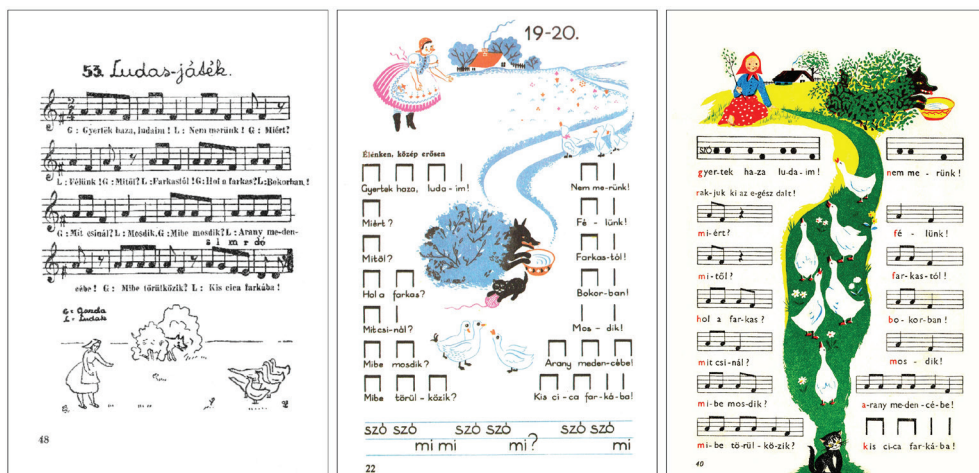
Szintakarékos nyomás az 1949-es sorozatban
 (Énekes könyv I. (1948) – Énekeskönyv I-II. (1949))

A zenei képességfejlesztés folyamatát áttekintve látható, hogy több átalakuláson ment keresztül. Ami mindegyikben állandó maradt, az a relatív szolmizációs rendszer, az erős pentaton alapozás után bevezetett diatónia, és az, hogy körülbelül ugyanazokat a zenei jelenségeket ismerteti meg alsó tagozaton. Az eltérések leginkább a tanítás tempóját érintik. Leggyorsabban a *Szó-Mi*, legráérősebben az 1948-as sorozat halad. Az 1958-as *Énekeskönyvek* bizonyos tekintetben komótosabbak, például a ritmikai előkészítés és szöveghasználata esetében, más tekintetben hajszoltabbak, hamarabb kezdik az aktív kottaolvasás és -írás tanítását. Érdekes lenne tudni a változások mértékét. Vajon a gyakorlat formálta kiadásról kiadásra, vagy más szempontok érvényesültek, mint például a dalanyag változtatásában?

Illusztrációk és grafikai koncepció

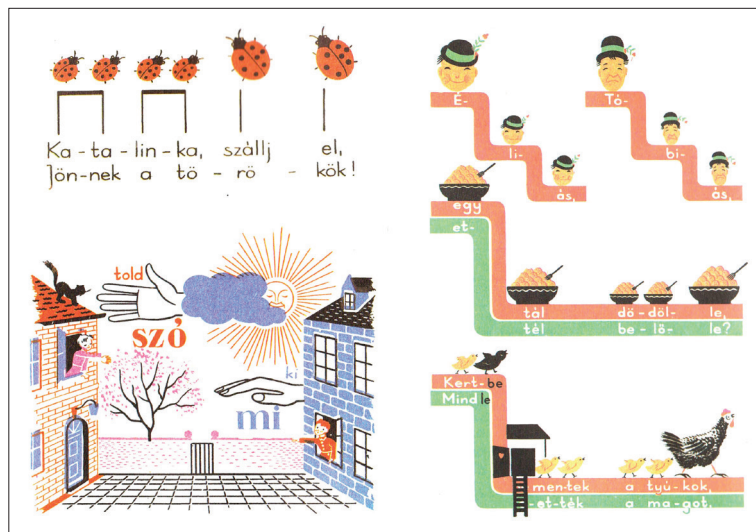
Tankönyv esetében a vizuális megjelenés, az oldaltükrök kinézete és az illusztrációk is szerves részét képezik a módszertannak. Ádám Jenő ezt annyira fontosnak

tartotta, hogy minden oldalt felvázolt, rajzokkal, ábrákkal, kottaképekkel együtt, és azok alapján készült a tördelés és a grafikai munka.

11. ábra

Hangulatteremtő illusztrációk: Ugyanaz a dal több kiadásban - Gyertek haza, ludaim (Szó-Mi 1.; Énekes könyv 1. 1948; Énekeskönyv 1. 1958)

12. ábra

Zeneelméleti ábrák (Énekes könyv 1. 1948)

Az illusztrációk kétféle funkciót töltenek be. Egyrészt találhatunk a dalok tematikájához kapcsolódó hangulatteremtő képeket (pl. Ludas játék) (11. ábra), másrészt módszertani megfontolásból készülöket, amelyek a zeneelméleti részeket igyekeznek könnyebben befogadhatóvá tenni. Ez utóbbiak a ritmusértékeket szimbolizáló ábrák, például kisebb-nagyobb katicák, cseresznyék, kacsák; a hangok közötti

magasságkülönbségek megjelenítése házak emeleteiként; dallamvonalrajzok vonalakként, hullámzó tengerként, dímbes-dombos tájként vagy hegycsúcsokként; a kérdés-felelet játékok kérdőjel és felkiáltójel emberkéi. (12. ábra)

13. ábra

Ami 1948-ban kesztyűgyár, az 1958-ban már palota. Bemutatkoznak a dó-ré-mi gyerekek. (Énekes könyv 2. 36. old (1948) illusztráció: Mallász Gitta és Rusznyák Erzsébet - Énekeskönyv I. 61. old. (1958) illusztráció: Kaeszné Lukács Kató)

4.

Lassacsán, haluk

Czó-mó-dé-ri fa-lu-vé-gen

Ha egy csár - da vol - na,

Ha egy csár - da vol - na.

S-T

2. Abba bizony Molnár József
:] Koronás úr volna :]
3. A Tóth Maros habot főzött,
:] Nem volt neki leve :]
4. Molnár József kanált vésett,
:] Nem volt neki nyelo :]

10

4.

Lassacsán, haluk

Czó-mó-dé-ri fa-lu-vé-gen

Ha egy csár - da vol - na,

Ha egy csár - da vol - na.

S-T

2. Abba bizony Molnár József
:] Koronás úr volna :]
3. A Tóth Maros habot főzött,
:] Nem volt neki leve :]
4. Molnár József kanált vésett,
:] Nem volt neki nyelo :]

91

14. ábra

Eltűnik a templom. Énekes könyv 4. 1948, 1949

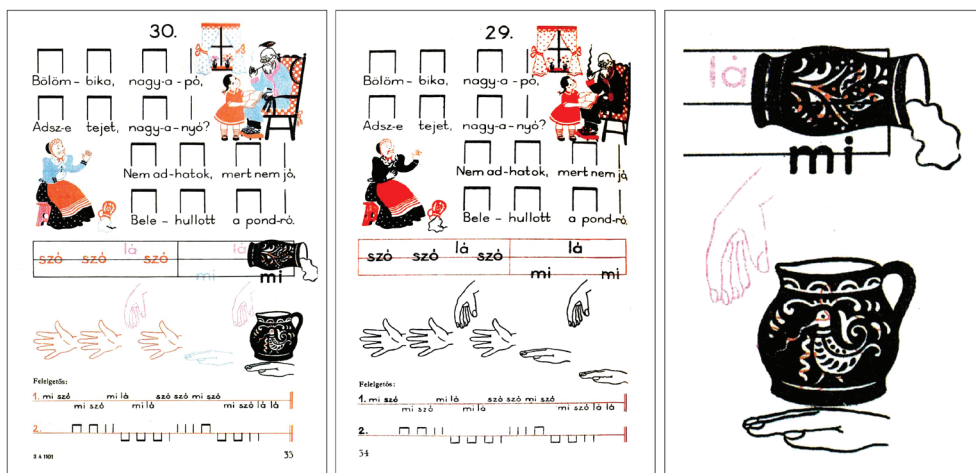
Érdekes vizuális játék a dó-ré-mi gyerekek, akik karakterükben, kéztartásukban szolmizációs hangjukat jelzik és a 2. osztályos tankönyvbeli bemutatkozásuk után fel-felbukkannak a 3. osztály zeneelméleti grafikáiban (13. ábra).

A *Szó-Mi* füzetek még fekete-fehérben jelentek meg, az *Énekes könyv* sorozat azonban már színesben. A legviszafogottabb a kétszínnyomott 1949-es kiadás, legszínebb pedig az 1958-as. A különböző kiadások azonos évfolyamainak könyveit vizsgálva feltűnik, hogy a legtöbb, legnagyobb méretű képeket és szint használó kiadás 1958-as, képeskönyvszerűségében messze felülmúlja az eredeti, 1948-ast (4. ábra).

A hirtelen összeállított, meghúzott 1949-es, amiből pótlás nélkül képek is eltávolításra kerültek dalukkal együtt vagy vallásos tartalmuk miatt (pl. templomot ábrázoltak), sőt gyakran anélkül is, a legkevésbé illusztrált (14. ábra).

Összességében elmondható, hogy a grafikák minden kiadásban, a borítótól az utolsó oldalig, egy erős koncepció mentén készültek. Egyrésztől sugallják a népzenei tartalmat, másrészt segítik az elméleti anyag feldolgozását és nem utolsósorban a korosztálynak megfelelő módon és mennyiségben színesítik az oldalakat.

Egyik kedvenc képpemmel zárnam a grafikai fejezetet, amikor egy nyomdai hibát javítanak. A rossz szolmizációs hangot és kézjelet egy váza takarja. A következő kiadásban már helyes a nyomtatás (15. ábra).

15. ábra
Nyomdai hiba javítása. Énekes könyv 1. 1948. és 1949.
Illusztráció: Kaesz né Lukács Kató

A sorozat utóélete

Az *Énekes könyv* sorozat saját korában, eredeti formájában alig volt használatban¹⁰, az 1990-es évek közepén kiadott reprint 6-8 év után eltűnt a tankönyvpiacról, ezért nem tudható, hogy a rajta felnövő tanulók milyen zenei ismeretekkel rendelkeztek volna a teljes kurzus nyolc éve után. De így is jelentős, máig tartó hatást gyakorolt az elkövetkezendő évtizedek zeneoktatására. Konceptiója, módszertana, dalanyaga számos tankönyvben feltűnik, elsősorban az első négy osztály számára készültekben.

Már az 1958-as kiadást felváltó, 1963-ban megjelent, Kovács Lajos¹¹ által összeállított *Énekeskönyvek* is merítenek belőle, például ugyanazon dalokon tanítják az egyes zenei jelenségeket, mint azt Ádám Jenő ajánlotta.

A későbbiek közül Szabó Helga 1–8 osztályig kidolgozott *Énekeskönyv* sorozata a legismertebb, de említést érdemelnek Lantos Rezsőné és Lukin Lászlóné 1–3. osztályos *Ének-zene* tankönyvei¹², Pappné Vencsellői Klára sorozata¹³, valamint a Lassúné Ruskó Renáta által írtak¹⁴ is. Sőt! Ha megvizsgáljuk a Nat2020-hoz eddig kiadott *Ének-zene* tankönyveket¹⁵, látható, hogy az *Énekes könyvek* meglepően sok eleme megtalálható benne. Dalanyagban is van átfedés, többször ugyanazon a dalon tanítja az új zenei jelenségeket, tematikus dalcsokok, dallamvonal-rajzok, színekódolt hangok is előfordulnak, használ korongkirakót, kézjelezést, de ezeket nem olyan következetesen vezeti végig a könyveken, mint Ádám Jenő tette.

A sorozat átalakulásai és egyes elemeinek sokszínű alkalmazása az utódtankönyvekben messzemenően illusztrálja szerzője a *Módszeres énektanítás* bevezetőjében megfogalmazott, sokat idézett gondolatait: *Nem lehetett tehát céлом, hogy megfelellezhetetlen, vagy csalhatatlannak vélt fogásokkal kikövezett utat jelöljek meg. ... Azzal a gondolattal bocsátom útjára, hogy fúrjon-faragjon rajta, alakítsa, csiszolja a legnagyobb tanítómester: a gyakorlat.*¹⁶

Mint láthattuk a gyakorlat sokat alakított rajta, persze az kérdés, hogy mindez előnyére vált-e. Az azonban megkérdőjelezhetetlen tény, amit sok zenész és zenepedagógus már amúgy is tudott, hogy Ádám Jenő kitörölhetetlenül beleírta magát a magyar zeneoktatásba, amely hetven éve táplálkozik a munkásságából.

¹⁰ Tamás Margit: *Feltáratlan zenepedagógia-történeti dokumentumok Ádám Jenő hagyatékában*. in Tamás Margit (szerk.): *Életmű hat szólamban. Ádám Jenő emlékére*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Pedagógia Kar, 2022, 20.

¹¹ Kovács Lajos: *Énekeskönyv és Ének-zenei munkafüzet 2-4.*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1963.

¹² Szabó Helga: *Ének-zene az általános iskola szakosított tantervű ének-zenei 1-4. osztály számára*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1975.

¹³ Pappné Vencsellői Klára: *Ének-zene 1-4.*, Debrecen, Pedellus Tankönyvkiadó, 2006.

¹⁴ Lassúné Ruskó Renáta: *Ének-zene 1-4.*, Szeged, Mozaik Kiadó, 2001.

¹⁵ Rápl György: *Ének-zene 1-3.*, Budapest, Oktatási Hivatal, 2020, 2021.

¹⁶ Ádám Jenő: *Módszeres énektanítás*, 5.

TAMÁS MARGIT

ÁDÁM JENŐ HANGKÉPZÉSTERVE NYOLC ÉVFOLYAMRA

Amikor hangképzésről esik szó, az elsősorban a magánénekes rendszeresen végzett, nélkülözhetetlen tevékenységét vagy az énekkari próba kezdetén zajló beéneklést juttatja eszünkbe. A *Módszeres énektanítás* (eredeti címe: A relatív rendszerű iskolai énektanítás didaktikája) Ádám Jenő munkája, amelynek utolsó, az énekkari munkával foglalkozó fejezetében többek között felhívja a figyelmet az iskolai énekkarban folyó munka és az órarend szerinti énekórák közvetlen kapcsolatára: amit az énekórákon tanítunk, az énekkari munkában értékesítjük. Azaz, az énekórák az elemi szinttől kezdve az együttes éneklésre való előkészítést szolgálják – a hangjegyekről való éneklés, a ritmusgyakorlatok, a többszólamúság, a tiszta éneklés gyakorlatai. Mindez nem egyéb, mint az éneklési készség egyre finomabb kimunkálása. S amennyit ezekben elértünk, az hozza meg gyümölcsét a kóruséneklésben. „A szépen kicsiszolt éneklés (mindig erre törekszünk!) már maga is karéneklés.”¹ Mivel az osztályokban tanulók összetétele éneklési készség tekintetében igen változatos, a magasabb cél elérése végett szükséges, hogy megfelelő válogatással énekkart alakítsunk. E kritériumok alapján oktatta zeneakadémista tanítványait is, akik közül Kardos Pál, az énekkari hangképzés professzionális elméleti kidolgozását és gyakorlati megvalósítását napjainkig felülmúlhatatlanul vitte tovább. Az énekkarról, az énekkari hangképzésről így vélekedik:

[...] az énekkar sok tekintetben olyan, mint egy hangszer: anyaga, struktúrája van, elkészültéhez idő kell, megépítésének vannak alapvető követelményei, mesterfogásai, „titkai”. Ahhoz, hogy igazán értékessé váljon, megállapodottságra, időre van szüksége.

A sok különböző énekes egységes hangvétele olyan igény, amely nélkül színvonalas énekkarról nem beszélhetünk (A szó valódi értelmében persze énekkarról sem, legfeljebb éneklő emberek kisebb-nagyobb csoportjáról). Másképpen fogalmazva: a színvonalas énekkari hangzás alapkövetelménye a kiegyenlítettség. Kiegyenlítettségen az egyes szólamok, valamint az énekkar egésze hangvételének egyöntetűségét értjük, dinamikai, hangszínbeli és intonációs szempontból egyaránt. Tehát az énekhangok vivőerejének, szépségének nemcsak keveredését, hanem ötvöződését; új minőség keletkezését.²

Ádám Jenő az éneklés módjáról a következőket mondja: „Csak ahol nyugalom és csend van, ott születetik meg a szép! Szép ének csak halk éneklésből fakadhat! [...] Aki ezt eléri, komoly nevelői eredményt könyvelhet el”³

¹ Ádám Jenő: *Módszeres énektanítás*, Budapest, Országos Közoktatási Tanács, 1944, 299.

² Kardos Pál: *Karvezetés III. Intonálás*, Szeged, Kardos Pál Alapítvány, 2017. 5.

³ Ádám, 1944. 302.

„Halkan énekeljünk!” Szól a felhívás minden évfolyam tankönyvében az énekhang fejlesztésére kidolgozott gyakorlatok kottaképe mellett. Ide ismét Kardos Pál gondolatai kívánkoznak. Levél Maróti Gyulának (részlet):

Kedves Gyuszi Bácsi!

Vissza kell térnem egy témára, amely legutóbb az Egri Diáknapok zsűrizésekor merült fel közöttünk. Nevezetesen a „halk”, „finomkodó”, „fojtott” hangvételtől akarok néhány szót írni.

Ha valaki valamiben járatlan, tevékenységét bizonyos nehézkesség, görcsösség jellemzi: az erő kifejtés maximumával ér el minimális eredményt. [...] Ugyanúgy az éneklésben is: aki nem tud énekelni, annak az első nehézség jelentkezésekor kidagadnak nyakán az erek, erőlködik; s a karnagy, aki erre épít (hisz ez is „természetes”), egy idő után már csak a kemény forte, lefojtott piano vagy valami rekedt, zörgő mezzoforte között választhat, mert kórusa nem képes másra. [...] hamis alternatíva így feltenni a kérdést: természetes éneklés vagy finomkodó éneklés. Hiszen a görcsös is természetes, többen énekelnek mereven, mint felszabadultan. Ugyanakkor az igazi szépség, a nemes, magasrendű éneklés is „finomkodónak” hathat bizonyos körülmények között (pl. rossz akusztikájú teremben, [...])

Máshol van tehát a lényeg: görcsös, kemény, durva, faragatlan, darabos, merev hangvétel éppúgy a kulturálatlan éneklés jellemzője, mint a motyogó, bártortalan, zárt, szűk, enervált. Valamennyi ugyanahhoz a „színskálához” tartozik, ugyanannak a jelenségnek különböző fokozatai, képviselői – vagyis a motyogás és ordítás elleni küzdelem lényegében egy és ugyanaz.

Ennek szöges ellentéte a kulturált hangvétel, amely nem erőre épít tudás híján, hanem lendületre, magasfokú tudás birtokában. Végletei nem a görcs és az enerváltság, hanem a szabadság és érzékenység. Színváltása nem külsőséges, nem effektusok egymásmellettiségére épülő, hanem belülről fakadó, zenei-tartalmi rezdülésekből táplálkozó, folyamatos.⁴

Csendteremtés, nyugodt, halk, kicsiszolt éneklésre törekvés az ének óráknak is egyik megvalósítandó feladata. Hogy Ádám Jenő mindezt a legkomolyabban így gondolta, bizonyítja az is, hogy 1948-ban megjelent, elsőtől nyolcadik osztályig kidolgozott *Énekes könyvei* utolsó fejezetének, amelyek légzéstechnikai és hangképző gyakorlatokat tartalmaznak, „Minden énekórára” címet adta.

Ahogy Kardos Pál az énekkari hangzásban, Ádám Jenő a mindennapi énektanításban is ugyanezt a kiegyenlítettésre törekvést munkálja, új minőség létrehozását, közösségformálást: a sokban az egységet.

A minden énekórára szánt hangképző gyakorlatokban két csoport különül el: a légzőgyakorlatok, amelyek alapvetően befolyásolják, meghatározzák az éneklés minőségét, valamint a hangfejlesztő gyakorlatok. Ezeknek három tipikus változata jelenik meg a gyakorlatsorokban: az énekhang képzési helyének és módjának gyakorlatai, egyszerű dallammotívumok szekvenciális éneklése különböző hangzókkal,

⁴ *Tudós tanárok tanár tudósok – Kardos Pál* (szerk: Kardos Pálné – Ordasi Péter – Rozgonyi Éva), Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 2005, 35–46.

ismert dalok dallammotívumaiból szerkesztett gyakorlatsorok. A hangképzés időtartamára is javaslatot tesz: alsó tagozat harmadik és negyedik osztályban a 3-4 perc, felső tagozaton 5-6 perc.

Az első osztály tankönyvét tanulmányozva (legszenbetűnőbb, hogy kifejező rajzok segítik a lényeg megértését) láthatjuk, itt még nincs egyéb feladat, mint a helyes testtartás és helyes légzéstechnika kialakítása sok-sok énekléssel és játékkal. Második osztályban ugyancsak erre törekszünk. Eközben a zenei készségek folyamatos, sokrétű fejlesztése folyik, így harmadik osztályba kerülve nem okozhat nehézséget egyetlen elvégzendő hangképző gyakorlat sem.

Légzőgyakorlatok

Először harmadik osztályban jelennek meg a tankönyvben. A kottakép érthető, világos. Az ütemvonalak kezdetén a kettes ütemet jelző szám (páros lüktetés), az ütemvonalakon belül, álló egyenessel jelölt negyed/tá ritmusértékkel a koppantást, az egyenletes lüktetést olvashatjuk le. A további instrukciókat szövegesen írja a kottasorok fölé: belégzés, kilégzés (1. ábra).

Negyedik osztályban a légzőgyakorlatok lejegyzése annyiban módosul, amennyi újabb zenei ismerettel gyarapszanak évről évre a tanulók: most már a dobritmus kottaképét használja. Továbbra is páros lüktetésű ütemeket alkalmazunk (4/4). A kötőívek használata is elkezdődik. A gyakorlatok hosszabbak; a tüdőkapacitás növelése is tudatosan tervezett (2. ábra).

Ötödik osztályban az eddig tanult ritmusértékek és szünetjeleik mind láthatók: egész, fél, negyed, nyolcad ritmusértékek és szünetjeleik használatával a tanulók egyre nagyobb jártasságot szereznek a kotta olvasásában. A páros lüktetés (4/4) immár ötödik éve dominál; ekkorra minden bizonnyal készségszintre emelkedik a súlyos-súlytalan viszony érzékelése. A tempójelzés magyarul olvasható. Itt az ideje tudatosítani a levegővel való gazdálkodást is (3. ábra).

A hatodik osztály légzéstechnikai gyakorlatsoránál szintén az újonnan tanult zenei ismeretek alkalmazását figyelhetjük meg: a páratlan lüktetés – 3/4 és a pontozott fél érték is bekerül a hangoztatásra váró feladatok sorába. A levegővel való gazdálkodás – bármelyik gyakorlat esetén egy sor, egy levegő. A tempójelzést itt már a zenei kifejezések egyetemesen használt nyelvén olvashatjuk (4. ábra).

A hetedik osztály számára nem találunk külön légzőgyakorlatokat, az előző évek gyakorlatait énekeljük.

Nyolcadik osztályban a tanulók a metronómszám alapján tanulják meghatározni a tempót. A jelölések és ritmusértékek igazodnak a már elsajátított zenei ismeretekhez. A megjegyzés a tanár és a tanuló számára egyaránt szól: „Alakítsunk a fentiekhez hasonló más gyakorlatokat is! A zenei fantázia, kreativitás, alkotókészség is megjelenik feladatként (5. ábra).

1. ábra
A 3. osztály légzőgyakorlatai

2. ábra
A 4. osztály légzőgyakorlatai

3. ábra
Az 5. osztály légzőgyakorlatai

4. ábra
A 6. osztály légzőgyakorlatai

5. ábra
A 8. osztály légzőgyakorlatai

Hangfejlesztő gyakorlatok

Ahogy a légzőgyakorlatok alkalmazását harmadik osztályban kezdjük, ugyanúgy a „szép éneklés gyakorlatai” is ekkor veszik kezdetüket. Miután a harmadik osztályosok már gyakorlottak az olvasásban, a szerző néhány fontos megjegyzést ír az elvégzendő feladatokhoz: „A kellemes, zengő hang szép. Ordítózás, kiabálás csúnya. Csak a durva ember hangos! Halkan énekeljünk!”⁵ A halk éneklés különösen nagy

⁵ Kodály Zoltán – Ádám Jenő: *Énekes könyv az általános iskola 3. osztálya számára*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994, 93.

jelentőségű, annak kimunkálása időigényes, enélkül minőségi hangzás nem alakítható ki. Aki nem tud halkán énekelni, nem hallja a körülötte éneklőket, nem képes beleolvadni, ötvöződni, egyöntetű hangzást létrehozni.

Az énekhang képzési helyének és módjának gyakorlatai

Adott hangmagasságon különböző szótagokkal megszólaltatott gyakorlatok az énekhang képzésének pontos helyét és módját éreztetik meg, rögzítik; nem a torokban feszítve, hanem a rezonáns üregeket kitöltve szabadon áramló hang megszólaltatása a kívánatos.

Harmadik osztályban a tanulók hangja már hajlékonyan formálható, fejleszthető, amennyiben előző évek során rendszeresen énekeltek, mozogtak, játszottak. Hangzóváltások következtében a hang könnyen csúszkálhat a torokban. Hogy ez ne következék be, erre szolgálnak a következő gyakorlatok: adott hangmagasságon különböző szótagok tartása, váltása (6. ábra).

Negyedik osztályban a hangjegyek már öt vonalra kerülnek, a sorok elején dőkulcs jelzi a tájékoztatósi pontot. Tempónk lassú; a gyors tempó nem tenné lehetővé, hogy maximális figyelemmel hallgatva, érzékelve tudjuk az adott hangmagasságot a megfelelő képzési helyen létrehozni. Dó-tonalításban a három egymást követő hangmagasságon (7. ábra).

Ötödik osztályban a hangfejlesztés következő foka a megvalósítandó cél: a mély, közép és magas nyelvállású magánhangzók közvetlen egymáshoz kapcsolása a nazális mássalhangzó közbeiktatás nélkül, miközben az énekhang képzési helye nem módosulhat. Ez nem magától értetődő, azonnal meg nem valósítható, rendszeres gyakorlás igénylő feladat. Itt is a dó-tonalításban mozgunk tercig fel és vissza (8. ábra).

A minőségi énekhang képzésének két nélkülözhetetlen kritériuma a tempó (lassan) és a hangerő (halkan). Hatodik osztályban a dó-tonalítás mellett a lá-tonalitást is gyakorolni kezdjük, és már nem a tercig, mint az előző évfolyamokban, hanem a kvintig próbálkozunk minden szomszédos magasságon ugyanazt a minőséget létrehozni (képzési hely és mód). Majd ugyanezt dó-tonalításban is megpróbáljuk (9. ábra).

A következő évfolyam újabb zenei komponenssel – dinamikai elemek – bővíti a készségszint eléréséig gyakorlandó feladatokat. Az instrukciók a kottakép alatt olvashatók. Az előző évekhez képest változás, hogy a dó-kulcsot a G-kulcs váltja fel (10. ábra).

Az általános iskola legmagasabb évfolyamában a hangfejlesztő gyakorlatok kottaképe alig mutat eltérést az előző évhez képes. Azonban tudatosan figyelni kell mély belégzést követően a zengő, halk hangon való megszólalásra és mindezt oktávig terjedő magasságig megvalósítani (11. ábra).

Lassacskán

I.

2 | ẋ | ẋ | mő — | mő — | s. í. t.

(belégzés) (éneklés)

Hasonlóképpen mő, ma, mú szótagokkal is, valamint nő, nő, nő, na, nú, majd lő, lő, lő, la, lú és ző, zű, zó, za, zú szótagokkal.

Az a, u nehogy a torokban reccszen! A homloktájt zengjen!

6. ábra
Hangfejlesztő gyakorlatok 3. osztályban

Lassacskán

ma mó mú mó

7. ábra
Hangfejlesztő gyakorlatok 4. osztályban

má-é-i-ó má-é-i-ó

má-é-i-ó má-é-i-ó má-é-i-ó

8. ábra
Hangfejlesztő gyakorlatok 5. osztályban

Lassan, halkán

ma ó — ú, ma ó — ú,
lk é — i, lá é — i,
já e — ü, já e — ü.

tovább mi-ig és vissza.
(dó-ré-mi- stb.-vel is kezdetjük)

ma ó — ú,
zaü — ü — ü.

9. ábra
Hangfejlesztő gyakorlatok 6. osztályban

belégzés

má-é-i-ó-ú - - - (vagy: zá-é-i-ó-ú
ná - - - - - vá - - - - -
lá - - - - - zsá - - - - -
já - - - - - rá - - - - -

pp., p., mf, f végig egy azon hangerővel, vagy váltakozva. Vagy kétütemenként:

árnyalással.

10. ábra
Hangfejlesztő gyakorlatok 7. osztályban

Előbb kilégzés, majd mély belégzés után zengő, halk hangon a felső nyolcadig és vissza:

$\text{♩} = 60$

má-a-ó-ú — vagy: vu-ó-á —
(né-é-i-ú —) zé-ó-e —
já-é-ő-ü — zsü-ü-ü — stb.

11. ábra
Hangfejlesztő gyakorlatok 8. osztályban

Egyszerű dallamotívumok szekvenciális éneklése különböző hangzókkal

Amikor az énekhang képzése a helyére került, a következő fok, amikor nem tartott hangmagasságon szólaltatunk meg különböző szótagokat, hanem rövid dallamotívumok megformálásával. Negyedik osztályban a zenei motívum csupán az adott hangmagasságról lefelé mozdulás (terc ugrás), majd vissza a kezdőhangra. Mindezt folytatjuk szekvenciában, azaz tonalitásban maradván a kvintig, majd vissza (12. ábra).

Felső tagozat ötödik osztályában ötfokú dallamfordulatok éneklésével finomítjuk tovább hangunkat, egyre nagyobb jártasságot szerezve a hangképzésben. Finom árnyalás a kötőívek által értelmezni és megszólaltatni a dallamokat – legato és motívumon belül párosával kötött pentaton fordulatok (13. ábra).

má ná lá zá vá
né zé stb. (visszafelé is!)

vagy:
má mé mi mó mű (stb.)

12. ábra
Szekvenciális menet 4. osztályban

1. ma jó né rá zú zsú ró nyi

2. bõ fû dü szó jú vá

3. 4.

5. 6. ló mó õ ú nő né e í mú nyi- ló ró-zsa. (ma á é...) szól az é-nek

13. ábra
Pentaton fordulatok 5. osztályban

4. p f folytassuk!

8. p f

9. p f p f p

10. p f

fokozatos erősítés fokozatos halkítás crescendo (kressendo) decrescendo (dekressendo)

14. ábra
Dinamika 5. osztályban

1. p mf na mó

15. ábra
Pentaton skála és dinamika 6. osztályban

2. jó jő ja ju

3. 4.

(Nyílj ki ró-zsa,nyílj ki már!) (Nyílj ki ró-zsa,nyílj ki már!)

16. ábra
Pentatonszekvencia 6. osztályban

1. Andante na (jó, vá, zó, stb)

2. Többször ismételve egy-egy hanggal magasabbban!

17. ábra
Ötfokú hangsor 7. osztályban

1. Könnyedén, simán, kiegyenlítetten, folyékonyan! Ilyen és más ritmusképletekkel a többi hangsort is énekeljük!

2. Előbb lassacskán, majd mindig gyorsabban.

mf p

18. ábra
Hétfokú skála és oktáv ugrások 8. osztályban

6. 7. 8. 9. 10. mf p

Az öt fokot lefelé

19. ábra
Hangzاتفelbontás és ötfokú motívumok 8. osztályban

Ugyancsak ebben az évfolyamban próbára tehetjük képességeinket azzal, hogy az eddig elsajátítottak mellé a dinamikát, mint a zene újabb alkotóelemét is beiktatjuk. Megszólaltatás a kottaképen jelöltek szerint (14. ábra).

Hatodikban egyrészt már két motívum dallamsorrá kapcsolása a feladat, másrészt a dinamikai differenciálás, valamint a crescendo-decrescendo megvalósítása a hangerő-skála megfelelő fokain (a dallam emelkedésével emelkedik a hangerő is, és viszont; a dallam ereszkedésével csökken a hangerő) lá-pentatonban (15. ábra).

Majd újabb ritmusképlet – szinkópa – jelenik meg a gyakorlatban. A lá-pentaton hangnem változatlan, a ritmika összetettebb. Előadásmódjában motívumként legato, dinamika tekintetében a crescendo-decrescendo itt is a dallam emelkedési és ereszkedési irányához igazodik (16. ábra).

Hetedikben az ötfokú skála fölfelé és lefelé egy ívben való megformálása a hangerő fokozatos emelésével-ereszkedésével különböző ritmikával. Kottaképpen a G-kulcs és az előjegyzések használata, valamint a tempójelzés már nem magyarul (17. ábra).

Nyolcadik osztályban a hétfokúság, nemcsak a dúr, hanem a modális hangsorok megszólaltatása is megjelenik a hangképzésben. Ezek mellett az oktáv ugrás tiszta intonálása lefelé és fölfelé, illetve föl és vissza, le és vissza először lassan, majd egyre gyorsabban. Nehezítés, hogy a hangerő-változtatás ellentétes irányú a dallamirányhoz képest, azaz fölfelé ugrásnál halkítunk, lefelé ugrásnál erősítünk (18. ábra).

A hétfokúság mellett a funkció-érzet bevezetése is megtörténik hangképző gyakorlat formájában. Rövid, ötfokú motívumokat pedig a hangerő emelésével és csökkentésével is illő megszólaltatni. Ritmikai tekintetben a triola megjelenése hozza az újdonságot és egyben nehézséget (19. ábra).

Ismert dalok dallammotívumaiból szerkesztett gyakorlatsorok

Jelenlegi módszertani gyakorlatunkban is helyet kap az a mozzanat, amikor gyermek- és népdalaink tipikus, rövid motívumait alkalmazzunk beéneklő gyakorlatként. Erre bőségesen találunk példát Ádám Jenő 1948-ban megjelent *Énekes könyveinek* minden évfolyamában.

Alsó tagozaton rövidebb, egyszerű motívumok szekvenciamenete jellemző néhány hangmagasságig föl majd vissza. Felső tagozaton ritmika és dallam tekintetében is egyre hosszabbá és egyre összetettebbé válnak a zenei motívumok. Hetedik és nyolcadik osztályban a különböző előadásmódok és karakterek is újabb feladatokat adnak a tanulók számára. Néhány a sok közül (20–23. ábra).

Az *Énekes könyvek* hányattatott sorsa miatt épp azok a fejezetek merültek leginkább feledésbe, amelyek a hangképző gyakorlatokat tartalmazzák. Az 1948-ban érvényes tanterv, amelyet 1947-ben maga Kodály és első tanítványi közösen dolgoztak ki, az ének órák számát heti két órában határozták meg. Ehhez igazodva állította össze Ádám Jenő az *Énekes könyvei* anyagát. Nagy veszteség, hogy talán az énekzene tagozatos általános iskolákon kívül más intézményekben soha nem

valósulhatott meg e tananyag. Talán nem reménytelen, hogy egyszer tanítóképzőinkben megismerhetik hallgatóink, hogy tovább adhassák majd leendő tanítványainknak, ha két órában nem is. Talán sejtelmünk sincs róla, hogy 75 évvel ezelőtt olyan kincs született, amely ma is megállná a helyét – szakmai színvonala vitathatatlan, mert keletkezése idején sem a közízlést törekedett kiszolgálni, hanem a zene örökérvényű törvényszerűségeit kívánta megtanítani művészi szinten, sallangok nélkül. Ma élménypedagógiának neveznénk. Nem minden silány, ami régi, nem mind érték, ami új.

1.) (A győri legények) (és vissza)
 á — ó — ú —
 2.) (Udvarom)
 ü — ó — a — á — é — í
 3.) (Most érkezünk)
 ü — ó — a — á — é — í

20. ábra
 Dallammotívumok a 4. osztály dalaiból

9. (Madárka, madárka)

21. ábra
 Dallammotívum 6. osztály

1. (Kerekutca)
 tí — ti — tí — tí —
 ti — ti — ri — ti —
 tá — tá — ta — tá —
 2. (Új esizmám)
 dú — ú — dú — dú — ú —
 bú — bu — bú — u —
 győ — ö — győ, győ, győ,

22. ábra
 Dallammotívumok a 7. osztály dalaiból

1. (Szepen szól a...) (félhangonként áthelyezve)
 2. (Hej, Iloha...)
 3. (Házigazda...)
 Ismert dalainkból szerkesztünk hangfejlesztő gyakorlatokat!

23. ábra
 Dallammotívumok a 8. osztály dalaiból

VARRÓ-SASI ILDIKÓ

„TUDTA-E, HOGY...” ÉRDEKESSÉGEK EGY KÉRDŐÍV ELEMZÉSE KAPCSÁN

Miféle érdekességeket lehet találni egy kérdőívben? Általában csupa adathalmaz, olyan statisztikai alapvetés, amiben nehéz bármi izgalmasat, újdonságot felfedezni. A címben szereplő „Tudta-e, hogy” kifejezés pedig némileg túlzásnak tűnik, hisz amúgy is lépten-nyomon fel akarják kelteni az érdeklődésünket, a figyelmünket valamire, amit egyébként nem tartunk fontosnak, ezért kezdjük megszokni, hogy a túlzó kifejezések mögött nem föltétlen húzódik meg komoly igazságtartalom.

Azonban mi, akik az ének-zene ügyéért bármilyen módon is tenni szeretnénk, akiknek rendíthetetlenül szívügye a zenei nevelés, reménység szerint több szakmai jellegű érdekességet találunk a kérdőív elemzésében. Olyan eredményekről számolhatok be, melyek a jelenlegi helyzetre vonatkozóan tágitják ismereteinket, valamint erősítik Kodály Zoltán szellemében a felelősségünket, az elköteleződésünket, az összetartozásunkat, emiatt további lépésekre sarkallnak.

Amikor megfogalmazódott a gondolat, hogy Nagykőrös és vidéke számára szeretnénk segítséget nyújtani az ének-zene oktatás területén, akkor azt is fontosnak véltük, hogy magukat a gyakorló pedagógusokat kérdezzük meg erről a témáról. Hiszen egy 2011-ben történt országos mérés alapján: „a szervezett pedagógustovábbképzéseket tekintve kettős hatás volt megfigyelhető: a sokszor dömpingszerűen jelentkező, pályázati forrásokból megvalósuló továbbképzések bizonyos területeken kínálati többletet jelentettek, miközben kielégítetlen igények is maradtak azáltal, hogy a továbbképzések szervezésekor az egyéni szakmai szükségleteket ritkábban tudták figyelembe venni.”¹

Így született meg az ötlet a kérdőív elkészítéséről, mely a ceglédi tankerület² együttműködésével a dél-pesti körzet feltérképezését tűzte ki célul.

*Az ének-zeneoktatás tapasztalatai és szakmódszertani lehetőségei*³ című kérdőív az 1–6. osztályig ének-zenét tanító pedagógusokat szólította meg. Azt feltételeztük, hogy felmerül az igény a szakmai fejlődés, a szakmódszertani megújulás ügyében. L. Nagy Katalin 2009-es felmérése⁴ az ének-zeneoktatás tantárgyi problémáit kutatta és kereste a megoldási lehetőségeket. Mi 14 évvel később ebben a régióban elsősorban arra a kérdésre kerestük a kollégák részéről a választ, hogy a jelen és a jövő

¹ Szemerszki Maranna: A pedagógusok szakmai kompetenciáinak és továbbképzési igényeinek életkor szerinti eltérései, in Sági Matild (szerk.), *A pedagógushivatás megerősítésének néhány aspektusa* Budapest, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet 2015, 35.

² Köszönet a ceglédi tankerület segítőkézségéért.

³ [Kérdőív](#)

⁴ L. Nagy Katalin: *Az ének-zene tantárgy helyzete egy kérdőíves felmérés tükrében*, Budapest, 2009. [Felmérés](#) (Letöltés: 2023. 11. 10.)

kihívásaiban miben érzik, hogy segítségükre lehetünk: pályakezdőnek elindulni, a már régebben pályán lévőknek a jó gyakorlatban megerősödni vagy újabb ismerettel gazdagodni.

A kutatás nem reprezentatív, hisz mindösszesen 30 kitöltött kérdőív érkezett be. Ebből a szempontból már az is érdekességnek nevezhető, hogy az érdektelenség vagy az amúgy is sok feladat háttérbe szorította a pedagógusok kitöltési kedvét.

Az elemzéskor a következő összehasonlításokat végeztem: hogyan vélekedik az alsó tagozaton és hogyan a felső tagozaton, az 5–6. osztályban ének-zenét tanító pedagógus, valamint vannak-e különbségek a pályán eltöltött idő és a szükségletek, igények, hozzászólások, ötletek között? Mivel: „a kezdő és tapasztalt tanárok összehasonlításából származó eredmények alapján megállapíthatjuk, hogy: – a kezdetes „sokkja” nemcsak általános és természetes jelensége a pályakezdésnek, hanem szükséges állomása a pályafejlődésnek, hiszen a problémákkal való szembesülés, a megoldási módok keresése fontos érzelmi, intellektuális energiákat mozgósít a szakma tanulásához.”⁵

Emellett feltételeztem, hogy tanító és ének-zene tanár között nagy különbségek mutatkoznak felkészültség, magabiztosság terén. Asztalos Andrea doktori értekezésében hivatkozik egy 2006-os felmérésre, melyben olyan tanítókat kérdeztek meg, akik ének-zenét is tanítottak. „Az eredmények rávilágítottak egyrészt arra, hogy a képzésük nem készíti fel őket a hatékony zenetanításra, másrészt pedig a vélekedéseik szerint a nagyobb tudás növelné a zenetanításba vetett magabiztosságukat, önbizalmukat. Ezenkívül az ének-zenét olyan speciális tárgynak tekintik, amely szakértelmet és előadói képességet igényel.”⁶ Erre a tanárképző kurzuskínálata természetesen jobban felkészíti a pedagógusjelölteket.

Néhány demográfiai adat elemzése után szakmai kérdések és célmeghatározások boncolgatása következik, végül a konkrét szakmai továbbképzés kérdéskörét taglalom.

A legnagyobb arányban Nagykőrösről, illetve Ceglédről érkezett visszajelzés. A legészakibb település a Nagykőröstől 67 km-re fekvő Szentlőrincvárosa. A beküldők ezen túlmenően a Tápióságából és a Jászságból is véleményezték a kérdőívet (1. ábra).

A fenntartói szerepek arányaiban nézve országos megosztást tükröznek. A kutatásban egyházi intézményként a nagykőrösi Arany János Református Általános Iskola és Óvoda vett részt (2. ábra)

A végzettség tekintetében azt láthatjuk, hogy a válaszadók mind képesítéssel rendelkező pedagógusok (3. ábra). Az osztályeloszlásból (1. táblázat) viszont az is kiderül, hogy vannak, akik vagy műveltségterülettel rendelkeznek, vagy képesítés nélkül tanítanak felső tagozaton. A csoport több, mint fele tanít 5, 6. osztályban, és

⁵ Szivák Judit: A kezdő pedagógus, *Iskolakultúra*, IX. évf., 1999/4, 9.

⁶ Asztalos Andrea: *Az általános iskolai ének-zene tanárok, tanítók gondolkodása a gyerekek zenei képességeinek fejlesztésével, a tanítással és az értékéssel kapcsolatban*, doktori disszertáció Budapest 2019. 75. [Asztalos Andrea](#) (Letöltés: 2023. 11. 10.)

vannak, akik az alsó tagozaton is végeznek oktatói, nevelői munkát. Egy egyetemi diplomával rendelkező személy kizárólag alsós osztályban tanít.

1. ábra
Melyik településen tanít?

2. ábra
Milyen fenntartású az iskola, ahol tanít?

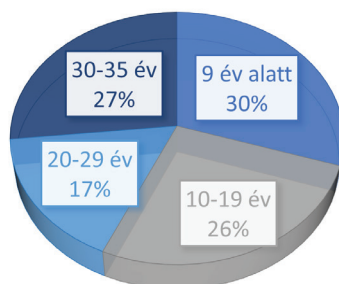

3. ábra
Mi az Ön legmagasabb végzettsége?

1. táblázat
Melyik osztályban/osztályokban tanít ének-zene órát/órákat?

alsó tagozat	14 fő
felső tagozat	10 fő
mindkettő	6 fő

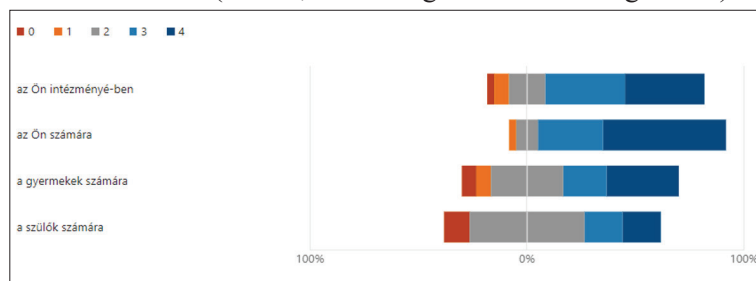
A következő érdekesség számomra a korosztályi megosztás volt (4. ábra). Vajon mennyire igaz a válaszadók esetében, hogy arányaiban tekintve 'előrepszik a szakma' az ének-zene oktatásban fontos szerepet betöltők személyére nézve?

4. ábra
Hány éve tanít?

A diagram jól tükrözi, hogy a pályakezdő és a pályájuk elején járók valamint a 30 pluszos tanári múlttal rendelkező csoport több, mint a felét teszi ki a működő pedagógusoknak és közel hasonló az arány a pályát kezdő és a nyugdíj előtt álló tanító-tanárok között. Vagyis ebben a régióban sem jobb a helyzet a pedagógushány tekintetében. „Hennessy (2000) szerint a következő három tényező az, amely hozzájárul a tanár zenetanításba vetett magabiztosságához: 1. a korábbi személyes tapasztalatok, 2. az egyetemi kurzusok, és 3. az iskolai tapasztalatok.”⁷

Öröndetes, hogy 86%-ban fontosnak érzik az általános iskolai ének-zene oktatást, és több, mint fele a csoportnak mindent meg is tesz a kodályi alapokon nyugvó oktatás-nevelés érdekében (5. ábra, ahol 0: legkevésbé ... 4: leginkább).

5. ábra
Hogyan érzi, 0–4 között értékelve, mennyire fontos az ének-zene tantárgy?

Ez azonban – a megosztott tapasztalatok alapján – nem feltétlenül igaz egy-egy intézményre, vagy a gyerekekre, szülőkre. Többször megfogalmazódik, az a kérdés, hogy hogyan lehetne a gyermekeket jobban motiválni, a szülők miért helyezik az utolsó sorba a tantárgyat, az intézmények miért nem segítik jobban az ének-zenét tanító munkáját, énekkarok létrehozásával, eszközök, hangszerek támogatásával.

Néhány kérdés a jelen helyzetet kívánta feltérképezni. Ehhez először azt kérdeztük meg, hogy mit tartanak az ének-zene tantárgy fő céljának (6. ábra).

6. ábra

Mit tart Ön az ének-zene tantárgy fő üzenetének /céljának?

A szófelhőben jól tükröződik a többség milyen arányban mire helyezi a hangsúlyt. Úgy mint: közös éneklés-zenélés, a hagyományőrzés, általános zenei műveltség elérése, zenei anyanyelv megismerése, kreativitás, érzelmi intelligencia fejlesztése.

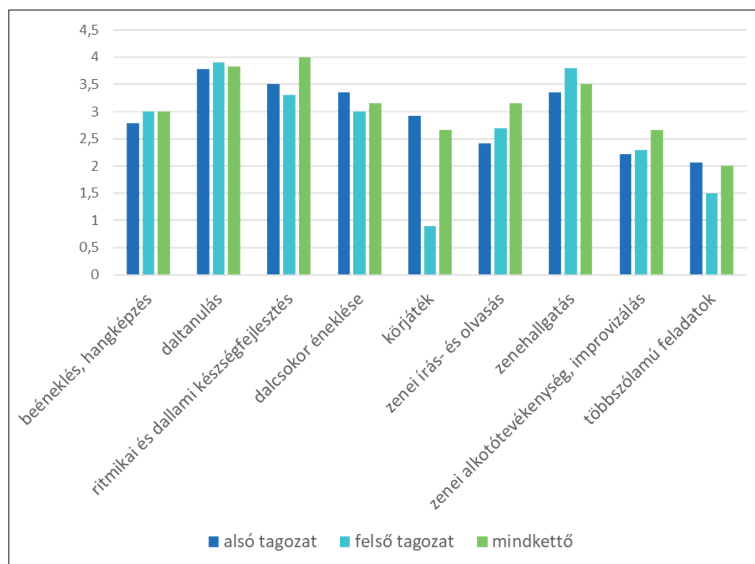
Másodszor arra voltunk kíváncsiak, hogy ezen célok mentén milyen ének-zenei tevékenység, milyen arányban foglal helyet a megkérdezettek óráin, illetve, hogy milyen képesség-készségfejlesztés zajlik munkájuk során (7. ábra).

A diagram felbontásán az látszik, hogy az alsó tagozaton és a felső tagozaton tanítók, illetve a közös halmazban szereplők véleménye milyen különbséget mutat. A körjátékok terén látszik a legnagyobb különbség, ami teljesen érthető a korsztályi sajátosságokat tekintve. Általánosságban igaz, hogy a leghangsúlyosabb a daltanulás, a második helyen a képesség-készségfejlesztés áll, végül a harmadik, dobogós helyen a zenehallgatás végzett.

Ezen fejlesztési célok mentén a legtöbb időt az éneklési készség fejlesztésére, majd a ritmus végül a hallásfejlesztésére fordítanak. Ezzel háttérbe szorul az alkotótevékenység és a többszólamúság iránti érzék fejlesztése még a felső tagozatban is. Mindez összhangban áll a válaszolók célmeghatározásaival, azok alapján következetesen építik fel ének-zene óráikat.

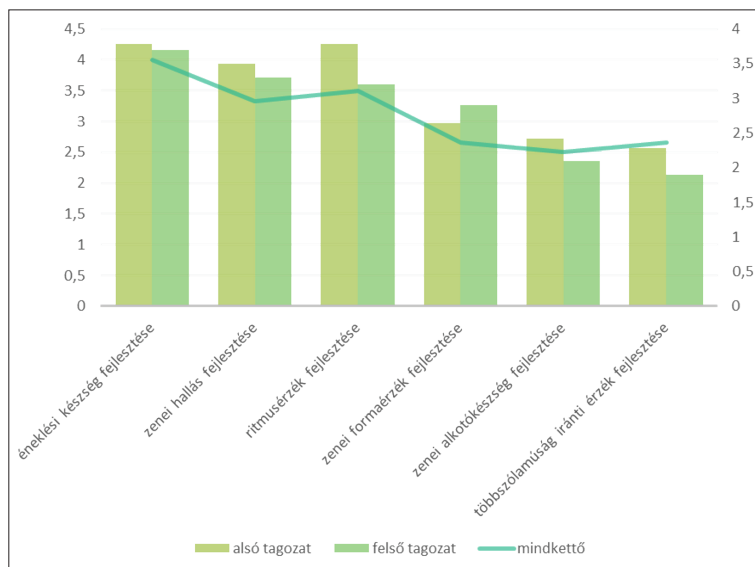

A következő ábrákon a jövőre vonatkozó válaszokat gyűjtöttem csokorba. Arra a kérdésre (8. ábra), hogy – hogyan fejlesztené gazdagabban az órák szakmai tartalmát, valamint a gyermekek képességeit, készségeit – a válaszadókat 3 csoportba rendeztem.

7. ábra

Az alábbiak közül melyik mennyire hangsúlyos az Ön ének-zene óráin?
Kérem, értékelje 0-4 között, ahol 0: legkevésbé ... 4: leginkább!

8. ábra

Hogyan fejlesztené az órák szakmai tartalmát?

Az első csoportban a kilenc év alatti gyakorlattal rendelkező kollégák szöszserinti idézése olvasható. Általánosságban igaz, hogy az ének-zenei tevékenységeken, a készség-képesség fejlesztés területén, a digitális anyagok szerepén, a hagyományörzés vonatkozásában, a tanórai keretek, valamint a továbbképzések, eszközellátottság, hangszerek beszerzése körül járt mindenki gondolata. Ebben a korcsoportban hangsúlyos a játékoság, a szemléltetés, a különböző eszközök, ritmushangszerek használata és megjelenik a továbbképzés igénye is.

9 év alatti gyakorlattal rendelkező pedagógusok véleménye

a) Alsó tagozat

- „Ritmikai készségfejlesztő feladatokat a daltanulással összekapcsolva. Kórjátékokon keresztül, testritmus gyakorlatokkal.”
- „Digitális eszközök használatával, digitális anyagokkal. Zenei játékokkal.”
- „Az ének-zene órákhoz kapcsolódó eszközökkel, „mini” hangszerekkel, amit akár ki is próbálhatnának, érdeklődésüket felkelthetnék vele a zene iránt.”
- „Még több játékos, éneklős, ritmikai feladattal, dallam testre helyezésével.” „Több óra a népi táncra, mazsorett órákra.” „KT anyagok, szemléltetés, gyermekjátékok.” „Több eszköz használatával.”

b) Mindkettő

- „Több hanganyaggal, több hangszerrel.”
- „Megfelelő minőségű továbbképzésekkel, amit alkalmazni is kellene. „Nagyobb óraszámiban tanulhassák a gyermekek az ének-zenét.”

2. csoportba a pályájuk közepén őket, hősiesen küzdő és aktív pedagógusokat, a nagyobb tapasztalattal bíró ének-zenét tanító kollégákat helyeztem, akik közül volt, aki a játékos mozgás és a közösségépítésen túl a különböző zenei rendezvények alkalmazását ajánlotta iskolai kereteken belül.

Más pedig megemlítette, hogy a hagyományörzés mellett, a könnyűzenével és a kontinenseken átívelő zenekultúra ismertetésével egészítené ki az ének-zene órák tartalmát.

10–29 éves gyakorlattal rendelkező pedagógusok véleménye

a) Alsó tagozat

- „Folyamatos önképzéssel minden pedagógust illetően, mely beépíthető az ének-zene órákba” „Játékos feladatokkal, melyekben teret kap az önkifejezés mellett az egymás képességeinek különbségének elfogadása.”
- „Csak kimondottan ének-zene szakos pedagógus taníthatná ezt a tantárgyat. Véleményem szerint ez egy speciális tantárgy, ami a hatékonyságát, célját ekkor így érheti el. A tanításához minimum egy műveltségi terület kell.” „Elsősorban saját magamnak lenne szüksége szakmai megújulásra, ötletekre, továbbképzésre.” „Több játékos gyakorlatra, esetleg eszközre lenne szükség.”
- „Kevesebb elméleti tananyag, több hangsúlyt fektetni az éneklésre. Korszerűsíteni kellene a dalok listáját.”

b) Mindkettő

- „Fontos az énektanítás tartalmának felfrissítése. A hagyományörzés mellett a tananyagban a zene világának teljességét kell a tanulóknak elárulni, nyitnia szükséges a könnyűzene, illetve más kontinensek zenéjének megismertetése irányába, hogy segítse a zenei értékek közötti eligazodást. Kiemelkedő feladat a gyermekek képességeinek, készségeinek fejlesztése ének-zene órán.”

c) Felső tagozat

- „Továbbképzéssel, szakmai kiadványokkal. Zenei rendezvények (előadás, koncert) alkalmazása iskolai kereteken belül.”
- „Több készségfejlesztéssel, ritmushangszerek bővítésével.”
- „Heti 1 órában nem lehet ezt a mennyiséget anyagot megtanítani. Modernebb módszertant, digitális anyagokra lenne szükség, ritmushangszerek, ritmikai készségfejlesztés, zenei projektek dolgozása (hangszerekkel stb.) Az éneklésre kellene fektetni a hangsúlyt.

3. csoportban, a pályájuk végén lévők esetében a kooperatív csoportmunka lehetősége került elő, mely a tanulás egy hatékony módja. Illetve az a felső tagozatos kíváncsi, mely az énekkarok helyzetét iskolai szinten szeretné rendezni.

Érdekesség, hogy szinte minden korosztály esetében visszatérő felvetés az új ötletek, más módszerek megismerése szakmai napokon, továbbképzéseken.

29 év feletti gyakorlattal rendelkező pedagógusok véleménye

a) Alsó tagozat

- „Erősítenem kellene a zenei írás- és olvasás, a zenei alkotótevékenység, improvizálás, a többszólamú feladatok alkalmazását. Játékos, mozgásos feladatokkal.”
- „Továbbképzések segítségével. Több énekléssel.”
- „Több mozgással, de kicsi a terem. Gyermektáncokkal, énekes játékokkal”

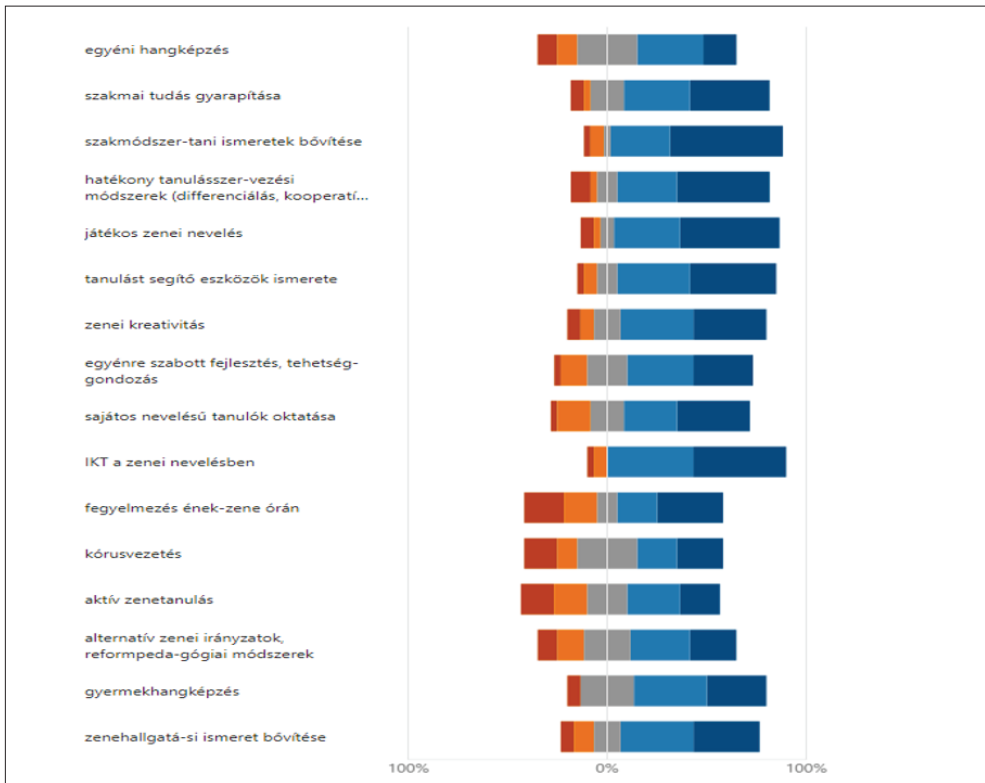
b) Mindkettő

- „Több hangszerezéssel, eszközzel, amit a gyerekek kezébe lehetne adni. Több csoportos feladatot adnék nekik, hogy szokják a kooperatív munkát.”

c) Felső tagozat

- „Több népdal, több modern zene.”
- „Nagyobb heti óraszám esetén volna lehetőség az órák szakmai tartalmának fejlesztésére! Különböző eszközökkel, ritmushangszerekkel! Digitális eszközökkel, jobb hangzóanyagokkal!”
- „A körülmények fejlesztésével, javításával. Heti egy énekóránál többet. Szaktanterem kiépítése. Iskolai énekkar helyzetének és helyének pontos kialakítása.”
- „Ritmushangszerek használatával.” „Didaktikai játékok megjelenése által.” „Minden órán zenehallgatás - ehhez ajánlás.” „Többszólamúság fejlesztése.”

Az utolsó tárgykör a felmerülő kérdések, problémák orvoslásához kapcsolódott. Ezek így hangoztak el: mit érezne segítségnek, milyen témában hallgatna szívesen előadásokat, szakmai megbeszéléseket, illetve milyen gondolatokat, témákat tudna javasolni. Ehhez egy 0–4-ig terjedő skálán kellett értékelni a következő témákat (9. ábra).

9. ábra

Hogyan érzi, mely területen mennyiben volna az Ön segítségére előadások, konferenciák szakmai tartalma?

Jól látható, hogy az első helyen a szakmódszertani ismeretek bővítése áll, mely elég átfogó fogalom. A második helyen az IKT eszközök használata végzett, harmadik helyezést pedig a játékos zenei nevelés érte el. Érdekes, hogy az aktív zene-tanulás kapta a legkevesebb pontszámot, pedig ez az egyik legújabb kutatás, mely -véleményem szerint- éppen a játékos-mozgásos tevékenykedtetésen, tanuláson alapszik. Valószínűleg a megkérdezettek nem ismerik ezt a nemrég publikálásra került segédanyagot. (aktivzenetanulas.hu)

Végezetül az egyéni gondolatokat szófelhő formában mutatom be (10. ábra). A megkérdezettek leginkább az IKT eszközök használata, a szakmódszertani ismeretek bővítése, a játékos zenei nevelés iránt érdeklődik.

A kérdőívkitöltők további témákat is felvetettek, melyek az első mondataim hipotézisét támasztják alá, szükséges az egyéni igények szem előtt tartásával előadások, konferenciák, workshopok szervezése, bízva abban, hogy egyre több ének-zenét tanító és tanár fog részt venni azokon.

10. ábra

Kérem, ossza meg három olyan gondolatát, kérdését, amelyben legszívesebben kapcsolódna előadáshoz, konferenciához

Forrásjegyzék

- Asztalos Andrea: Az általános iskolai ének-zene tanárok, tanítók gondolkodása a gyerekek zenei képességeinek fejlesztésével, a tanítással és az értékeléssel kapcsolatban, doktori (Phd) disszertáció, Budapest 2019. [Asztalos Andrea](#) 1–285.
- L. Nagy Katalin: Az ének-zene tantárgy helyzete egy kérdőíves felmérés tükrében, Budapest 2009. [Felmérés](#)
- Szemerszki Marianna: A pedagógusok szakmai kompetenciáinak és továbbképzési igényeinek életkor szerinti eltérései, in Sági Matild (szerk.), A pedagógushivatás megerősítésének néhány aspektusa, Budapest, Oktatókutató és Fejlesztő Intézet 2015, 34-57
- Szivák Judit: A kezdő pedagógus. Iskolakultúra, 4, 3–13.
- A kérdőív elérhetősége: [Kérdőív](#)

BARTÁNÉ GÓHÉR EDIT
KICSIKNEK – „NAGYOKTÓL”
Zenei élménynyújtás klasszikusokkal

Az óvodai zenei nevelés több elemből álló tevékenységsorra épül, melyek az anyanyelvi és irodalmi nevelés mellett kiemelt szerepet töltenek be a gyermekek életében. E tevékenység-sor fontos része a zenehallgatás.

Az óvodai zenehallgatás formái¹

Az óvodában, a klasszikus értelemben vett zenehallgatás az óvodapedagógus vagy óvodapedagógusok által megszólaltatott énekes vagy hangszeres zenemű. A kisgyermek igényli a személyes kontaktust, szereti látni a zenei élményt nyújtó személyt, aki iránt bizalommal van, és akitől elfogadja a közvetített kultúrát. Előfordulhat, hogy meghívott előadók közvetítik a zenét, az óvodai hangversenyeken, de az óvodapedagógus mindig jelen van, s a hangverseny az óvoda falai között kerül megrendezésre. Ezzel a tevékenységgel tudjuk a kisgyermeket a klasszikus zenei értékekkel – népzenei vagy műzenei – megismertetni, s felkelteni érdeklődésüket. Tehetjük ezt azért, mert ez a korosztály rendkívül fogékony és nyitott minden élménnyel szemben. „A kultúra lassú növekedés eredménye. Azt meggyorsítani, a fejlődés rendjén változtatni nem lehet... Kezdeni már az óvodában kell, mert ott a gyermek játszva megtanulja...”² Kodály egy 1946-ban New Yorkban elmondott beszédében megfogalmazza a legfontosabb feladatainkat, céljainkat: „szegényes és gyakran káros zenei táplálék...” elleni harc, mert „A korán kifejtett jó ízlés ...nehezen rontható el később.”

Az óvodapedagógus szerepe rendkívül fontos, mert a gyermekek többsége hasonló élményhez otthonában nem juthat. Viszont sem Kodály Zoltán, sem Forrai Katalin nem foglalkozik a technikai eszközök segítségével megszólaltatott zene hallgatásának lehetőségével, közismert nevén a *gépzene* alkalmazásával. Mindket-tőjük életében – különösen Kodályéban – nem volt jellemző, hogy az otthonokban annyi lemezjátszó, magnetofon, video, televízió vagy CD-DVD lejátszó lett volna, hogy ezzel a témával való foglalkozást fontosnak tartották volna. Ma már el kell fogadnunk, hogy még a szerény anyagi körülmények között élő családok is birtokolják és használják ezeket az eszközöket.

Az otthonában tartózkodó kisgyermek állandóan hall valamiféle zenét. No de mit? Nem túlzás, ha kimondjuk, hogy általában az éppen divatos szórakoztató zenét, s csak kevesek kapnak igazi kulturális értéket képviselő zenei élményt. Olyan

¹ Bartáné Góhér Edit: *Gépzene az óvodában*. Digitális tankönyv, Gál Ferenc Egyetem, 2020.

² Kodály Zoltán: *Visszatekintés I.*, Bónis Ferenc (szerk.) Budapest, Zeneműkiadó, 1974, 92.

zenét, ami túlélte évszázadokat, s ma is szívesen hallgatjuk. Pedig azt is tapasztaljuk, hogy nem zárkoznak el a meghallgatásuktól, csak nem tudnak róla, s mint minden ismeretlennel szemben, ezzel is bizalmatlanok esetenként. Rendkívül fontos, hogy a kisgyermek fejlődésének egyetlen szakasza se nélkülözze az értékes zenei élmény hatását.

Fel kell tehát tárlalnunk ezt a szellemi táplálékot, s hinni, hogy értékei mellett élményt is ad hallgatójának. De szép is lenne, ha óvodásaink azzal mennének haza, hogy gyönyörű muzsikát hallottunk az óvodában, s olyan jó lenne itthon is meghallgatni! Merjük tehát elővenni a gépeket az óvodában és hallgassunk a segítségükkel értékes zenét! Legyen élmény a „gépzene” az óvodás gyermek számára!

Hogyan szervezzük?

A zenei nevelés részeként a jól összeállított zenehallgatás jelen van a teljes óvodai életben. A kiválasztott zeneműveknek legtöbb esetben csak egy-egy részletét hallgattassuk meg óvodásainkkal. Fontos, hogy a részlet ne legyen több 2-3 percnél. Ennyi időt tud egy átlag óvodás gyermek koncentráltan figyelni olyan ismeretlen zenére, amelynek hallgatásakor nem látja az előadót. Ez különösen a kics csoportos korosztályra érvényes, mert az évek során ez az idő növekedni fog. Hogy maradandó legyen az élmény, érdemes többször visszatérni egy-egy mű meghallgatására.

Az óvodáskorú gyermek lételeme a játék és a mozgás. Merjünk tehát létrehozni olyan szituációkat, mozgásformákat, amelyek zenei alapja egy-egy értékes zeneműrészlet. Felmerülhet az a kérdés, hogy miként építhetjük be csoportunk mindennapjaiba ezt a fajta zenehallgatást?

Része lehet egy zenei napnak, de kapcsolódhat más tevékenységhez is. Mivel legtöbbször mozgás is járul hozzá, ezért a mindennapos testnevelés eleme is lehet. De jó, ha rendszeresen tesszük és célszerű valamilyen rendet kialakítani. Lehet például hívózenéje ennek a tevékenységnek is, ugyanúgy, mint a zenés-mozgásos perceknek, vagy egy mesetevékenységnek.

Hívózenénk lehet Schumann: Kinderszenen című zongoradarabjából az első tétel, melynek címe is szimbolikus: Idegen tájak, idegen emberek. Hiszen valamennyi zeneműrészlet elröpít bennünket valahová, hol más tájakra, hol az állatokhoz vagy természeti jelenségekhez, s a zeneszerzők is többnyire más nemzetek képviselői.

S mivel ez a zenemű egy hangszeren szólal meg, a hangzása, hangereje arra sarkalja a gyermekeket, hogy csendben, nyugodtan helyezkedjenek el a zenesarokban. Eközben a zene mellett játszunk is. Így alkot egységet a gyermekek alapvető tevékenysége, a játék és a társa ebben a zene (1. kottapélda).

A zenei anyag kiválasztásakor a legfontosabb feladatunk, hogy mindig csak zenei értéket válasszunk! Csak tiszta forrásból!

1. kottapélda

Robert Schumann: Kinderszenen (op.15 Nr. 1) Idegen tájak, idegen emberek, 1-8. ütem.

Lehetőségek

Reggel – folyosói zene

Tekintsünk át egy átlagos óvodai napot és keressünk alkalmakat a zenehallgatásra! A reggeli megérkezés az egyik legkritikusabb időszaka az óvodai életnek. Már az otthoni készülődés során is akadhatnak konfliktusok a szülők és a gyermekek között, így előfordulhat, hogy feszülten érkeznek az óvodába. emiatt a gyermekek rosszkedvűen kezdik a napjukat és a szülők is ingerülten indulnak dolgozni. De ha az öltözőben szép zene fogadja az érkezőket, megváltozhat ez a helyzet. Fontos a hangszerezés, hiszen egy vonószekari, fafúvós vagy bármilyen szólóhangszeren megszólaló nem túl lassú, de nyugodt zene feloldhatja a feszültséget.

A folyosói zene a Nagy Jenőné által elkészített „Az Óvodai nevelés a művészetek eszközeivel” program része, de természetesen más programot adaptáló óvodákban is javasolt kiegészítője lehet az óvodai életnek. Elképzelhető az a megoldás, hogy két-három művet ismétlő lejátszással szólaltatunk meg egy reggel, s naponként változtatjuk az anyagot. A legjobb megoldás azonban az, ha elkészítünk egy válogatást egy külön CD-re, hosszú ideig azt hallgattatjuk. Így reménykedhetünk abban, hogy megmarad az emlékezetükben egy zenei anyag. De nem csak a gyermekek emlékezetében, hanem a szülőkében is. Érdemes a zeneművek listáját a hirdetőtáblán elhelyezni, mert mindig vannak érdeklődő szülők, akik kíváncsiak, hogy mit hallgatnak.

Ilyen folyosói zene lehet pl.: Edvard Grieg: Peer Gyent szvitjének bevezető része, a Reggeli hangulat című, melynek kezdő részének leegyszerűsített kottaképe felidézheti számunkra a zenét. Ha meg is említjük a zeneszerzők nevét, nem kell ragaszkodnunk ahhoz, hogy megjegyezzék. Erre még lesz módjuk iskolás éveik alatt (2. kottapélda).

Annál fontosabb, hogy többször hallják ezt a zenét is, akár az óvodapedagógus furulyajátékával, természetesen transzponálva (3. kottapélda).

A reggeli folyosói zene a nyugalom megteremtése mellett szolgálja a gyermekek zenei emlékezetének fejlesztését, amellett, hogy zenei élményt nyújt. Nagyszerű lehet egy olyan pillanat, amikor valahol meghallják az óvodában sokszor hallgatott zene művet és örömmel jelzik, hogy ismerik, hallották és szeretik. Álljon itt néhány mű szerzője és címe, melyeket jó szívvvel ajánlhatunk reggeli folyosói zenehallgatásra!

- a) *Bach: h-moll szvit – Menüett és Badinerie*
- b) *Csajkovszkij: Dal szavak nélkül*
- c) *Händel: Xerxes – Largo (Ombra mai fu)*
- d) *Ravel: Lúdanyó meséi – Tündérbert*
- e) *Händel: B-dúr concerto grosso – Menüett*
- f) *Bizet: Arleis-i lány szvit – Prelude*
- g) *Bach: III. Brandenburgi concerto grosso 1. tétel*
- h) *Mozart: D-dúr Divertimento – Menüett*
- i) *Csajkovszkij: Diótörő – Nádsípok tánca*

2. kottapélda

Edvard Grieg: Peer Gynt szvit (op. 46, Nr.1) Reggeli hangulat, 1-4. ütem

3. kottapélda

Edvard Grieg: Peer Gynt szvit (op. 46, Nr.1) Reggeli hangulat, 1-4. ütem (D-dúr)

Délelőtt

Illeszkedés a napi tevékenységekhez - Projektek

Manapság az egyik legkedveltebb s a legtöbb eredményt hozó tevékenységforma a projektek alkalmazása. Ebben a formában tudjuk a legváltozatosabban közvetíteni a gyermekek számára az ismereteket, s ebbe a rendszerbe a zenehallgatás is beépülhet. Egyik legnépszerűbb az *Óra projekt*.

A tevékenységek során megismerik a különböző órafajtákat a karórától kezdve a kakukkos órákon át a zenélő toronyórákig, s az órás mesterséget is. Külső

látogatások, fényképek nézegetése, s a szülők gyűjtőmunkájának eredményeként egy kiállítás elkészítése is része lehet a programnak. Jól illeszkedik a programba Kodály Zoltán Háry szvitjéből a 2. tétel (4. kottapélda).

4. kottapélda

Kodály Zoltán: Háry János szvit (op. 15a)³

Ismerhetik ezt a témát az óvodapedagógus furulyajátéka alapján, most meghallgathatják a zenekari változatot.

De jól illik a projektbe Haydn: No. 101. D-dúr Óra szimfóniájának 2. tételének részlete, mely a 2. tétel órakettyegést utánzó kísérelő szólamáról kapta a nevét, amit a mélyvonósok és a fagottok indítanak. Az egyenletes óramozgás fölött kellemes dallamot hallhatunk (5. kottapélda).

5. kottapélda

Joseph Haydn: D-dúr „Óra” szimfónia (No. 101), 2. tétel, 2-5. ütem (D-dúr)

S ugyanígy kapcsolható a projekthez Haydn másik szimfóniájának részlete, a No.94. G-dúr 2. tétele, ahol szintén az egyenletes kopogó téma hasonlít az óra kettyegéséhez, s az üstdobütést gondolhatjuk a toronyóra kongatásának.

A természet megszerettetése – állatok, madarak

Ha csak egyetlen madarat, a kakukkot ragadjuk ki, már akkor sok élményt és fejlesztést nyújthat. A zenemű, amit hallgathatunk, barokk szerző csembalódarabja, Daquin: A kakukk. Először is a kakukk hangját utánzó részeket figyeljük meg. Ha többször hallják, meghallják, hogy a kakukk hangja mélyebben szól, mint a darab többi része. Máris lehetőségünk van a magas-mély fogalom pár megfigyelésére, gyakorlására (6. kottapélda).

Később az egész darab szerkezetét megvizsgálhatjuk, s kiderülhet a rondó-forma, mert meghallják a visszatérő rondó témát. Később mi is létrehozhatunk egy ritmus rondót egy zenei tevékenység alkalmával. Kezdetben a csoport a rondó-téma, s az

³ Törzsök Béla: *Zenehallgatás az óvodában*, Budapest, Editio Musica, 1982, 189.

óvodapedagógus a közzjátékok megszólaltatója. Természetesen a ritmus elemek nem haladják meg a motívum terjedelmét, ami a gyermekek számára jól ismert forma (7. kottapélda).

6. kottapélda

Louis-Claude Daquin: A kakukk (Pièces de clavecin, No. 16) 1-15. ütem

7. kottapélda

Ritmusrondó

Idővel egy-egy- ügyes és vállalkozó gyerek átveheti az óvodapedagógus szerepét. Az ilyen alkalmak lehetőséget biztosítanak a darab újabb és újabb meghallgatására. De a darab és a madár kapcsolódhat az óra projekthez is, a kakukkos órához, s máris láthatjuk, hogy egy zenemű számtalan lehetőséget rejt.

Mese

A délelőtti tevékenység lehetőségei között szerepel a mese, amit az óvodapedagógus mond el. Az óvodában elsősorban magyar népmesék hangoznak el. A mesét nem csak egyszer hallják a gyerekek, egy hétig foglalkoznak egy mesével. A tevékenység sor végére meg is tanulják és el is játszhatják. Segíthet a történet megtanulásában,

ha a szereplőknek van egy, a karakterükhöz illő zenéjük. Ebben is segítség a gépzene. Nem baj, ha a zenéket több mesénél is felhasználjuk, s ha már sokszor hallották ezeket a műrészleteket, egy következő mesénél már ők választhatnak a szereplőknek zenét. Álljon itt néhány karakter és a rá jellemző zenemű. Mivel a felsorolt művek az interneten könnyen elérhetőek, elég csak a felsorolás.

- Csajkovszkij, Diótörő Szvit – Kínai Tánc*: Lopakodó, rosszban sántikáló személyiség.
- Stravinsky, Petruska – Orosz Tánc*: A jó és rossz összecsapása.
- Gounod, Baletzene a Faustból*: A gonoszból jó lesz.
- Muszorgszkij–Ravel, Egy Kiállítás Képei – Samuel Goldenberg és Schmuyle*: A határozott és a reszkető, féltő szereplő (Itt természetesen szét kell választani a részeket zeneszerkesztő programmal!)
- Debussy, Children's Corner – A kis pásztor*: Álmodozó karakter.
- R. Strauss, Imígyen Szóla Zarathustra – részlet*: Nagyhatalmú, erőteljes karakter, pl.: király
- Rossini, Tell Vilmos Nyitány – részlet*: Vidám ügetés, de menekülés is lehet.
- Kodály, Hány János Szvit – részlet*: Kezdő tüsszentés, füllentő szereplő, vagy az Adj Isten egészségére! mese vége. S a lehetőségek száma végtelen!

Ebéd után - Altató zenék

A következő napirendi esemény az ebéd utáni altatás. Ebéd után az altatás ideje alatt a megszokott megoldás, hogy elaludjon a csoport, a mesemondás, vagy olvasás. A tapasztalatok szerint a mese cselekménye sokszor ellenkező hatást vált ki a gyerekekből, s nehezen alszanak el. Így ha mesélünk is, a mesét követően zenével lehet álomba ringatni őket. Mivel az egész napos beszéd után sokszor nem tud az óvodapedagógus szépen és halkán énekelni, ezért célszerű előkészíteni egy zeneművet, amit sokszor megismételve, és egyre halkuló hangerővel játszunk az alvásra készülő gyermekeknek. Erre bármelyik barokk versenymű 2. tétele alkalmas, mivel ezek törvényszerűen lassú tempójú zenék. S mivel a barokk zenekar alapvetően vonós zenekar, ezért a hangszín is alkalmas altatásra. De más zenetörténeti korból is tudunk választani szép altatózenét, ilyen pl.: Saint-Saëns: Állatok farsangja című művéből a Hattyú. Egy rövid része a darabnak (8. kottapélda):

8. kottapélda

Camille Saint-Saëns: Az állatok farsangja,
A hattyú (Le carnaval des animaux, No. 13) 2-5. ütem

Az altatásra szánt zeneműveket más alkalmakkor is hallgathatják, pl.: egy hosszú séta utáni megpihenés alatt. Néhány altatózene javaslat:

- a) *Brahms: Bölcsődal*
- b) *Grieg: Norvég Dallam*
- c) *Mendelssohn: Velencei Gondoladal*
- d) *Bach: Das Wohltemperierte Klavier – C-Dúr Preludium*
- e) *Bach: h-moll zenekari szvit - Sarabande*
- f) *Haydn: Medve Szimfónia 2. tétel*
- g) *Dvořák: 9. Szimfónia 2. tétel részletei*

Délután – Zenés mozgásos percek

Bár a mindennapos testnevelés megtartása nem okoz akkora problémát óvodában, mint az iskolában – nem kötődik tornateremhez, órarendhez –, de annak változatos tétele már komoly feladat az óvodapedagógusok számára. Ebben segíthet a zenés-mozgásos percek, mely szintén Nagy Jenőné programjához, az „Óvodai nevelés a művészetek eszközeivel”-hez kapcsolódik. A tevékenység szervezeten történik, s lehetőleg eszközt is használnak hozzá.

Hívózenével indul és ezzel is fejeződik be. A hívőzene elhangzása alatt a gyerekek felveszik a kikészített eszközöket és lazán elhelyezkedve az óvodapedagógus felé fordulnak a csoportszobában, vagy a teraszon, ha kapcsolódik a csoportszobához. A gyerekek kezében lévő eszköz soha ne legyen túl nagy, vagy nehéz, hogy ne zavarja őket a mozgásban. Ez lehet karika, kisebb méretű bot, szalag, vagy egy műanyagból készült forma.

Kedvelt hívőzene Muszorgszkij, a Ravel által hangszerelt Egy kiállítás képeiből a Promenade. A hangszerelés miatt kellően felhívó, figyelemfelkeltő hatású, s pentaton hangkészlete miatt közel áll a zenei anyag a gyermekekhez (9. kottapélda).

Gondosan válogassuk ki a zeneműveket, ügyelve arra, hogy páros lüktetésű zenék kerüljenek ehhez a tevékenységhez. A felhangzó zenére az óvodapedagógus kezdeményez mozgást, amit a gyermekek utánoznak. Az első zene lehet *Bach: h-moll szvitjének rondója*. A rondótéma megszólalásakor mindig azonos mozgást végeztessünk, előkészítve a forma megismerését (10. kottapélda).

A második zenénk legyen egy másik tánc, Hofe zongoradarabja (11. kottapélda). A kottakép nem a hangzó zene hangnemében van lejegyezve. A jól furulyázhatóság alapján történt a hangnemválasztás. Ha esetleg mindkét óvodapedagógus jelen van, lehet furulyázni is a dallamokat. Ennél a műnél a mozgással feltétlenül figyeljünk a halk-hangos fogalompár megjelenésére. S mivel a darab nagyon rövid, legalább kétszer hangozzék el. Mivel a mindennapos testnevelésre szánt idő kb. 10 perc, elegendő ez a két mű.

A tevékenység végén ismételten felhangzó hívőzenére visszaviszik az eszközöket, s folytatják a délutáni, többnyire szabadabb játékot. Az élmény mellett a zenére

történő mozgással fejlődik egyensúlyérzékük, mozgásuk kiegyenlítetté válik. Erre különösen kis és középső korcsoportban van nagy szükség.

9. kottapélda
Modest Muszorgszkij: Egy kiállítás képei, Promenade, 1-2. ütem

10. kottapélda
Johann Sebastian Bach: h-moll szvit, Rondó (BWV 1067, Nr. 3) 1-8. ütem

11. kottapélda
Joachim van der Hofe: Tánc 1-8. ütem

A közvetítő szerepe

A teljes óvodai élet még nagyon sok zenehallgatási lehetőséget rejteget, s a zeneirodalom kifogyhatatlan forrása ennek a tevékenységnek. A kulcsszereplő az óvodapedagógus, akinek gondos tervező munkája, személyisége, zenei műveltsége a biztosíték, hogy ezek a pillanatok valóban élményt nyújtsanak a kisgyermekeknek, s az értékes zenei alkotások felnőtt korukban is jelen legyenek életükben.

...nem nevelhet jó lelkiismerettel a zene megszerettetésére az a pedagógus, akinek selejtes zenével telve a szíve, és maga sem ismeri a nemes zene szépségeit, a remekművek borzongató élményét és a nyomukban járó lelki telítettség fölemelő érzését.⁴

⁴ Törzsök: *Zenehallgatás az óvodában*, 26.

HEVERDLE PÉTERNÉ KÖNCSE KRISZTA

HALLGASD ÚJRA, HALLGASD MÁSKÉPP!

1. Bevezetés

A Károli Gáspár Református Egyetem Pedagógiai Karának zenei tanszéke 2023-ban egy kutatási projekt keretében felmérte, hogy a tanító és tanár kollégák az ének-oktatás mely területén érzik úgy, hogy segítségre lenne szükségük a mindennapi gyakorlatban. A válaszadók kétharmada a zenehallgatás témakörét jelölte meg, ezért a konferencia szervezői úgy gondolták, hogy az előadók is e témakört járják körül. Tekintettel arra, hogy elsősorban tanító és tanár kollégáknak szólnak a demonstrációk, gyakorlati segítséget szeretnék adni, vagyis konkrét játékokat, feladatokat mutatnak be, melyek a zenehallgatás mélyebb átélését, a zenemű zenei szövetének megismerését támogatják. Tanulmányomban olyan ötleteket szeretnék adni, melyekkel a klasszikus zenét megszerethetjük a gyerekekkel. Fontos megjegyezni, hogy a játékok nem öncélúak, hanem a zene szerkezetének megismeréséhez viszik közelebb a tanulókat.

A zenehallgatásnak az énekórákon csak kicsiny szerep jut: 1–2. osztályban kb. 1 percnyi, 3–4. osztályban 1-2 percnyi, felső tagozaton 2-3 percnyi figyelmet kíván a diákoktól. Bár az énektankönyvek majd minden leckéjéhez tartozik zenehallgatási anyag, a tanári segédlet mégsem ad elegendő segítséget a kollégáknak ahhoz, hogy élményszerűvé tegyék azt; sőt sokszor a zeneismeret hiánya miatt inkább elhagyják az óra ezen részét.

A jelenleg használatban lévő – úgynevezett NAT 2020-as – énektankönyveink zenehallgatási anyaga az alsó tagozaton elsősorban Kodály Zoltán és Bartók Béla népdalfeldolgozásaira fókuszál, csakúgy mint a korábbi tankönyvek. Írásom végén majd egy összefoglalót találnak, ami az ének-zene kerettanterv zenehallgatási anyagát tartalmazza, illetve egy javaslatot arra vonatkozóan, hogy 1–4. osztályban milyen zenehallgatási anyagokat, verseket, mondókákat érdemes még a megadott zeneműveken kívül felhasználni az órákon. Ezeket a tanítandó témaköröknek megfelelően csoportosítottam is.

2. Zenehallgatási lehetőségek

Amikor a zenehallgatási anyagok felhasználásának lehetőségeiről beszélünk, sok mindenről kell szólnunk. A klasszikus zenék akkor arathatnak sikert tanulóink körében, ha többször, többféle módon használjuk fel az énekórákon. Minél többször hallgatják ugyanis, annál közelebb kerül hozzájuk. Lehet ugyanazt a feldolgozást más-más feladatokkal kombinálva újra meg újra meghallgattatni. Lehet ugyanazt

a zenét más-más feldolgozásban meghallgattatni (egyik órán a zongorás változatát, másik órán a zenekari változatát, harmadik órán a kórusművet).

Milyen célból történhet a zenehallgatás egy énekórán? A legkézenfekvőbb megoldás: ha a megtanult dalt utólagosan meg is hallgattatjuk. Ez lehet egyszólamú ének profi előadóval vagy – ha megfelelő minőségben tudunk rátalálni – akár az eredeti népzenei felvétel adatközlőjével. Ezekben az esetekben nem tudunk különösebb megfigyelési szempontot adni, csak az előadó szép éneklésére hívhatjuk fel a gyerekek figyelmét. A népdalfeldolgozásoknál már több lehetőségünk is van: megkérdezhetjük, hogy hangszeres műről van-e szó vagy kórusműről, milyen az előadóegyüttes összetétele, milyen szólam vagy hangszer játszotta a dallamot? Melyik szólam lépett be először? Szó szerint ugyanazt a dallamot hallottuk vagy valamely variációját?

Következő lehetőségünk: az éneklendő anyag motivációs céllal, előre történő meghallgattatása. Ekkor először megint csak az előadás szépségére lehet utalni.

A zenehallgatást nem csak új dal tanulásakor, de új ismeret megerősítésére is felhasználhatjuk pl. új ritmuselem, ritmuskombináció, vagy bármilyen szolmizációs hangköz kapcsolat, harmónia, zenei forma tanítására. Ugyanígy elő is készíthetjük az új ismeret tanítását, vagyis egy új zenei elemet ott figyeltethetjük meg és utána tudatosíthatjuk.

A zenét azonban nemcsak ismeretek tudatosítására, hanem érzelmek, hangulatok, karakterek átélésére is felhasználhatjuk. Ha például farsangi időszak van, táncos karakterű zenéket is bemutathatunk. Ebből máris következik, hogy a gyerekek nem csak passzív hallgatóként élvezhetik a zenéket, hanem ha mozgással is társítjuk, még örömtelibb lesz számukra. Egy táncnál miért ne lehetne mozogni is a zenére? Ez lehet improvizatív vagy irányított mozdulat is.

A zenével szemléltethetünk is: képeket társíthatunk hozzá, különböző szemléltető eszközöket használhatunk (pl. szalagok lengetése egy hullámmozgást idéző zenéhez).

Ha komplex módon gondolkodunk: rajzoltatni lehet zenékre, a tanulandó ritmuskombinációkat versekkel, mondókákkal is előkészíthetjük. Ha a mondóka vagy vers alkalmas rá, egy zenekari darabnál akár ritmikusan rá is mondathatjuk azt.

Biztatni szeretném a kollégákat arra, hogy a zenehallgatást egyéb tantárgyakban is használják fel! Pl. testnevelés órán a törpejárás - óriás járás váltakozásához használhatunk klasszikus zenéket. Anyanyelvi nevelésben a versek, mondókák megtanulását a ritmusokkal kombinálhatjuk, vagy egy mese kapcsán hozzá illő zenét is bemutathatunk. Matematika órán pl. a háromszög-négyszög fogalmának megtanulását segítheti az, ha vezényeltetjük a gyerekeket, vagyis a levegőbe rajzolnak zenére háromszöget 3/4-es zenére, négyszöget 4/4-es zenére. Az alábbiakban arra mutatok példákat, hogyan lehet tankönyvi zenéket a megszokottól eltérő módon felhasználni.

3. Játékgyűjtemény

3.1. Gyors-lassú érzékeltetése

Bartók Béla *Magyar képek* ciklusának *Este a székeleyknél* című darabja minden énektankönyvben szerepel. A mű eredetije a Tíz könnyű zongoradarab 5. tétele volt, a zenekari változatban ez az 1. tétel. Lassú és gyors részek váltakoznak, nagyjából ugyanazokkal a melódiákkal, tehát egy A B A B A formára kell gondolnunk.

Első osztályban a gyors-lassú érzékeltetésére lehet felhasználni, melyet mozgással is lehet szemléltetni. Ha kevés a hely az osztályteremben: kiállíthatjuk a gyerekeket a padjuk mellé, lassú résznél hajtsák le a fejüket, gyors résznél emeljék fel és helyben járjanak (az egyenletes lüktetést is tanulják vele).

Ha van körjátékokra alkalmas hely a teremben: körben állhatunk. Amikor lassú a zene: egyhelyben áll a kör és előre-hátra lengetjük a kezünket, amikor a gyors rész jön: megindul a körben járás egyenletes meneteléssel.

3.2. Hangszerek hangjának felismertetése

3. osztályban a fafúvós hangszerek hangjának felismertetésére használhatjuk ugyanazt a művet: táblán képeket teszünk ki a darabban megszólaló hangszerekről, majd legyen az a feladat, hogy állítsák azokat a megszólalások sorrendjébe.

Egyéb lehetőség: körbe állunk, a kör közepén négy szólólista, mindegyikük egy-egy hangszert képvisel (nekik csak a lassú részekben lesz feladatunk). Csak az a szólólista mozoghat, aki az általa képviselt hangszer hangját hallja (felemelt kézzel hajladozik); a körben állók pedig a gyors részeknél menetelnek. Ez utóbbi feladat egyúttal a felső tagozat egyik barokk zenei műfaját is előkészíti: a solo concertot, vagyis a versenyművet, amelyben a szóló hangszer felelget a zenekarral.

A hangszerek hangjának felismertetésére választhatunk olyan zeneműveket, melyek kizárólag az adott hangszerre íródtak, tehát csak magában szól a hangszer. De versenyműveket is választhatunk, ekkor már a szóló hangszer a zenekarból emelkedik ki. Erre mutatnék egy olyan komplex feladatot, amit akkor használhatunk fel, amikor már több hangszert is megismertek a gyerekek.

Kiosztunk több képet egy-egy hangszerről (felirat nélkül) a gyerekek között, de csak az jöhet ki, akinek a hangszerét halljuk az adott versenyműben. A komplexitás abban áll, hogy a hangszerek képét a hangszer nevével és hangjával is össze kell párosítani.

Másik lehetőség: a táblára teszem ki a hangszerek képeit, ők döntsék el, melyik hangszert hallották.

Harmadik lehetőség: felállítom az osztályt. Akkor, amikor a szóló hangszer hangját hallják, tegyenek olyan mozdulatokat mintha ők is játszanának az adott hangszeren (pl. léghagedűzünk).

4. osztályban akár már le is rajzoltathatjuk velük a hangszert vagy el is készíthetjük velük technika órán (kartonpapír, damil, hurkapálcika) és természetesen ismét elő kerülhet a kör közepén álló szólólista és a körben járók (zenekar) váltakozása mozgással kísérve.

3.3. Egyenletes lüktetés, mérőzés kialakítása

1. osztályban elsődleges feladatunk az egyenletes lüktetés, mérőzés kialakítása. Ezt legegyszerűbben katonainduló zenékre történő meneteléssel, testrészeken való mérőztetéssel tehetjük meg. Figyeljünk arra, hogy különböző tempójú zenéket válasszunk! Vannak nagyon szép barokk indulók is, melyek méltóságteljes vonulásra készítetnek, használjunk hozzá kiegészítőket! Pl. királyi bevonulást úgy utánozhatunk, ha egy kék lepedőből palástot terítünk valakire, fakardot/fakanalat adunk a kezébe, papírkoronát teszünk a fejére, és így ő vezetheti a menetet.

Lehet szalagok lengetésével, nagy lepedő együttes mozgatásával érzékeltetni a zenemű tempóját mérőütéssel.

Ritmushangszereket lehet kézbe adni vagy technika órán saját ritmushangszert készíteni és azzal hangoztatni az egyenletes mérőt (kindertojás megtöltése rizzsel, majd külső kifestése). A lassabb-gyorsabb vagy gyorsuló tempókat se hagyjuk ki!

3.4. Hangos-halk, crescendo felismerése

Még mindig 1. osztályban maradva a hangos-halk vagy a crescendo (fokozatos hangerő növekedés) fogalmát szemléltetve lehet mozgást társítani hozzá: halknál guggolás, normál hangerő állás, hangos résznél magastartásban a kezük.

Egy váratlan forte hangerőnél a következő játékot is játszhatjuk: négy gyermek kifeszít magas tartásban egy nagy kék lepedőt. A többiek – amíg halk a zene – körüljárják. A hangos résznél bemenekülnek a „kitörő vihar elől” a sátorba.

Kezdetben lehet a táblán, majd amikor már több ilyen feladatot csináltunk közösen, egy papírlapon jelölni a zene hangerejét: üres köröket vagy egyéb alakzatokat kell kiszínezniük: ha hangos a zene sötétkék, ha halk a zene, világoskék színnel.

3.5. Többszólamúságban a szólambelépések megfigyeltetése

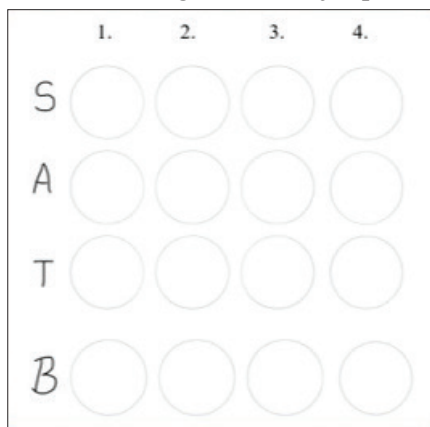
Ez utóbbi játékhoz hasonló feladatot adhatunk 3–4. osztályosoknak akkor, amikor a polifonikus többszólamúságot (kánon-szerűen belépő más-más kezdőhangon induló szólamok) tanítjuk. A táblán, majd a kiosztott lapon az alábbi ábrát látják üres körökkel (1. ábra).

Meghallgattatjuk a zenét, majd a következő meghallgatás előtt megfigyelési szempontot adunk: hány szólamot hallottál? Milyen sorrendben indultak el az egyes szólamok? Ha például a magasabb szólam indult el elsőként, az első sor (legmagasabb) 1. oszlophoz tartozó karikáját színezza be! Ha a második belépő szólam a legmélyebb, akkor a 3. sor (legmélyebb) 2. karikáját színezza be! Ha a 3. belépő szólam se nem a legmagasabb, se nem a legmélyebb, akkor a 2. sor 3. körét színezi be stb.

A barokk fűgák szerkesztésének megértését készíthetjük elő, ha mozgással szemléltetjük a zenei szövetet: kihívok annyi gyermeket ahány szólamú a mű. Mindegyik gyermek egy-egy szólamot képvisel (szoprán, alt, tenor, basszus). Meghallgattatom a művet, majd megfigyelési szempontot adok: milyen sorrendben indultak el a

különböző magasságban megszólaló dallamok? Egymás mellé állítom a gyerekeket, az indulhat el sétalépésben elsőként, akinek a szólamát először hallottuk.

Ugyanezt megtehetjük úgy is, hogy a padsorokban ülők képviselnek egy-egy szólamot. Így amikor az adott szólam megszólal, a teljes padsornyi gyerek megindul.

1. ábra

Többszólamúságban a belépő szólamok megfigyeltetése

3.6. Magasabb – mélyebb járású dallamok

Az egy zeneművön belül megszólaló magasabb és mélyebb járású dallamokat is többféle módon meg lehet különböztetni. Ha kevés a helyünk, a kezeinket használjuk: felállítjuk őket és amikor mélyebb járású a dallam lent kaszálnak a kezükkel, ha magasabb a dallam fent lengetik a kezüket.

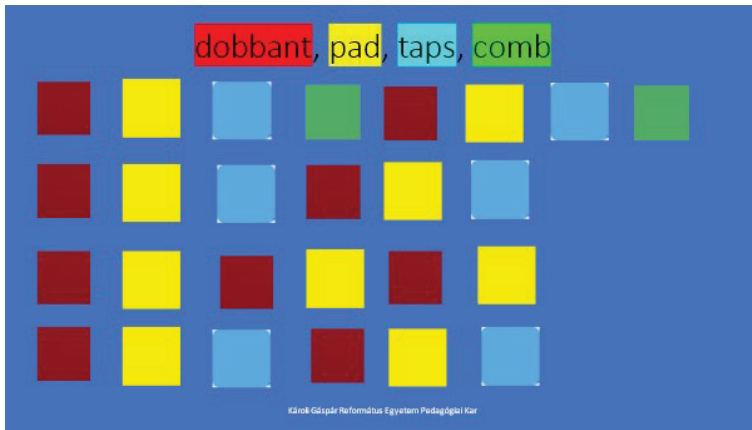
Ugyanezt körben állva is megtehetjük: kézfogás és ide-oda dülöngélés a mélyen járó dallamnál, belépünk a kör belseje felé és felemeljük a kezünket a magasabb dallamnál. Vagy: a kifeszített lepedőt megfogja minden gyermek és fel-le emeljük közösen a dallamjárástól függően.

3.7. Váltakozó ütem

A reneszánsz és barokk zenékben gyakran előfordul, hogy a páratlan lüktetés (pl. 3/4) 2 ütem erejéig páros lüktetésre (pl. 2/4) vált, ezt hemiolának nevezzük és fontos, hogy a gyerekek meghallják, hogy a zene ezeken a pontokon kicsit más lüktetésűvé válik. Ilyen jelenséggel találkozhatunk például az Ábécédé kezdetű 2. osztályban tanítandó népdalunkban is. Ez a zenei jelenség fogja majd előkészíteni a váltakozó ütem tanítását is.

A fentebb említett hemiolát is tartalmazó vagy váltakozó ütemű zenehallgatási anyagok, népdalok előkészítéséhez színeket, számokat, testritmust használhatunk. A táblán különböző színű azonos alakzatok (pl. négyzet) egy-egy testritmus szimbólumai. Pl. piros négyzet dobantás, sárga négyzet combra ütés, zöld négyzet taps,

kék négyzet vállra ütés. Feladat: az alakzatok egymás mellé vannak rakva – akár több sorban - és egy-egy mérőütést jelentenek az adott testrészen (2. ábra).

2. ábra
Váltakozó ütemek előkészítése

Egy másik lehetőség: a táblán számokat látnak a gyerekek 2, 3, 4-ből válogatva, melyek a különböző ütemmutatókat helyettesítik, vagyis a 2/4-et, 3/4-et, 4/4-et. Bármelyik szám bárhányszor szerepelhet. Annyit tapsolunk amennyi számot látunk, de úgy, hogy az első ütés mindig a padon történik, a maradéka pedig taps. Pl. ha 3-at látnak leírva: 1. ütés a padon, 2. ütés taps, 3. ütés taps. Ezt bármivel lehet helyettesíteni (dobbantás – combütés; taps – vállütés), azonban arra figyeljünk, hogy az első ütések (mindig az ütem első ütése a hangsúlyos) legyenek hangosabbak, mint a maradék.

Lehet tovább nehezíteni a játékot: minden 1. ütés dobbantás, 2. ütés comb, 3. ütés taps, 4. ütés váll. Lehet tenyerbe tapsolni oly módon, hogy 1. ütés taps, 2. ütés mutatóujj, 3. ütés középső ujj, 4. ütés gyűrűs ujj.

Újabb lehetőség, ha vezényeltetjük a gyerekeket, 4. osztályban már akár hurkapálcikát is kézbe vehetnek mint egy igazi karmester. 2/4-es ütemeknél pipát rajzolnak a levegőbe, 3/4-es ütemeknél háromszöget, 4/4-es ütemeknél négyszöget; az első leütések mindig lefelé tartanak.

3.8. Ritmusok, ritmuskombinációk tanítása

A ritmusok tanításánál elengedhetetlen a mondókák alkalmazása. Nehezebb ritmusoknál nagy segítség az, ha először csak mondókákban, versekben nézzük meg azt a ritmust ami újdonság a gyerekek számára.

3.8.1. Tizenhatodok

Negyedik osztályban, de később felső tagozaton is megjelenik a tankönyvekben a tizenhatod értékű ritmus különböző kombinációkban (A karádi faluvégén..., Hídlo végén..., Két szép rózsafa nőtt..., Ez a kapa... kezdetű dalokban). Találhatunk tizenhatod ritmusban írt verseket, melyeket elmondathatunk velük.

Weöres Sándor: Csiribiri csiribiri

*Csiribiri csiribiri
Zabszalma -
Négy csillag közt
Alszom ma.*

*Csiribiri csiribiri
Bojtorján -
Lélek lép a
Lajtorján.*

*Csiribiri csiribiri
Szellő-lány -
Szikrát lobbant,
Lángot hány.*

*Csiribiri csiribiri
Fült katlan -
Szárnyatlan szállj,
Sült kappan!*

*Csiribiri csiribiri
Lágy paplan -
Ágyad forró,
Lázad van.*

*Csiribiri csiribiri
Zabszalma -
Engem hívj ma
Álmodba.*

Ritmuskombinációknál a csiribí-csiribá vagy egyedem-begyedem ikerszavakat mondogattathatjuk. Ugyanennek a ritmusnak a fordítottja egy versben így szól:

Lackfi János: Röpdös a szúnyog

*Röpdös a szúnyog, táncolgat
Sípól a hangja: megszúrlak!
Bökdös a szúnyog kóstolgat
Sír a füledbe, kapd el, csatt!*

3.8.2. Szinkópa

A szinkópa ritmuskombinációt, mely 3. osztályos tananyag, ugyancsak versekkel, mondókákkal érdemes előkészíteni.

Weöres Sándor: Forgós-ropogós

*Sej-haj, folyóba
Sok a hal valóba,
Dunába, Tiszába
Se szeri, se száma.*

*Sej-haj, vadonba
Kivirít a gomba
Keményre, kerekre,
Ha bolond, ne szedd le.*

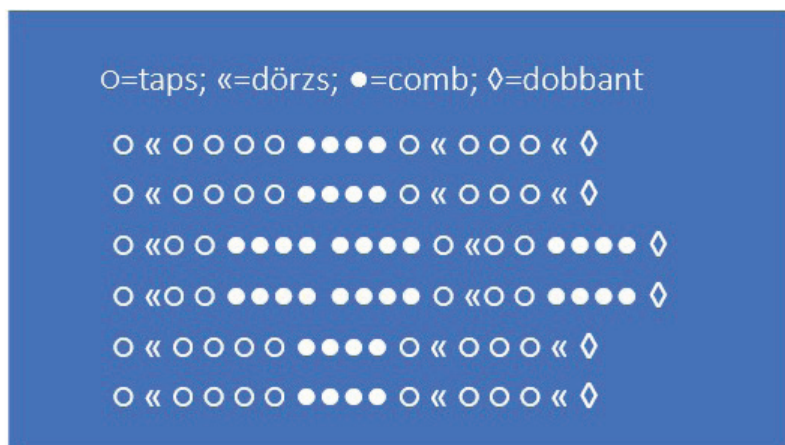
*Sej-haj, fonóba
Sok a lány valóba,
Ki barna, ki szőke,
Sose fuss előle.*

3.8.3. Pontozott ritmusok

A pontozott ritmus előkészítésére is verseket ajánlok. Petőfi Sándor Nemzeti dalnak ritmizálva történő szavalása előkészítheti Liszt Ferenc Magyar fanáziájának zenehallgatását, amelynek dallama egyébként a Magasan repül a daru, szépen szól kezdetű népdal/műdalunkéval egyezik meg, amit előtte el is éneketethetünk.

3-4. osztályban és felső tagozaton már a zenei formák, struktúrák ábrázolására is van lehetőség. Itt is először testritmussal követhetjük a zene felépítését.

A meghallgatandó zene ritmusképleteit nem eltapcsoljuk, hanem más-más testrészenkön ütjük. Például: félkotta= taps, pontozott ritmus= tenyérdörzsölés, negyed értékű ritmus= combütés, egész értékű ritmus= dobbantás stb. Ezek természetesen előkészítést igényelnek a tanártól is: különböző szimbólumokkal, színes ábrákkal kell a kottát helyettesíteni és kivetíteni a gyerekeknek. Például így (3. ábra):

Károli Gáspár Református Egyetem Pedagógiai Kar

3. ábra
Zenemű struktúrájának követése

3.9. Zenei formák

A zenei formák közül a rondó formát is megismertethetjük a gyerekekkel mozgásos játékokon keresztül. A folyton visszatérő zenei téma alatt egyezményesen mindenki ugyanúgy mozog a zene karakteréhez igazodva, az epizódoknál/közjátékoknál viszont a testritmust mindig máshol üthetik. Például: a visszatéréseknél egyenletes járás, az első epizódnál combütés, második epizódnál vállon ütik a mérőt. Emellett lehet rondó formában megírt verseket is megmutatni.

Weöres Sándor: Tudom én már

*Tudom én már, mit csinálok:
üveges-inasnak állok,
apró tükröket csinálok,
annak örülnek a lányok.*

*Tudom én már, mit csinálok:
gerencsér-inasnak állok,
apró babákat csinálok,
azon nevetnek a lányok.*

*Tudom én már, mit csinálok:
asztalos-inasnak állok,
apró ágyakat csinálok,
abban álmodnak a lányok.*

A legegyszerűbb zenei formánál, a periódusnál a zenei kérdést és feleletet is szimbolizálhatjuk oly módon, hogy a periódus első felénél felemeljük, a második felénél leengedjük a kezünket. De akár még verseket is hozhatunk példának. Weöres

Sándor *Túl, túl* című versében kérdő mondatokra válaszolunk. A kérdő mondatoknál – kifejezetten eltúlozva - felvisszük a hangsúlyt, a kijelentő válasznál levisszük.

*Túl, túl, messze túl
Mi van a hegyen messze túl?
Hej, a hegyen messze túl
Lófej-széles ibolya virul.*

*Túl, túl messze túl,
Mi van az ibolyán messze túl?
Hej, az ibolyán messze túl
Jancsi mosogat, Kati az úr.*

3.10. A 6/8-os lüktetés

Bár a magyar népzeneben igen ritka metrum a 6/8 (Hopp ide tisztán... kezdetű népdalunk ilyen), klasszikus zenékben a szerelmi duettek, bölcsődalok többségét ebben a lüktetésben írták, ezért ezekhez is lehet különböző mozgásokat társítani. Párban állnak a gyerekek, megfogják egymás kezét és együttesen ringatják kezeiket, s ha a tanító megengedi, akár egy számukra kedves játékot is behozhatnak az órára és azt hintáztathatják együtt. A bölcsődaloknál egyedül is megtehetik ugyanezt, mintha saját kisbabájukat ringatnák az ölkben. Magyar költők versei között is találhatunk 6/8-ban íródottat, melyet szintén megtaníthatunk előtte.

Weöres Sándor: Száncsengő

*Éj-mélyből fölzenő
- csing-ling-ling - száncsengő.
Száncsengő -csing-ling-ling -
tél öblén halkan ring.*

*Feldobban két nagy ló
- kop-kop-kop - nyolc patkó.
Nyolc patkó - kop-kop-kop -
csönd-zsákból hangot lop.*

*Szétmálló hangerdő
- csing-ling-ling - száncsengő.
Száncsengő -csing-ling-ling -
tél öblén távol ring.*

*Feldobban két nagy ló
- kop-kop-kop - nyolc patkó.
Nyolc patkó - kop-kop-kop -
csönd-zsákból hangot lop.*

3.11. Asszociációs játékok

A legkreatívabb játékok amelyek zenehallgatáshoz is felhasználhatóak: az asszociációs játékok. Ezekből számtalan ötlet született gyakorlati munkám során:

A zenékre lehet rajzoltatni a gyerekeket anélkül, hogy előre megmondanánk, mi a zenemű címe. Különböző színű korongokkal lehet megjelölniük a zene érzelmi kifejezéseit (pl. kék korong szomorú, piros korong vidám, sárga korong dühös karakterű zene). Címet lehet adni a zenének, milyen természeti kép/állat/mesefigura lenne a zene? Többféle címből vagy képből válasszon, melyik illik a zenéhez!

Ha egy zenemű valamely állat karakterére hasonlít, mozogjon úgy a zene alatt ahogy az adott állat is mozogna. Verset olvashatunk fel zenehallgatás előtt, melyben több állat is szerepel. Tegyük fel a kérdést: ezek közül milyen állat hangját utánozzák a hangszerek?

Szógyűjtő játékot játszhatunk zenehallgatás előtt, fűrtábrával felírva a táblára. Például milyen szavak jutnak eszünkbe a tavasz kapcsán? Vajon a zeneszerző ezek közül melyiket használta fel zenéjében? Kevesen tudják, hogy az egyik legismertebb klasszikus zenéhez költemény is készült, melyet maga a zeneszerző írt. Vivaldi Négy évszak című hegedűverseny-sorozatáról van szó. Vivaldi minden évszakhoz írt egy szonettet. Annyira fontosnak tartotta a szöveg zenei megjelenítését a hangszerek által, hogy még a partitúrába is beleírta az éppen aktuális versrészletet az adott hangszer dallamához. Zenehallgatás alatt kitalálhatjuk, mely szavakra asszociálhatunk az adott pillanatban.

Egy másik lehetőség: ha például vízzel kapcsolatos zenéket szeretnénk a gyerekekkel megismertetni. Zenehallgatás előtt mondjanak olyan szavakat, melyek a víz különböző megjelenési formáira (tó, csermely, folyó, ér, tenger, eső, szökőkút) utalnak. A kapott szósorból állítsanak össze növekvő sorrendet! A következőkben párosítsák össze a zenei részleteket a hozzá illeszkedő szavakhoz!

A zenehallgatással kapcsolatos játékokból számtalan van még a tarsolyomban, de most csak ennyi fért bele előadásomba.

4. Milyen egyéb okok miatt nehézkes a zenehallgatás?

A közoktatásban és a felsőoktatásban szerzett tapasztalataim azt mutatják, hogy az ének-zene órákon feldolgozandó zeneművek kiválasztása egyre nagyobb körültekintést igényel. A zenei műveltség hiánya miatt egyre kevesebb az olyan tanító és tanár, aki meg tudja különböztetni az értékes zenei anyagot az értéktelentől, a giccset a mesterműtől. A zenei ízlés megbicsaklása már a főiskolai hallgatóknál is érzékelhető, mivel nehezen tudnak tájékozódni a kifinomult és giccses zenék világában, elbizonytalanodnak, ha választani kell értékes és értéktelen alkotások között. Ezt a bizonytalanságukat viszik tovább akkor is, amikor már saját maguk válogatnak növendékeiknek zenehallgatási anyagokat.

5. Milyen berendezéseken keresztül hallgassunk zenéket?

A fülünk – nemcsak a zenészeké - rendkívül érzékeny szerv, és a legfinomabb különbségeket is képes érzékelni, ezáltal más-más információkat képes továbbítani az agyba attól függően, hogy milyen hangzásvilágot érzékel. A számítógép torzítja a hangot, még akkor is, ha jó hangfalakhoz, erősítőkhöz van kapcsolva. Ha ezen keresztül hallgatunk zenei anyagokat, torzul a hangzások. Az élményhez a legtökéletesebb minőségben kell megszólaltatni az adott zenei idézetet. Itt jegyezném meg, hogy nemcsak a hang minősége, hanem az előadó kiválasztása is fontos szerepet játszik az intenzív, maradandó zenei élmény kiváltásában. Egészen másképp szól egy adott zenemű profi, félprofi vagy amatőr előadásban. Itt ugyanúgy szükség van a tanító értékeket felmutatni tudó zenei ízlésére, mint a zenemű kiválasztásánál. Ugyanaz a zenemű egészen más élményben részesítheti a hallgatóságot az előadók tehetségétől függően.

6. Interaktív táblák használata az énekórán

Ugyanílyen kérdésként merül fel az interaktív táblák használata az énekórákon. Sok nagyszerű program létezik, melyek remekül használhatók kottázáshoz, zenetörténeti ismeretek bővítéséhez, azonban azok az interaktív programok, melyek hangokat is produkálnak, nem alkalmasak arra, hogy a tanításban felhasználjuk őket. Az ezeken a programokon keresztül érkező hangok szintén nem valódi zenei hangok, azok mesterségesen lettek előállítva, tehát nagyon távol vannak a természetes hangoktól.

A legfontosabb az, hogy a tanító és tanár kolléga szánjon időt a klasszikus zenék mélyebb megismerésére és bátran használja kreativitását saját – a zenéhez is illő – játék ötlettár kialakítására!

7. Zeneművek a NAT 2020 kerettantervében

Az alábbiakban egy összefoglaló segédletet adok. Először a NAT 2020 kerettantervben előírt zenehallgatási anyagokat láthatják, majd az osztályok szerint csoportosított, tanítandó tananyaghoz javasolt zenehallgatási anyagokat mutatom be.

Első osztály

Kodály Zoltán: Gergely-járás, részlet a gyermekkarból; Nyulacska – gyermekkar; Katalinka – gyermekkar; Bartók Béla: Gyermeknek I./3. Szegény legény; I./12. Lánc, lánc, eszterlánc; Bartók Béla: Mikrokozmosz – részletek; 44 hegedűduó – I. füzet – Párnástánc (Elvesztettem zsebkendőmet); Bárdos Lajos: Karácsonyi bölcsődal – vegyeskar; Adriano Banchieri: Állatok rögtönzött ellenpontja; Leopold Mozart: Gyermekszimfónia – részlet; W.A. Mozart: Esz-dúr kürtverseny III. tétel – részlet; Saint-Saëns: Az állatok farsangja – részletek; Csajkovszkij: Diótörő - Játék katonák indulója; Szőnyi Erzsébet: 21 énekes játék – Sípkészítő (Szőlj síp); Névcsúfolók- „Ádám kutya ül a hátán”

Második osztály

Erkel Ferenc: Himnusz; Kodály: Méz, méz, méz – gyermekkar; Hajnövesztő – gyermekkar; Csillagoknak teremtője – duett; Nagyszalontai köszöntő – gyermekkar; Bartók Béla: Cipósütés – gyermekkar; Gyermeknek I./1. Jászó gyermekek (Süssünk, süssünk valamit); I./4. Párnatánc (Elvesztettem zsebkendőmet); I./6. Balkéztanulmány (Hej, tulipán); I./7. Játékdal (Keresd meg a tűt); I./17. Körtánc (Kis kece lányom); II./23. Táncdal (Hopp, Juliska); II./27. Tréfa (A gúnárom elveszett); Bartók Béla: Mikrokozmosz – Mese a kis légyről; Antonio Scandelli: A tyúk; A. Vivaldi: Négy évszak – Tél II. tétel; W.A. Mozart: Német táncok – Utazás szánon; Saint-Saëns: Az állatok farsangja – részletek; Rimszkij–Korszakov: Dongó; Muszorgszkij: Egy kiállítás képei – Kiscsibék tánca a tojánhéjban; Állatos dalok; Betlehemes /A kis Jézus aranyalma

Harmadik osztály

Kodály Zoltán: Bicinia Hungarica – Volt nekem egy kecském; Túrót eszik a cigány – gyermekkar, részlet (Csipkefa bimbója), Pünkösdlő – gyermekkar, részlet (Elhozta az Isten); Hány János – A császári udvar bevonulása; Napóleon csatája; Sej, Nagyabonyban; Székely fonó: Kitrákotty mese; Bartók Béla: Gyermeknek I./5. Játék (Cickom, cickom); I./17. Körtánc (Kis kece lányom); II./ 29. Ötfokú dallam (Anyám, édesanyám); Bartók Béla: Mikrokozmosz – II./95. A kertemben uborka; 44 hegedűduó – II. füzet Szúnyogtánc (Megfogtam egy szúnyogot); III. füzet Párosító (Ugyan édes komámasszony); Bárdos Lajos: Kicsinyek kórusa – Itt ül egy kis kosárba; Ugyan, édes komámasszony; Elszaladt a kemence; Egy boszorka van, Szegény Bodri! - gyermekkar (Fáj a kutyámnak a lába), Josquin: A tücsök; Leopold Mozart: Gyermekszimfónia – részlet, Decsényi János: Kati dalai – Virágéknál ég a világ, Csajkovszkij: Diótörő, Kínai tánc, Orosz tánc; Johann Strauss: Tik-Tak polka, Ránki György: Pomádé király új ruhája I. szvit III. tétel; „Munkában a szemfényvesztők, készül a csodaruha”, Leonard Bernstein: Divertimento – pulyka tánc; Szokolay Sándor: Hüvelyk Matyi, Decsényi János: Kati dalai – Virágéknál ég a világ – ide tennem, időrend, Betlehemes / Csordapásztorok

Negyedik osztály

Erkel Ferenc: Himnusz, Népzenei felvételek eredeti előadásban (Magyar népzene sorozat), Kodály Zoltán: Hány János – részletek – Ábécédé, A juhász – gyermekkar; Villó – gyermekkar, részlet (Ez ki háza); Pünkösdlő – gyermekkar, részlet (A pünkösdnek), Bartók Béla: Gyermeknek I./11. Elvesztettem páromat; II./ 22. Debrecenbe kéne menni; II./ 37. Kanásznóta (Házasodik a tücsök), Bartók Béla: Mikrokozmosz - Dallam ködgomolyban, Bárdos Lajos: Kocsi, szekér – vegyeskar, Clément Janequin: A madarak éneke, W.A. Mozart: Gyermekjáték – dal, W.A. Mozart: Esz-dúr zongoraverseny K. 271 „Jeunehomme” III. tétel – részlet, Csajkovszkij:

Diótörő – Csokoládé tündér tánca, Muszorgszkij: Egy kiállítás képei – Baba Yaga kunyhója, Bizet: Carmen – gyermekkar (Mi is jöttünk felvonulni), Rossini: Macska – duett, Prokofjev: Péter és a farkas – részletek, Debussy: Gyermekkkuckó - Néger baba tánca; Betlehemes / Üdvözlégy, kis Jézuska

8. Egyéb lehetőségek zenehallgatásra tematikusan elrendezve

ZENEHALLGATÁSI ANYAG

Első osztály

Egyenletes lüktetésre:

Egressy Béni: Klapka induló
 Doppler Ferenc: Kossuth induló
 Kodály Zoltán.: Hány János – Bécsi harangjáték
 Kodály Zoltán.: Hány János – Intermezzo
 Georges Bizet: Carmen – Gyermek bevonulása
 Georges Bizet: Carmen – Nyitány
 Joseph Haydn: 101. szimfónia (Óra) 2. tétel
 George Philipp Telemann: Hósi indulók TWV 50/ 31
 Jean-Joseph Mouret: Trombitafanfár
 Jeremiah Clarke: Dán hercegi induló
 Henry Purcell: Trombita fanfár
 Franz von Suppé: Könnyűlovasság – nyitány
 Gioachino Rossini: Tell Vilmos – nyitány
 Ludwig van Beethoven: Török induló
 Wolfgang Amadeus Mozart: Török Induló
 Franz Schubert: Katonainduló
 Julius Fucik: Gladiátorok belépője
 Johann Strauss: Radetzky induló

SZÓ-MI dallamokra:

Modeszt Muszorgszkij: Egy kiállítás képei – Tuileriák kertje
 Bartók Béla: Gyermekeknek I./12. Lánclánc
 Weiner Leó: Op. 42. Könnyű zongoradarabok – Szabad péntek
 Claude Debussy : Kis néger
 Weiner Leó: Mit mos
 Pjotr Iljics Csajkovszkij: Ifjúsági album No.12. Nápolyi dal
 Wolfgang Amadeus Mozart: Figaro házassága – Figaro áriája (Most pedig vége..)
 Orlando di Lasso: Visszhang kórus

tercpárhuzamok:

Wolfgang Amadeus Mozart: Varázsfuvola – Bűvös csengettyű
 Nobilis humilis – középkori többszólamú ének
 Wolfgang Amadeus Mozart: A-dúr klarinét kvintett – Menüett

SZÓ-LÁ-MI hangokból épülő dallamok:

Bartók Béla: Gyermekeknek I/1. Süssünk süssünk
 Bartók Béla: Gyermekeknek I/2. Süss fel nap
 Kodály Zoltán: Méz méz méz
 Bartók Béla: Mikrokozmosz I/36. Szabad kánon
 Dohnányi Ernő: Pastorale (Mennyből az angyal MI-LÁ-SZÓ)

Második osztály

Prokofjev: Péter és a farkas

SZÓ-MI-DÓ hangokból épülő dallamok:

ifj. Johann Strauss: Kék Duna keringő
 Wolfgang Amadeus Mozart: Sehnsucht nach dem Frühling
 Wolfgang Amadeus Mozart: Egy kis éji zene 1. tétel
 Joseph Haydn: Üstdob szimfónia 2. tétel
 Wolfgang Amadeus Mozart: C-dúr zongoraverseny 2. tétel
 Joseph Haydn: A menet
 Ludwig van Beethoven: D-dúr hegedűverseny 3. tétel
 Magyar tánc a Strak gyűjteményből (Két szép rózsafa nőtt)
 Georg Friedrich Händel: Vízizene szvit - Menüett
 Ludwig van Beethoven: 3. szimfónia 1. tétel
 Ludwig van Beethoven: 5. szimfónia 4. tétel
 Wolfgang Amadeus Mozart: Haffner szimfónia 3. tétel
 Kodály Zoltán: Erdő mellett
 Georg Friedrich Händel: Vízizene D-dúr szvit - Nyitány
 Kodály: Hajnövesztő – gyermekkar
 Ligeti György. Négy lakodalmi tánc 4. tétel
 Bartók Béla: Gyermekeknek II./ 22.

félkotta ritmusérték:

Kodály: Méz, méz, méz – gyermekkar – félkotta
 Antonin Dvorak: Újvilág szimfónia 2. tétel

MI-RÉ-DÓ hangokból épülő dallamok:

Joseph Haydn: Esz-dúr trombita verseny 1. tétel
 Kodály Zoltán: Gólya-nóta

Kodály Zoltán. Katalinka
 Wolfgang Amadeus Mozart: B-dúr fagottverseny 3. tétele
 Johann Strauss: Radetzky induló

MI-DÓ-LÁ, hangokból épülő dallamok:

Johannes Brahms: 5. magyar tánc
 Ludwig van Beethoven: Holdfény szonáta
 Wolfgang Amadeus Mozart: Don Giovanni – Kormányzó belépője
 Antonin Dvorak: Újvilág szimfónia 1. tétel
 Henry Purcell: Abdelazar - Rondo

Harmadik osztály

Ránki György: Pomádé király új ruhája
 Pjotr Iljics Csajkovszkij: Diótörő
 Kodály Zoltán. Hány János

önálló nyolcad és szünete:

Johann Strauss: Anna polka
 Leonard Bernstein: Divertimento – Pulykatánc
 Mozart: Varázsfuvola – Papageno és Papagena duett
 Pjotr Iljics Csajkovszkij: Csokoládé tündér tánca

szinkópa:

Ludwig van Beethoven: István király – Nyitány
 Klapka induló
 Bárdos Lajos: Elszaladt a kemence
 Claude Debussy: Kis néger tánca
 Balázs Árpád: Kis zenei ABC

d-sz, hangokból épülő dallamok:

Bartók Béla: Gyermeknek II/29
 Görgey induló
 Wolfgang Amadeus Mozart: Egy kis éji zene 1. tétel
 Carl Maria von Weber: Bűvös vadász – vadászórás
 Kodály Zoltán: A juhásznak
 Bartók Béla: Gyermeknek I/11.
 Wolfgang Amadeus Mozart: Egy kis éji zene – Menüett
 Muszorgszkij: Egy kiállítás képei - Sétamotívum

sz-d' hangokból épülő dallamok:

Bartók Béla: Gyermekeknek I/5.
Bartók Béla: Magyar képek – Örögi kanásztánc
Richard Strauss: Imígyen szóla Zarathustra
Georges Bizet: Carmen - Gyermekkar

Negyedik osztály**3/4-es ütemmutató:**

Kodály Zoltán: Pünkösdlő
Balázs Árpád: Madrigaleszk – Elment a két lány
Wolfgang Amadeus Mozart: Német táncok – Utazás szánon
Leo Delibes: Coppelia – Mazurka
Leo Delibes: Coppelia – Órák keringője
Pjotr Iljics Csajkovszkij: Diótörő – virágok keringője

pontozott ritmusok:

Bárdos Lajos: Kocsi, szekér – vegyeskar
Liszt Ferenc: Magyar fantázia
Egressy Béni: Szózat
Kurai József: Kecskeméti toborzó
Bartók Béla: Román népi táncok – bot tánc
Bárdos Lajos: Kossuth Lajos táborában
Ludwig van Beethoven: Eroica szimfónia 2. tétel
Bartók Béla: Huszárnóta
Antonin Dvorak: Újvilág szimfónia – 1. tétel, 2. tétel

skálamenet:

Camille Saint Saëns: Állatok farsangja – zongoristák
Ludwig van Beethoven: C-dúr szimfónia 4. tétel

MONDÓKÁK ÉS VERSEK RITMUSOK TANÍTÁSÁRA

Első osztály

Egyenletes lüktetés:

- Vilivári Hentesvári Kukorica Jancsi, Zsupsz!
- Csett Pápára, ló hátára, bugyrot kötök a hátára, csett, csett, csett!
- Ádám Éva két szem szilva, kifli csücske, kapd be, hamm!
- Antanténusz szórakaténusz, szórakatikitaka alabala bimbambusz, te vagy az a vén krampusz!

TITI – TÁ:

- Ecc pecc kimehetsz, cérnára cinegére ugorj cica az egérre, fuss!
- Egy kettő három, kakas ül az ágon, fogadjunk egy icce borba, hogy ez tizenhárom!
- Egyszer egy kis róka, bement a tyúkólba, megadta az árát, eltörte a lábát.
- Apacuka fundaluka fundakávé kamanduka, apcuk fundaluk, funda kává kamanduk.
- Pont pont vesszőcske, készen van a fejecske, kicsi nyaka, nagy a hasa, készen van a török basa.
- Hipp hopp katona, felülök a csikóra, én ülök a csikóra, ti meg ketten a lóra!
- Lementem a pincébe vaját csipegetni, utánamjött apám-anyám hátba veregetni. Nád közé bújtam, nádsípót fújtam, az én sípom így szól: di-dá-dú, te vagy az a nagy szá-jú!
- Gyerekek, gyerekek, szeretik a peracet, sósat, sósat, jó ropogósat.
- Aki vesz, annak lesz, aki nem vesz, éhes lesz.

Negyed szünet érték:

- Ó ó ó tündérkaszinó, akire jut tizenkilenc az lesz a fogó!
- Lap lap lap, levelezőlap, rá van írva nagy betűkkel, hogy te fogó vagy!
- Egy kettő ha, galagonyafa, aki úszik le nem bukik, az lesz a kutya!
- Kár kár kár, elmúlt már a nyár, kár kár kár, itt maradtál Varjú Pál!

VERSEK

*Kőkerítés szélénél,
tarka macska üldögél,
hogyha meglát egy kutyát,
megmássza az almáját. (Weöres Sándor)*

*Tűzben fa parazsa volnék,
vízen puha moha volnék,
szélben jegenyefa volnék,
földön apám fia volnék. (Weöres Sándor)*

*Jön a tavasz megy a tél,
öreg medve üldögél,
kibújás vagy bebújás,
ez a gondom sose más.*

*Ha kibújok vacogok,
ha bebújok hortyogok,
ha kibújok jót eszem,
ha bebújok éhezem! (Weöres Sándor)*

Második osztály**TITI, TÁ, SZÜN értékek**

- Mag mag búzamag, benne aluszik a nap. Szár szár búzaszár, tehén alá szalmaszál. Szem szem búzaszem, holnap lesz új kenyerelem!
- Elment apám dinnyét szedni, elfelejtett zsákot vinni. Hány zsák kell? Mondd meg te!
- Kicsi kocsi három csacsi döcögő döcögő, benne gyerek kicsi gyerek göcögő göcögő.
- Itt malacot sütnék, jól érzem a szagát, bárcsak nekem adnák a hátulsó combját! Pajtásom is várja, a tüdejét máját, én is várom a gazduram fényes garaskáját!
- Nincs okosabb mint a lúd, nem kell neki gyalogút, télen-nyáron mezítláb, úgy kíméli a csizmát!

félkotta érték:

- Nyár nyár nyár, messze jársz már, mondd meg hogy a napocska felderüljön már!
- Hasítja a levegőt oly sebesen száll, messzi Afrikáig meg sem áll!
- Egy két hár', szállj kötél szállj, kötél alatt kötél felett ugrándoznak a gyerekek, egy két, hár' kár hogy vége már!
- Jár a toronyóra: TIK TAK, jár a fali óra: tik-tak-tik-tak a zsebóra ezt kattogja: ti-ki-ta-ki-ti-ki-ta-ki

Harmadik osztály**szinkópa:**

Nem ér a nevem, káposzta a fejem!

- Egérke, fehérke, beszaladt a vetésbe. Te fürge menyétke, uccu neki te érd be!
- Csicsíjja, babája, aludj el mamának!

4/4-es ütemek:

- Badacsonyi rózsafán két szál vessző, szótték-fonták, összeroppantották, rop, rop rop!
- Ántándóó, Zsófi, Kati nóó, Akire jön tizenhárom, az lesz a fogóó!
- Fű fű fűű, szép zöld fűű, eredj ki te zöld fü-lűű!

VERSEK**szinkópa:**

*Hegedül a kiséger,
penget rajta,
csellón játszik a macska
vonó a farka.
Ez a csuda zenekar
cincog, nyávog,
a lagziba a táncot
csak erre járod. (Szepesi Attila)*

*Mondok egyet Elemér barátom,
rólad cincog az egér a zsákon.
Mondok egyet te komám, valóban,
rólad ordít a számár az ólban. (Weöres Sándor)*

*Sej-haj folyóba,
sok a hal valóba,
Dunába, Tiszába
se szeri, se száma.*

*Sej-haj vadonba,
kivirít a gomba,
keményre, kerekre,
ha bolond ne szedd le.*

*Sej-haj fonóba
sok a lány valóba,
ki barna, ki szőke,
sose fuss előle. (Weöres Sándor)*

*Kürtös pogácsa,
füstölt szalonna
Itt van rakásra,
díszlik halomba. (Weöres Sándor)*

*Hívogat a csalogány danája,
kivirul a kikelet csodája.
Hívogat a tavasz új sugára,
simogat a puha szél varázsa. (Bárdos Lajos)*

Negyedik osztály

tizenhatod ritmusok:

Egyedem-begyedem vaskapó, alatta volt Kis Jankó. Egyet gondolt magába, elszaladt a világba.

pontozott ritmusok:

Koma-koma komálunk, esztendeig kapálunk, ha élünk, ha halunk, mégis komák maradunk!

VERSEK

3/4-es ütemmutató:

*Éj-mélyből fölzengett
- csing-ling-ling - száncsengő.
Száncsengő -csing-ling-ling -
tél öblén halkán ring.*

*Feldobban két nagy ló
- kop-kop-kop - nyolc patkó.
Nyolc patkó - kop-kop-kop -
csönd-zsákból hangot lop.*

*Szétmálló hangerdő
- csing-ling-ling - száncsengő.
Száncsengő -csing-ling-ling -
tél öblén távol ring.*

pontozott ritmusok:

*Őszi éjjel
izzik a galagonya,
izzik a galagonya
ruhája.*

*Zúg a tüske
szél szalad ide-oda
reszket a galagonya
magába.*

*Hogyha a hold rá
fátylat ereszt:
lánnyá válik
sírni kezd.*

*Őszi éjjel
izzik a galagonya,
izzik a galagonya
ruhája. (Weöres Sándor)*

*Kék a hajnal, kék,
harmat hinti még.
Éledező tarka mező
tavaszi csokra szép!*

*Kék fölön az ég!
Kék fölön az ég!
Tavaszi szellő fújja hátunk,
ragyog a kikelet, örül a lég!*

*Nóta, meg ne állj,
szállj te, szállj te, szállj!
Fütty kanyarúl, arc kipirúl,
szapora móka vár!*

*Zeng, zsong a táj!
Zeng, zsong a táj!
Viola-kedvünk, szöcske-lábunk,
röpül a cinege, dalol a száj! (Weöres Sándor)*

tizenhatod ritmusok:

*Csiribiri csiribiri
zabszalma
Négy csillag közt
alszom ma.
Csiribiri csiribiri
bojtorján
Lélek lép
a lajtorján.*

*Csiribiri csiribiri
szellő-lány
Szikrát lobbant,*

*lángot hány.
Csiribiri csiribiri
fült katlan
Szárnyatlan szállj,
sült kappan!*

*Csiribiri csiribiri
lágypaplan
Ágyad forró,
lázad van.
Csiribiri csiribiri
zabszalma
Engem hívj ma
álmodba! (Weöres Sándor)*

*Röpdös a szúnyog, táncolgat,
sipol a hangja: megszúrlak!
Bökdös a szúnyog, kóstonogat,
sír a füledbe, kapd el csatt! (Lackfi János)*

*Tó vize, tó vize csupa nádszál,
Egy kacska, két kacska oda-császkál.
Sárban ezer kacska bogarászik,
Reszket a tó vize, ki se látszik. (Weöres Sándor)*

*Billeg a mogyoró: ághinta,
mókus a csemegét bámulja.
Pattog a kopogós héjlabda,
mókus a mogyorót elkapja. (Lackfi János)*

*Éren-nádon sikló kúszik,
kicsi patak-ágyon vizicsibe úszik.*

*Hajló nád közt kotlós zizzen,
vizicsibe-népét tereli a vízben.*

*Ér tükrében látszik az ég is,
fejetetején a vizicsibe-nép is.*

*Siklók, békák, pókok látják
vizicsibe-pásztor vizicsibe-nyáját. (Weöres Sándor)*

*Árok mellett
üszkös a fadereka,
üszkös a fadereka,
kikorhadt.*

*Felhő-cápa
úszik az egeken át,*

*űzi a hegyeken át
a holdat.*

*Egyszer égis
fölmásznék,
mennyei cápát
horgásznék.*

*Föl ne mássz, mert
űszkös a fadereka,
űszkös a fadereka,
kikorhadt. (Weöres Sándor)*

*Kordély a kereke imbolygó,
Körtvély a levele hullongó,
Vályog a palotánk,
bükköny a kertünk,
Ha fiatal aki mulat, így is jó!*

*Padlás a verebe fennlengő,
Éhes kis egere csellengő,
Kéreg a heverőnk,
szecska az ágyunk,
Így is úgy is elinal az esztendő! (Weöres Sándor)*

*Fűjjad a sípot fűjjad,
dalodat meg ne unjad!
Madárka lakik a sípban,
kirepül belőle nyomban.
Kirepül reppen az ágra.,
s visszaszáll onnan a szádra! (Gazdag Erzi)*

A kötet szerzői

Bartáné dr. Góhér Edit, DLA., ny. főiskolai docens, Gál Ferenc Egyetem, Pedagógiai Kar
goheredit@gmail.com

Dr. Békési Sándor, református teológus, ny. egyetemi docens, Károli Gáspár Református
Egyetem, Hittudományi Kar
bekesisandor12@t-online.hu

Dr. Dávid István, orgonaművész, organológus, nyugalmazott főiskolai tanár, címzetes
egyetemi tanár, Károli Gáspár Református Egyetem Pedagógiai Kar, Hittanoktató és
Kántorképző Intézet
david.istvan@kre.hu

Galambos Ádám Balázs, egyetemi tanársegéd, Károli Gáspár Református Egyetem,
Pedagógiai Kar, Hittanoktató- és Kántorképző Intézet
galambos.adam.balazs@kre.hu

Gy. Dávid Gyula, építész, műemlékvédelmi szakmérnök
davidgyula2012@gmail.com

Heverdle Péterné dr. Köncse Kriszta, főiskolai tanár, Károli Gáspár Református Egyetem,
Pedagógiai Kar, Hittanoktató- és Kántorképző Intézet
koncse.kriszta@kre.hu

Kamenik Klaudia, építész, tanító, művészeti vezető, Kulissza Alkotóműhely
kamenikklaudia@gmail.com

Dr. Kinczler Zsuzsanna, főiskolai tanár, Károli Gáspár Református Egyetem, Pedagógiai
Kar, Hittanoktató- és Kántorképző Intézet
kinczler.zsuzsanna@kre.hu

Miss Nándor, történész-muzeológus, Helytörténeti Gyűjtemény és Ádám Jenő Emlékház,
Szigetszentmiklós
miss.nandor@sargahaz.com

P. Szalay Emőke, ny. főmuzeológus, Debreceni Egyetem
e_szalay@freemail.hu

Szabó Balázs, zenetörténész, zenekritikus, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem
Művészeti Kar
szabobalazs1970@gmail.com

Tamás Margit, mesteroktató, Károli Gáspár Református Egyetem, Pedagógiai Kar,
Hittanoktató- és Kántorképző Intézet
tamas.margit@kre.hu

Varró-Sasi Ildikó, mesteroktató, Károli Gáspár Református Egyetem, Pedagógiai Kar,
Hittanoktató- és Kántorképző Intézet
varro-sasi-ildiko@kre.hu

